



ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ
Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα
Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Τα Mall ως αστικό φαινόμενο και ο πολιτισμός της καθημερινότητας.
Διερεύνηση της σημασίας του αστικού σχεδιασμού αναφορικά με τη μορφή
των πόλεων, τη λειτουργία του δημόσιου χώρου και την καταναλωτική
εμπειρία, από τη βιομηχανική πόλη έως και σήμερα.

Τζωρτζάκη Ελένη

Επιβλέπουσα: Μπέττυ Τσακαρέστου
Όνομα και Επώνυμο καθηγήτῆ

Αθήνα

Θέμα

Τα Mall ως αστικό φαινόμενο και ο πολιτισμός της καθημερινότητας.

Διερεύνηση της σημασίας του αστικού σχεδιασμού αναφορικά με τη μορφή των πόλεων, τη λειτουργία του δημόσιου χώρου και την καταναλωτική εμπειρία, από τη βιομηχανική πόλη έως και σήμερα.

Εισαγωγή

Οποιο κι αν είναι το ενδιαφέρον των διαφορετικών αυτών προσεγγίσεων, αυτό που με πάθιαζε, και εξακολουθεί να με παθιάζει, είναι ο τρόπος με τον οποίο το αντικείμενο δραπετεύει από τις παραπάνω προσεγγίσεις, απουσιάζει...

(Jean Baudrillard, Συνθήματα)

Ο χώρος της πόλης αποτελεί πεδίο εγγραφής των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων, δεν είναι απλά μια συλλογή υλικών αντικειμένων, αλλά ένας τόπος μέσα στον οποίο εκφράζονται ιδεολογίες, προβάλλονται πολιτισμικές αξίες και ασκείται εξουσία.

Οι πόλεις επεκτείνονται συνεχώς, αλλάζουν με ραγδαίο ρυθμό, δίνοντας νέα μορφή στα τοπία, στις οικονομίες και στους πολιτισμούς τους. Χαρακτηριστική είναι η επιρροή της παγκόσμιας οικονομίας, οι νέες μορφές οικονομικής οργάνωσης και παραγωγής, η εμφάνιση πόλεων στην περιφέρεια άλλων πόλεων (edge cities), η αύξηση των διαφόρων μορφών οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ανισότητας μέσα στις πόλεις (που εκφράζονται με νέα πρότυπα χωρικού διαχωρισμού), η άνοδος νέων μορφών αρχιτεκτονικής βασισμένων στην προστασία, στην επιτήρηση και στον αποκλεισμό και, τέλος, η αυξανόμενη παρουσία προσομοιώσεων μέσα στα αστικά τοπία, «φανταστικά κατασκευάσματα εναλλακτικών πόλεων έναντι της φοβερής πραγματικότητας των αληθινών πόλεων» (για παράδειγμα θεματικά πάρκα, θεματικά εμπορικά κέντρα

που αστυνομεύονται) και άλλες πολύπλοκες μορφές προσομοίωσης που είναι, πλέον, κομμάτι της καθημερινής μας ζωή.¹

Με βάση τα παραπάνω στην εργασία που ακολουθεί θα τοποθετήσουμε στο επίκεντρο της εργασίας μας την πόλη (από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης έως σήμερα) και συγκεκριμένα, τις ρυθμιστικές εκείνες επιλογές (πολεοδομία, μοντέλα αστικού σχεδιασμού) που της δίνουν μορφή και ορίζουν προτεραιότητες κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές ή οικονομικές. Στο πλαίσιο αυτό θα μελετήσουμε τα Mall (με αφορμή την είσοδο τους στην Ελλάδα) ως ένα σύγχρονο αστικό φαινόμενο, που σχετίζεται άμεσα με τη μορφή αλλά και το χαρακτήρα των συγχρόνων πόλεων.

Η ανάλυση μας, λοιπόν, θα εστιάσει στο χαρακτήρα της σύγχρονης πόλης και στις συνθήκες που όρισαν τη σημερινή της μορφή. Θα σταθούμε επίσης, στα χαρακτηριστικά της κατανάλωσης, στη μετάλλαξη του δημόσιου χώρου και στην οργάνωση του αστικού τοπίου, ως κυρίαρχα γνωρίσματα των πόλεων σήμερα, για να προσδιορίσουμε το ρόλο που διαδραματίζουν τα Mall στον πολιτισμό της καθημερινότητας.

¹ Ο Ed. W. Soja επισήμανε τις συνιστώσες αυτές, που αναγνωρίζουμε στη μεταμοντέρνα περίοδο, ως «έξι γεωγραφίες αναδόμησης» στο άρθρο του «Postmodern urbanization: The six restructurings of Los Angeles» στο Watson S. και Gibson K. (επιμ.), *Postmodern Cities and Spaces*, Oxford: Blackwell, 1995, σελ. 129-137.

Μεθοδολογική προσέγγιση

Η διαδικασία συγγραφής μιας διπλωματικής εργασίας είναι πάντα μια ένωση πνευματικής αναζωογόνησης. Ανοίγει μπροστά σου νέα πεδία έρευνας και προβληματισμού και σε κάνει καθημερινά να συνειδητοποιείς πόσα λίγα γνωρίζεις και πόσους λιγότερους συσχετισμούς έχεις αντιληφθεί. Συνειδητοποιείς τον όγκο των παραγόμενων γνώσεων αλλά και την ευρύτητα των πεδίων έρευνας, που ειδικά στις κοινωνικές επιστήμες, αποτελούν, πλέον, διεπιστημονικό τόπο.

Στο κείμενο που ακολουθεί προσπαθήσαμε να θέσουμε ερωτήματα, να τοποθετηθούμε σε σχέση με αυτά και να προκρίνουμε συσχετισμούς. Κατά το στάδιο της βιβλιογραφικής έρευνας ήρθαμε αντιμέτωποι με την πληθώρα και τη διεπιστημονικότητα των θεμάτων αλλά και την ευρύτητα του πεδίου μελέτης. Οι περισσότερες από τις προσεγγίσεις που μελετήσαμε αντιμετώπιζαν την έννοια της πόλης, και ιδιαίτερα το ζήτημα και τη σημασία του αστικού σχεδιασμού, μονοδιάστατα και ανάλογα με το ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον του γράφοντος.

Στην εργασία μας επιχειρήσαμε μια μακροσκοπική ανάλυση, ακολουθώντας το παράδειγμα των πολιτισμικών προσεγγίσεων του Richard Sennett και της Deborah Stevenson, που αντιμετώπισαν ευρύτερα το θέμα της πόλης προκρίνοντας συσχετισμούς μεταξύ των κοινωνικών, οικονομικών, ιδεολογικών και αρχιτεκτονικών συμφραζομένων κάθε εποχής και της επιρροής που άσκησαν στη μορφή της, στον τρόπο ζωής και συνολικά στον πολιτισμό της καθημερινότητας.

Σίγουρα δεν κατέστη εφικτό να μελετήσουμε σε βάθος όλες τις συνιστώσες ενός τόσο περίπλοκου σχηματισμού όπως είναι η πόλη, επιδιώξαμε ωστόσο να δώσουμε την αίσθηση της αλληλεξάρτησης διαφορετικών παραγόντων στη δημιουργία της τωρινής της μορφής.

Επιλέξαμε να δούμε τα mall ως ένα φαινόμενο που γέννησαν οι αστικές συγκεντρώσεις, ως μια πραγματικότητα που δημιουργήθηκε μέσα σε ένα σύστημα: αυτό της πόλης, και να αναλύσουμε το σύστημα αυτό ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα το λόγο ύπαρξης, τις αστικές αυτές συνθήκες που οδήγησαν στη δημιουργία των mall αλλά και τον επιτελεστικό τους ρόλο.

Όπως ορίζει ο Lefebvre: *«Όταν αντιμετωπίζουμε ένα γεγονός, μια κατάσταση κοινωνική ή οικονομική σε αλληλεξάρτηση με άλλα γεγονότα, τα οποία σχηματίζουν ένα πολύπλοκο σύνολο, προσπαθώντας να γνωρίσουμε την εξέλιξή του και τις προοπτικές του ή επιθυμούμε να οργανώσουμε αυτή την προοπτική, επιβάλλεται να τοποθετήσουμε το θέμα που μελετάμε μέσα στο σύστημα στο οποίο ανήκει. Γιατί κανένα νήμα του οικονομικού και του κοινωνικού συνόλου δεν θα μπορούσε να είναι αποκομμένο και να λειτουργεί ανεξάρτητα από το σύνολο και τα επιμέρους συνθετικά του στοιχεία.»*

Έτσι, λοιπόν, η υπόθεση εργασίας έχει να κάνει με τον κεντρικό ρόλο του αστικού σχεδιασμού στη μορφή και τη λειτουργία των πόλεων, του αστικού σχεδιασμού που αλληλεπιδρά και επηρεάζεται από τις κυρίαρχες δυνάμεις της εκάστοτε εποχής (πολιτικές, ιδεολογικές, οικονομικές κ.α.) και εκφράζεται στη δημόσια σφαίρα. Μέσα από αυτή την ανάλυση αναδύουμε το φαινόμενο των mall ως συνοδευτικό του

αστικού σχεδιασμού και συγκεκριμένα της προαστικοποίησης στις αμερικανικές πόλεις του μοντερνισμού.

Συγκεκριμένα, επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε τις σχέσεις ανάμεσα στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό των πόλεων και στα συμφραζόμενα τις εκάστοτε εποχής, αλλά και τη μορφή που παίρνουν τελικά οι πόλεις και πως αυτό επηρεάζει τον αστικό τρόπο ζωής. Επιχειρήσαμε μια πολιτισμική προσέγγιση με αρχιτεκτονικά κριτήρια προσπαθώντας να αναδείξουμε τη σημασία του δομημένου περιβάλλοντος στη καθημερινότητα των κατοίκων της πόλης αλλά και τις κινητήριες δυνάμεις που ώθησαν τις εκάστοτε επιλογές του αστικού σχεδιασμού. Στόχος ήταν να υπογραμμίσουμε τη σχέση των κοινωνικών, ιδεολογικών, οικονομικών και πολιτισμικών συμφραζομένων κάθε εποχής με τις αρχιτεκτονικές επιλογές και τις επιπτώσεις που είχαν στη μορφή και την καθημερινότητα των πόλεων. Επί της ουσίας, λοιπόν, θέσαμε ως στόχο την ανάδειξη και κατανόηση της πόλης μέσα από τη σύνδεση των βιωμένων και δομικών στοιχείων της αστικής ζωής.

Στο πλαίσιο αυτό θελήσαμε να αναδείξουμε και τη διαχρονικότητα των επιλογών στέγασης της κατανάλωσης ως έκφραση κυρίαρχων ιδεολογιών, ως αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας εκατομμυρίων πολιτών σε ολόκληρο τον κόσμο, ως μια πρακτική που θέλει να ανταποκριθεί στις ανάγκες της εκάστοτε εποχής, να εξυπηρετήσει την πρόοδο και την ανάπτυξη αλλά και να δημιουργήσει πρότυπα.

Σε συνάρτηση με τη μορφή των πόλεων και το γενικότερο τρόπο ζωής που προκρίνουν ή και ορίζουν ανάλογα με το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, προσεγγίζουμε τη λειτουργία του δημόσιου χώρου και επισημαίνουμε τις αλλαγές που επιφέρουν οι παραπάνω επιλογές.

Φανερό γίνεται, λοιπόν, ότι οι κυρίαρχες έννοιες γύρω από τις οποίες επιχειρούνται συσχετισμοί είναι ο αστικός σχεδιασμός, η μορφή της πόλης, η κατανάλωση, ο δημόσιος χώρος και ο πολιτισμός της καθημερινότητας.

Κεφάλαιο 1

Η Πόλη της Βιομηχανική Επανάστασης – αστικός σχεδιασμός, δημόσιος χώρος και κατανάλωση

Για μένα, το σύμπαν της γοητείας ήταν αυτό που εγγράφεται ριζικά εναντίον του σύμπαντος της παραγωγής. Το ζήτημα πια δεν ήταν να κάνουμε να αναδύονται πράγματα, να τα κατασκευάζουμε, να τα παράγουμε για έναν κόσμο της αξίας, αλλά να τα γοητεύουμε, δηλαδή να τα εκτρέπουμε απ' αυτή την αξία, άρα από την ταυτότητά τους, από την πραγματικότητά τους, για να τα αφιερώνουμε στο παιχνίδι των επιφάσεων, στην συμβολική τους ανταλλαγή.

(Jean Baudrillard, Συνθήματα)

Στο κεφάλαιο αυτό, στόχος μας είναι να αναγνωρίσουμε τους προγόνους της σημερινής πόλης, του σύγχρονου τρόπου ζωής και των εμπορικών κέντρων όπως τα γνωρίζουμε σήμερα. Ξεκινάμε, λοιπόν, από την πόλη της βιομηχανικής επανάστασης και συγκεκριμένα από το Παρίσι, όπου χαράσσονται οι μεγαλύτερες τομές του 19^{ου} αιώνα.

1.1 Πόλη και Αστικοποίηση

Ήδη από το 13^ο αιώνα, αρχίζουν να μορφοποιούνται στην Ευρώπη οι δυνάμεις που ωθούν την ανάπτυξη της σύγχρονης πόλης. Ο M. Weber υποστηρίζει ότι οι μεσαιωνικές πόλεις έπαιξαν ένα ιδιαίτερο ρόλο στην

κατάλυση των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων της φεουδαρχίας καθώς και στην διαμόρφωση του πνεύματος του ορθολογισμού στην οργάνωση της εξουσίας και στην ανάπτυξη του καπιταλισμού. Σε αντίθεση με τις πόλεις της αρχαιότητας που ο σχηματισμός τους βασιζόταν στις σχέσεις των φυλών, στο δυτικό μεσαίωνα η πόλη μετατρέπεται σε βάση της ανθρώπινης οργάνωσης, με κύρια μορφή τη συντεχνία, που αναλαμβάνει την πολιτική και οικονομική διαχείριση της μεσαιωνικής πόλης.

Υποστηρίζεται πως αν και η μεσαιωνική συντεχνία δε γεννά την καπιταλιστική βιομηχανία, δημιουργεί τις ιδεολογικές και πολιτικές συνθήκες για τη διαμόρφωση του καπιταλιστικού πνεύματος. Παράλληλα, μετατρέπεται ο χαρακτήρας της πολιτικής εξουσίας, που από την αριστοκρατία περνάει στην οικονομικά οριζόμενη εξουσία των συντεχνιών. Μ' αυτή την έννοια, η μεσαιωνική πόλη μαζί με την προτεσταντική ηθική² μετατρέπονται σε κινητήριες δυνάμεις του δυτικού καπιταλισμού. Έτσι, λοιπόν, με την ύφεση των τοπικών φεουδαρχικών οικονομιών και την έντονη κοινωνική και γεωγραφική κινητικότητα του αγροτικού πληθυσμού οδηγούμαστε στη μετάβαση από τη φεουδαρχία

² «Η θρησκευτική διδασκαλία του «προορισμού» ωθούσε τους προτεστάντες να αναζητούν στην οικονομική επιτυχία τις επίγειες ενδείξεις της θεϊκής εύνοιας και της μελλοντικής σωτηρίας. Από την άλλη μεριά, η πουριτανική αυστηρότητα απαγόρευε στον επιχειρηματία να απολαμβάνει τα κέρδη του ξοδεύοντάς τα σε πολυτελείς καταναλώσεις. Δημιουργούσε έτσι τις προϋποθέσεις της συσσώρευσης και της επανεπένδυσης στην επιχείρηση... «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού» του Μ. Weber, στην προσπάθειά της να αμφισβητήσει τη μαρξιστική θεώρηση περιέχει και ένα ενδιαφέρον παράδοξο: για να ανθίσει η οικονομία της αγοράς χρειάζεται να συντηρεί στη ζωή ένα σύστημα αξιών που έχει προκαπιταλιστική προέλευση, δηλαδή τη θρησκεία.» Γιαλκέτοσης Θανάσης, «Τι απέγινε η θρησκεία του κεφαλαίου;», άρθρο στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία, 21/08/200, online:http://www.enet.gr/online/online_text/c=113,dt=21.08.2005,id=64633320, Ημερ. Προσβ. 13/12/07.

στον καπιταλισμό και από την ύπαιθρο στην πόλη.³

Μέχρι το 19^ο αιώνα, που κυριαρχεί ο βιομηχανικός καπιταλισμός στη βόρεια Ευρώπη, η αστική ανάπτυξη εντοπίζεται στις πόλεις - κέντρα της εμπορικής συσσώρευσης. Η ανάπτυξη της παραγωγής του δευτερογενούς τομέα και η παράλληλη εκμηχάνιση της γεωργίας είναι η χαρακτηριστική διαδικασία αστικοποίησης για τον δυτικό καπιταλισμό, που οδήγησε στις πόλεις με τη μορφή που τις γνωρίζουμε.

Σύμφωνα με τα παραπάνω αστικοποίηση είναι η μετατόπιση του πληθυσμού, της κοινωνικής ζωής, και των δραστηριοτήτων από την ύπαιθρο στην πόλη κι η δημιουργία μιας νέας μορφής κοινωνικής, οικονομικής και χωρικής οργάνωσης σ' αυτήν.

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Δύση και η μεταβολή των κοινωνικών δραστηριοτήτων (μείωση της αγροτικής εργασίας και αύξηση της εργασίας στη βιομηχανία και στις υπηρεσίες) φαίνεται να είναι το κυρίαρχο στοιχείο που ώθησε στην αστικοποίηση. Στην ελληνική οικονομία, από την άλλη, δεν πραγματοποιείται η διαδικασία αστικοποίησης του δυτικού καπιταλισμού, δηλαδή δεν αναπτύσσεται η παραγωγή του δευτερογενούς τομέα και δεν εκμηχανίζεται η γεωργία. Αντίθετα, αποδιοργάνωση της αγροτικής οικονομίας⁴ ήταν αρκετή για να προκαλέσει μια σημαντική αγροτική έξοδο και αστικοποίηση⁵.

³ Κομνηνός Νίκος, *Θεωρία της Αστικότητας II, Αστικός Προγραμματισμός και Κοινωνική Ρύθμιση*, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 1986, σελ. 15.

⁴ Λόγω έλλειψης επενδύσεων, μη ορθολογικού κατατεμαχισμού της γης, ανεπάρκειας συνεταιριστικής οργάνωσης και μεταφοράς αξίας μέσω του μηχανισμού των τιμών των προϊόντων. Νικολινάκος Μ. (επιμέλεια), *Οικονομική Ανάπτυξη και Μετανάστευση στην Ελλάδα*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1974, σελ. 12.

⁵ Νικολινάκος Μ. (επιμέλεια), *ό.π.*, σελ. 12.

Αποτέλεσμα, λοιπόν, ενός γενικότερου κοινωνικού μετασχηματισμού (ανάπτυξη του καπιταλισμού), είναι η μορφή της πόλης που σήμερα γνωρίζουμε. Χώρος όπου συγκεντρώνονται ταυτόχρονα παραγωγικές διαδικασίες, εμπορικές αγορές, αγορές χρήματος, δίκτυα διανομής, καθώς και οι απαραίτητες εγκαταστάσεις για την ικανοποίηση των αναγκών του πληθυσμού (κατοικίες, σχολεία, νοσοκομεία, χώροι αναψυχής, κλπ).⁶

1.2 Αστικός Σχεδιασμός και Μνημειακή Πόλη

Η μοναδικότητα κάθε πόλης οφείλεται στη χωροταξική της διεύθυνση, στην ξεχωριστή μορφή και λειτουργία των χώρων της και τέλος στον ιδιαίτερο τρόπο που λαμβάνει χώρα η ατομική και συλλογική εμπειρία. Οι σημερινές πόλεις αποτελούν κληρονομιά πολλών επιλογών αστικού σχεδιασμού και αναπλάσεων, καθώς και πολιτικών και πολιτισμικών πραγματικοτήτων. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 150 χρόνων πολλά κινήματα έπαιξαν ρόλο στη διαμόρφωση των πόλεων που γνωρίζουμε σήμερα.

Με τη βιομηχανική επανάσταση και τη συσσώρευση πληθυσμού στα αστικά κέντρα, δημιουργήθηκαν νέα κινήματα και θεωρίες πολεοδομικού σχεδιασμού, με κύριο σκοπό να αναμορφώσουν τις πόλεις σύμφωνα με τα νέα δεδομένα⁷. Αξίζει να σταθούμε στις θεωρίες και στα

⁶ Κομνηνός Νίκος, *Θεωρία της Αστικότητας II, Αστικός Προγραμματισμός και Κοινωνική Ρύθμιση, Σύγχρονα Θέματα*, Αθήνα, 1986, σελ. 17.

⁷ «Με την εκβιομηχάνιση, οι αρχαϊκές πόλεις του ευρωπαϊκού 19^{ου} αιώνα υπέστησαν μια βίαιη επέκταση: τα χωριά έγιναν κωμοπόλεις, οι κωμοπόλεις πόλεις, για να καταλήξουν

κινήματα αυτά, γιατί διαμόρφωσαν μια παγκόσμια αντίληψη για το πώς πρέπει να είναι και να λειτουργεί μια πόλη στη σύγχρονη εποχή.

Ένα κίνημα που επηρέασε ιδιαίτερα τη μορφολογία των σύγχρονων ευρωπαϊκών πόλεων είναι αυτό της City Beautiful (Μνημειακή Πόλη) που έχει τις ρίζες του στις λεωφόρους και τους περιπάτους των μεγάλων ευρωπαϊκών πρωτευουσών του 19^{ου} αιώνα. Η ανακατασκευή του Παρισιού από τον Haussmann είναι το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα Μνημειακής πόλης. Ωστόσο, οι εκδηλώσεις του κινήματος τον 20^ο αι. έγιναν κυρίως σε άλλες ηπείρους και πολιτισμούς: στις μεγάλες εμπορικές πόλεις της κεντρικής και δυτικής Αμερικής και στις νέο-σχεδιασμένες πρωτεύουσες των μακρινών αποικιών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Αλλά επέστρεψε και στην «πατρίδα» του την Ευρώπη, όπου τα ολοκληρωτικά καθεστάτα της ναζιστικής Γερμανίας και της Σοβιετικής Ένωσης το χρησιμοποίησαν για να προσδώσουν δόξα και λάμψη στις πρωτεύουσές τους.

Ο κυριότερος εκφραστής, λοιπόν, του κινήματος της Μνημειακής Πόλης στον 19^ο αιώνα ήταν ο Georges Haussmann, ο πρωτεργάτης της φαντασμαγορίας του πολιτισμού, όπως τον χαρακτήρισε ο Walter Benjamin. Ο Haussmann, ως Νομάρχης του Παρισιού, μετασχημάτισε ριζικά την πόλη, μετατρέποντας την από ένα χώρο με σκοτεινούς και στενούς δρόμους, σε ένα χώρο με μεγάλες λεωφόρους και επιβλητικά δημόσια κτίρια. Για να διαμορφωθεί αυτό το σύγχρονο Παρίσι, ο Haussmann κατεδάφισε τις φτωχογειτονιές στο κέντρο της παλιάς πόλης και στις

κάποιες από αυτές σε μητροπόλεις. Κανένας από τους χώρους αυτούς, ωστόσο, δεν είχε τα κατάλληλα εφόδια για να αντιμετωπίσει αυτή τη δραματική αλλαγή. Το αποτέλεσμα ήταν να προκληθεί μια τυχαία ανάπτυξη των πόλεων...» Stevenson Deborah, *Πόλεις και Αστικοί Πολιτισμοί*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007, σελ. 42.

θέσεις τους δημιούργησε αγορές, πάρκα και πολιτιστικά κέντρα. Δημιούργησε τους συμβολικούς χώρους και την ταυτότητα του Παρισιού όπως το αναγνωρίζουμε έως σήμερα, ως την πόλη του εκλεπτυσμένου γούστου, του ρομαντισμού, της δημιουργικότητας και της πρωτοπορίας.⁸ Οι κατεδαφίσεις των φτωχογειτονιών κύριο στόχο είχαν την επιβολή του νόμου και της τάξης και τη στήριξη του επενδυτικού κεφαλαίου. Οι νέες μεγάλες λεωφόροι απέτρεπαν τον εμφύλιο πόλεμο και τις εξεγέρσεις (στις νέες λεωφόρους δύσκολα μπορούσαν να στηθούν οδοφράγματα ενώ επιβεβαιωνόταν καθημερινά η κυριαρχία του Ναπολέοντα Γ' και του στρατού του μέσω των παρελάσεων) και διευκόλυναν το εμπόριο και τη διακίνηση των προϊόντων.⁹



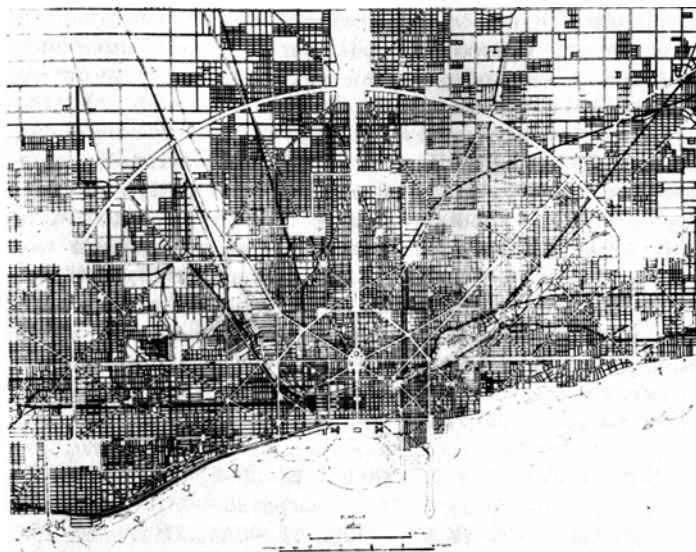
Camille Pissarro, Avenue de l' Opera, 1898 ¹⁰

⁸ Stevenson Deborah, *Πόλεις και Αστικοί Πολιτισμοί*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007, σελ. 124.

⁹ Benjamin Walter, *Παρίσι, πρωτεύουσα του 19ου αιώνα* (Σύνοψη 1939), πηγή: www.disobey.net/hotel_des_entragers/ksi4.pdf, ημερομηνία πρόσβασης 10/12/07, σελ. 19.

¹⁰ http://www.artchive.com/artchive/P/pissarro/avenue_lopera.jpg.html, ημερ.προσβ. 15.01.08

Μεγάλος εκφραστής αυτού του κινήματος υπήρξε και ο Daniel Burnham που δημιούργησε το 1909 ένα από τα σπουδαιότερα έργα του αστικού σχεδιασμού – την αναμόρφωση της πόλης του Σικάγο. Ακολούθησε το μοντέλο της παρισινής ανοικοδόμησης, γκρεμίζοντας γειτονιές του κέντρου, φτιάχνοντας πάρκα και ανοίγοντας δρόμους. Μια ενδιαφέρουσα καινοτομία του, ήταν ότι επιχείρησε να συνδέσει την πόλη με το παραλιακό της μέτωπο μέσω μεγάλων λεωφόρων. Το σχέδιο του στήριξαν τοπικά επιχειρηματικά συμφέροντα διαβλέποντας την οικονομική ανάκαμψη μέσα σε αυτό το νέο αστικό τοπίο. Αυτή η σύμπραξη αρχιτεκτονικής και οικονομίας οδήγησε στην ανοικοδόμηση πολλών πόλεων κατά τον 20^ο αιώνα.¹¹



Το σχέδιο ανοικοδόμησης της πόλης του Σικάγο του Daniel Burnham ¹²

Οι πιο θαυματικές εκφράσεις του κινήματος την περίοδο από το 1910 ως το 1935, πριν επιστρέψει και πάλι στην Ευρώπη, έγιναν στις αποικίες, στην τελευταία ακμή της Βρετανικής Κυριαρχίας.

¹¹ Stevenson Deborah, *Πόλεις και Αστικοί Πολιτισμοί*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007, σελ. 126.

¹² Κομνηνός Νίκος, *Θεωρία της Αστικότητας 3, Αστικός Προγραμματισμός και Κοινωνική Ρύθμιση*, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 1986, σελ. 36.

Η επιστροφή του κινήματος της Μνημειακής Πόλης στην Ευρώπη οφείλεται στα ολοκληρωτικά καθεστάτα της εποχής, που ήθελαν ένα σχεδιασμό μνημειακό για να αναδείξουν μέσα από το μεγαλείο των μητροπόλεων τους, το μεγαλείο της εξουσίας τους. Έτσι, ο ίδιος ο Μουσολίνι έδωσε οδηγίες κατά το σχεδιασμό της Ρώμης το 1931, οι οποίες όμως ατόνησαν και δεν μεταφράστηκαν στην πράξη, σώζοντας όμως τα μνημεία και τους παλιούς ρυθμούς ζωής της πόλης. Ο Χίτλερ ονειρεύτηκε το Βερολίνο ως μια μεγάλη City Beautiful μ' ένα μεγάλο άξονα από την ανατολή στη δύση και κατά μήκος του επιβλητικά και μνημειώδη κτίρια με αποκορύφωμα τον τεράστιο θόλο. Ο Στάλιν θα ανέπτυσσε την πόλη της Μόσχας σαν μία αδιαίρετη ενότητα. Ήθελε κάθε κτίριο να είναι μνημειακό, όσο ταπεινή κι αν ήταν η λειτουργία του, έθετε όριο στη μελλοντική επέκταση της πόλης και προωθούσε τον εκ-μοντερνισμό.¹³



Το μοντέλο του Speer για τον Βόρειο-Νότιο άξονα πόλη του Βερολίνο¹⁴

¹³ Κομνηνός Νίκος, *Θεωρία της Αστικότητας 3, Αστικός Σχεδιασμός και Κατασκευή της Πόλης, Σύγχρονα Θέματα*, Αθήνα, 1986, σελ. 35-40. (Στα πλαίσια αυτού του κινήματος ήταν και το σχέδιο του Hebrard για τη Θεσσαλονίκη το 1923.)

¹⁴ <http://sitemaker.umich.edu/artunderfascism/architecture>, ημερ. προσβ. 15.01.08

Το κίνημα της City Beautiful, λοιπόν, επικράτησε σε πολλά διαφορετικά μέρη, πολιτισμούς και οικονομίες αλλά παντού είχε κοινά χαρακτηριστικά: τη μνημειακότητα, τη χρήση της αρχιτεκτονικής ως σύμβολο δύναμης, τη γεωμετρική-αξονική-συμμετρική σύνθεση, την ιεραρχική δομή και την ανάμειξη των χρήσεων. Ανέδειξε τη σχέση μεταξύ αστικού σχεδιασμού και εξουσίας, που πάντα ήταν η κινητήριος δύναμη της αστικής ανάπτυξης και της δημόσιας αρχιτεκτονικής. Στις Μνημειακές πόλεις όλου του κόσμου παρατηρούνται οι τοπικές σχέσεις εξουσίας. Η εξουσία υπογραμμίζει την ανωτερότητα της στη μορφή των μνημείων της και στην κατασκευή των δρόμων, των κτιρίων, των πάρκων και των κήπων της. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και ο Alonso οι χώροι της πόλης έγιναν το βασίλειο των πολιτών και του δημοσίου, οι τόποι τελετών και παρελάσεων, οι τόποι της επιβλητικής δημόσιας αρχιτεκτονικής, αλλά όπως υποστηρίζει και η Stevenson έγιναν και οι χώροι των κινήματων και των συγκρούσεων, οι χώροι όπου οι ξένοι μπορούν να αναμιγνύονται με τρόπους που δεν επέτρεπαν οι πολυσύχναστοι δρόμοι και οι στενοί χώροι της Αναγέννησης ή των μεσαιωνικών πόλεων. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, το κίνημα της Μνημειακής Πόλης άσκησε σημαντική επιρροή στην μορφή των πόλεων σε ολόκληρο τον κόσμο. Άνοιξε τη συζήτηση για τη μορφή, τον ορισμό καθώς και τον τελετουργικό ρόλο που θα πρέπει να έχει το κέντρο μιας πόλης.¹⁵

1.3 Εμπορικές Στοιές και νέος τρόπος ζωής

Από το Παρίσι θα ξεκινήσουμε και τη διαδικασία ανάγνωσης και ερμηνείας του αστικού τοπίου και θα προσεγγίσουμε την εμπειρία της

¹⁵ Stevenson Deborah, *ό.π.*, σελ. 123-128.

καθημερινής ζωής, υπό το πρίσμα των εμπορικών στοών, που αποτελούν αφετηρία των εμπορικών χώρων και εξελικτικά οδηγούν στο σύγχρονο παράδειγμα των εμπορικών νησίδων – mall.

Μετά το 1822 και στα επόμενα 15 χρόνια δημιουργήθηκαν στο Παρίσι περίπου 30 πολυτελείς εμπορικές στοές, γνωστές ως «passages» στα γαλλικά ή «arcades» στα αγγλικά. Ο αρχιτεκτονικός τύπος της εμπορικής στοάς αναφέρεται σε σκεπαστά περάσματα ανάμεσα από μεγάλους κτηριακούς όγκους που φιλοξενούσαν καταστήματα. Οι σιδηροκατασκευές με τις γυάλινες στέγες που ένωναν τα στενά δρομάκια του Παρισιού, τα «περάσματα» του κέντρου της πόλης, συνδέονται άμεσα με την άνοδο της αστικής τάξης και τη βιομηχανική επανάσταση¹⁶. Δημιουργούνται, λοιπόν, για να καλύψουν τις ανάγκες προβολής των νέων προϊόντων και την παρουσίαση τους ως προσοδοφόρα εμπορεύματα. Ήδη από τα χρόνια της γαλλικής επανάστασης «η νέα αστική τάξη απαιτεί νέες κτηριακές κατασκευές ικανές να παρουσιάσουν, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, τα προς πώληση προϊόντα στο αγοραστικό κοινό».¹⁷ Οι στοές αυτές είναι που απασχόλησαν και τον Walter Benjamin στο ανολοκλήρωτο έργο του «Passagen-Werk» ή «The Arcades Project», ως σύγχρονοι αστικοί χώροι σχεδιασμένοι αποκλειστικά για επιδεικτική κατανάλωση των προϊόντων του καπιταλισμού.¹⁸

¹⁶ Η πρώτη βιομηχανική επανάσταση με τη συστηματική χρήση της ατμοκίνησης, διαρκεί από το 1789 μέχρι το 1864. Η δεύτερη βιομηχανική επανάσταση με την εισαγωγή της ηλεκτροκίνησης και των μηχανών εσωτερικής καύσης, διαρκεί από το 1864 μέχρι το 1948. Εδώ αναφερόμαστε στο Παρίσι μετά την εποχή Αναγέννησης – Διαφωτισμού, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, στο απόγειο της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης.

¹⁷ Μωραϊτης Κώστας, «Από το αστικό πέρασμα στον αστικό αποκλεισμό: συγκρίνοντας τη στοά με την εμπορική νησίδα», *ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ*, τεύχος 58, Ιούλιος/Αύγουστος 2006, σελ.54-56.

¹⁸ Benjamin Walter, *The Arcades Project*, The Belknap Press of Harvard University, Cambridge, Massachusetts, and London England, fourth printing, 2003.

Οι εμπορικές στοές αρχιτεκτονικά δημιουργήθηκαν για να αυξήσουν το εμβαδό των εκθετικών επιφανειών (βιτρίνες) σε σχέση με αυτό που πρόσφερε αρχικά το κτίριο καθώς και για τον λειτουργικό και αισθητικό έλεγχο του χώρου κίνησης του αγοραστικού κοινού.¹⁹ Το αδιαμόρφωτο ακόμα Παρίσι των αρχών του 19^{ου} αιώνα διατρέχεται από στενούς, λασπωμένους δρόμους, χωρίς κυκλοφοριακή διαχείριση και σκοτεινούς λόγω έλλειψης επαρκούς δημόσιου φωτισμού. Η επινόηση των στοών, λοιπόν διευκολύνει την αστική περιπλάνηση, η οποία πλέον προστατεύεται από τις δυσκολίες των δρόμων της πόλης και από τις αντίξοες καιρικές συνθήκες, παρέχοντας ασφάλεια στους αστούς.

Τα νέα βιομηχανικά προϊόντα και η απαίτηση να περιβάλλονται από την ανάλογη πολυτέλεια και αισθητική επιτήδευση για την ικανοποίηση του αγοραστικού κοινού, παρουσιάζονται μέσα στη «φαντασμαγορία» των εμπορικών στοών και των καταστημάτων τους, ως η επιτομή των καταναλωτικών απολαύσεων.

Οι εμπορικές στοές γίνονται ο κατεξοχήν τόπος έκφρασης της νέας καπιταλιστικής επιδίωξης, η σκηνή όπου θα παρουσιάζονταν τα νέα βιομηχανικά προϊόντα και όπου θα λάμβανε χώρα ο νέος τρόπος ζωής μέσα από νέους κοινωνικούς ρόλους. Γίνονται σύμβολα της προόδου, της αστικής κατανάλωσης και της εξουσίας και αποτελούν τους πρόδρομους των πολυκαταστημάτων²⁰, τα οποία επίσης δημιουργήθηκαν στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Κοινωνικά ορίζουν τη συμμετοχή στη νέα οικονομική ζωή και στην καθημερινότητα των νέων μεγαλουπόλεων και αρχιτεκτονικά

¹⁹ Μωραϊτίης Κώστας, *ό.π.*, σελ.54-56.

²⁰ Benjamin Walter, *Παρίσι, πρωτεύουσα του 19ου αιώνα (Σύνοψη 1939)*, πηγή: www.disobey.net/hotel_des_entragers/ksi4.pdf, Ημερ. Προσβ. 10/12/07, σελ. 12.

συμβάλουν στην «αξιοποίηση», στην απόδοση αξίας στο εμπόρευμα, υποβάλλοντας τους γενικότερους όρους της πολιτιστικής πρόσληψης του.²¹

Όταν αναφερόμαστε, λοιπόν σε νέους τρόπους ζωής, κοινωνικούς ρόλους και πρότυπα, ουσιαστικά επιχειρούμε μια αναγωγή που έχει τη βάση της ερμηνείας της στην ψυχαναλυτική θεωρία και συγκεκριμένα στις διεργασίες εκείνες που υπαγορεύουν πρότυπα στις κοινωνικές ομάδες. Με την προσέγγιση αυτή έχει ασχοληθεί εκτεταμένα ο αρχιτέκτονας Κώστας Μωραΐτης, επίκουρος καθηγητής στο ΕΜΠ και στο άρθρο του «Από το αστικό πέρασμα στον αστικό αποκλεισμό: συγκρίνοντας τη στοά με την εμπορική νησίδα» υπογραμμίζει το μηχανισμό αυτό της «ταυτοποίησης» και «ταύτισης» μέσα από τις διεργασίες της «ενδοβολής» και της «προβολής». Τα μέλη μιας κοινωνίας αποδέχονται με ασύνειδο τρόπο, «ενδοβάλλουν» πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς, τα οποία στη συνέχεια «προβάλλουν» ως δεδομένα στον κοινωνικό τους περίγυρο. Με τον τρόπο αυτό προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους, ταυτοποιούνται και ταυτίζονται με ένα σύστημα κοινωνικών προτύπων, το οποίο ήδη από το 19^ο αιώνα, φαίνεται να καθορίζεται κεντρικά από τους όρους παραγωγής και διανομής των εμπορευμάτων και να σχετίζεται άμεσα με την αρχιτεκτονική πρόταση της στοάς.²²

Μέσα στις συνθήκες αυτού του διαμορφούμενου αστικού τοπίου και στην προσπάθεια της ερμηνείας του, ο Walter Benjamin αναγνωρίζει τον flâneur. Ο αστός flâneur ή πλάνης των πόλεων, η λογοτεχνική αυτή κατασκευή του 19^{ου} αιώνα ²³, που περιδιάβαινε τη νεωτερική

²¹ Μωραΐτης Κώστας, ό.π., σελ.54-56.

²² Η πληρέστερη θεωρητική ανάλυση αυτών των εννοιών γίνεται από την Anna Freud στο *Το Εγώ και οι Μηχανισμοί Άμυνας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1978.

²³ Ποιητής, καλλιτέχνης και πάνω από όλα περιπατητής. Ο Baudelaire για τον Benjamin υπήρξε ο υποδειγματικός πλάνητας.

μεγαλούπολη, γίνεται για τον Benjamin ο οδηγός του στην ανάγνωση των αστικών κειμένων, η μεθοδολογία για να αποκαλύψει το κοινωνικό νόημα και την εμπειρία της αστικής ζωής. Ο πλάνητας εγκαταλείπει τον εαυτό του στις φαντασμαγορίες της αγοράς²⁴ και εξερευνά την πόλη, την αρχιτεκτονική της και τη χρήση του δημόσιου χώρου. Με αυτό τον τρόπο ο Benjamin προσπαθεί να εξετάσει την επίδραση της εκβιομηχάνισης στις σύγχρονες του πολιτισμικές πρακτικές καθώς και τις μυθολογίες που συνδέονται με τη μοντέρνα πόλη και το βιομηχανικό καπιταλισμό.²⁵

Η Buck-Morss εξηγεί με τον χαρακτηριστικότερο τρόπο τη σημασία των παρισινών στοών για τον Benjamin: *Οι στεγασμένες εμπορικές στοές του 19^{ου} αιώνα έγιναν μια κυρίαρχη εικόνα για τον Benjamin, διότι αποτελούσαν το ακριβές υλικό αντίγραφο της εσωτερικής συνείδησης ή καλύτερα του ασυνείδητου ενός συλλογικού ονείρου. Όλα τα λάθη του αστικού συνειδητού μπορούσαν να εντοπιστούν εκεί (ο φετιχισμός των εμπορευμάτων, η υλική αναπαράσταση του αφηρημένου, ο κόσμος ως «βαθύτερη έννοια»), καθώς και (η μόδα, η πορνεία, ο τζόγος) όλα τα ουτοπικά του όνειρα. Επιπλέον, οι στοές αποτελούσαν το πρώτο παγκόσμιο στυλ της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και επομένως τμήμα της βιωμένης εμπειρίας μιας παγκόσμιας, μητροπολιτικής γενιάς.*²⁶

Οι στοές ήταν σύμβολα της προόδου, της αστικής κατανάλωσης και της εξουσίας αλλά και στοιχείο της ιδιαιτερότητας της πόλης του Παρισιού. Με την αναμόρφωση του Haussmann, τα πολυκαταστήματα αναλαμβάνουν το ρόλο των στοών, ως χώρων επιδεικτικής κατανάλωσης,

²⁴ Benjamin Walter, *ό.π.*, σελ. 12.

²⁵ Stevenson Deborah, *ό.π.*, σελ. 107-108.

²⁶ Buck-Morss Susan, *The Dialectics of Seeing*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 1991, σελ. 39.

και γίνονται ο τόπος της «τελευταίας φάρσας»²⁷ του πλάνητα που σταδιακά αποκόπτεται από την βίωση της εμπειρίας της πόλης, από την αστική περιπλάνηση.

1.4 Πολυκαταστήματα, Δημόσιος Χώρος και Κατανάλωση

Τα πολυκαταστήματα (*grands magasins*) επέφεραν αλλαγές στον αστικό χώρο αλλά και στον αστικό τρόπο ζωής, έγιναν συστατικό στοιχείο των σύγχρονων πόλεων, έμβλημα του σύγχρονου εμπορίου και όρισαν τη δημιουργία ενός νέου δημόσιου χώρου και ενός νέου είδους κατανάλωσης.

Η δημιουργία των πολυκαταστημάτων συνδέεται άρρηκτα με τη μητρόπολη του 19^{ου} αιώνα και τα αίτια που όρισαν τη μορφή της (οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά, ιδεολογικά), ώστε να αποτελέσει για την ανάλυση μας το περιεκτικό σύμβολο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.²⁸

Στο κεφάλαιο αυτό, λοιπόν, θα προσεγγίσουμε τα πολυκαταστήματα υπό το πρίσμα των αλλαγών στη δημόσια ζωή (νέο αστικό τοπίο, δημόσια σιωπή) και στους δημόσιους ρόλους, σε σχέση με την νέα οικονομία (βιομηχανία, καπιταλισμός) και την αναδυόμενη φαντασμαγορία της κατανάλωσης.

Οι μεγάλες λεωφόροι του Hausmann ήταν η αρχιτεκτονική συνθήκη για την εμφάνιση των παρισινών πολυκαταστημάτων και ο

²⁷ Benjamin Walter, *ό.π.*, σελ. 17.

²⁸ Cacciari Massimo, *Μητρόπολις*, εκδ. Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 1998, σελ. 31.

βιομηχανικός καπιταλισμός η οικονομική. Στο όραμα της κατασκευής μιας ιδεατής πόλης – μιας πόλης μνημείο, συνυπολογίστηκαν η αστική ανάπτυξη και η εμπορική δραστηριότητα στους δρόμους της πόλης με τη μαζική μετακίνηση πολιτών. Στόχος ήταν η προώθηση ενός νέου τρόπου ζωής με επίκεντρο την κατανάλωση των βιομηχανικών προϊόντων μέσα σε ένα μνημειακό και ασφαλές περιβάλλον.

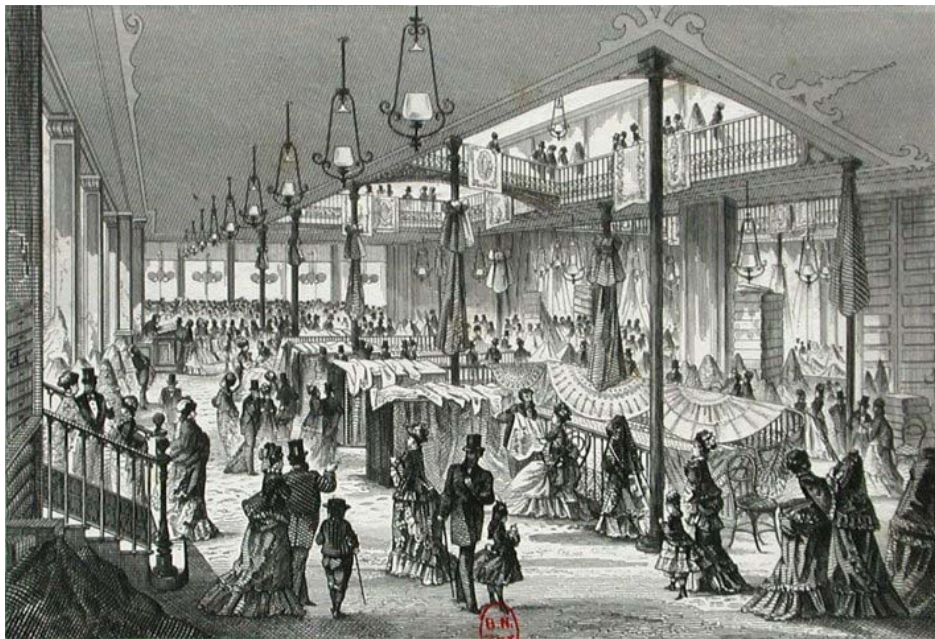


Grand Magasin Printemps on Boulevard Haussmann²⁹

Οι αλλαγές που συντελέστηκαν στη μορφή της μητρόπολης από τον αστικό σχεδιασμό, με το κίνημα της Μνημειακής Πόλης, είναι μόνο ένα μέρος των τομών που όρισαν την αφετηρία των σύγχρονων πόλεων. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στο Παρίσι και το Λονδίνο και στη συνέχεια σε άλλες δυτικές μεγαλουπόλεις υπήρξε μια καίρια τομή στον τρόπο ζωής και στο χαρακτήρα του δημόσιου χώρου. Όπως επισημαίνει ο Richard Sennett: *Η δημόσια σιωπή έγινε ο μοναδικός τρόπος για να βιώσει κανείς τη*

²⁹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Printemps>, ημερ. προσβ. 15.01.08

δημόσια ζωή, ιδίως τη ζωή του δρόμου... ένα πρότυπο συμπεριφοράς διαφορετικό από ό,τι ήταν γνωστό στο Παρίσι ή το Λονδίνο πριν έναν αιώνα, ή προς ό,τι είναι γνωστό στο μεγαλύτερο μέρος του μη δυτικού κόσμου σήμερα. Ωρίμασε η αντίληψη ότι οι ξένοι δεν είχαν το δικαίωμα να μιλούν αναμεταξύ τους, ότι κάθε άνθρωπος κατείχε ως δημόσιο δικαίωμα μιαν αόρατη ασπίδα, το δικαίωμα να τον αφήνουν ήσυχο. Η δημόσια συμπεριφορά αποτελούσε ζήτημα παρατήρησης, παθητικής συμμετοχής, ενός ορισμένου είδους ηδονοβλεψίας. Ο Balzac την αποκαλούσε «γαστρονομία του ματιού»... Αυτός ο αόρατος τοίχος σιωπής εν είδει δικαιώματος σήμαινε ότι η δημόσια γνώση ήταν ζήτημα παρατήρησης – παρατήρησης σκηνών, άλλων ανδρών και γυναικών, επεισοδίων. Η γνώση δεν έμελλε πλέον να παράγεται από την κοινωνική συναναστροφή.³⁰ Από τότε αλλάζει η αντίληψη μας για το δημόσιο χώρο, μετατοπίζοντας το βάρος από τη δημόσια στην ιδιωτική ζωή και μεταβάλλοντας τη σιωπηρή παρατήρηση σε αρχή της δημόσιας τάξης.



Πολυκατάστημα Au Bon Marché, Αίθουσα υφασμάτων³¹

³⁰ Sennett Richard, *Η Τυραννία της Οικειότητας*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, σελ. 45.

³¹ <http://expositions.bnf.fr/zola/bonheur/borne/borne/feuilleter/246.htm>, ημερο. προσβ. 15.01.08

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες δημιουργούνται τα νέα πολυκαταστήματα, τα οποία μετά τις αλλαγές στη μορφή της πόλης και στο χαρακτήρα της δημόσια ζωής (αλλαγές στις οποίες βασίστηκαν και εκμεταλλεύτηκαν), προωθούν νέους τρόπους άσκησης του λιανικού εμπορίου: στα νέα αυτά καταστήματα οι τιμές των εμπορευμάτων ήταν σταθερές και εμφανώς αναγεγραμμένες, το ποσοστό κέρδους για κάθε τεμάχιο προϊόντος ήταν μικρό, αλλά ο όγκος των πωλήσεων μεγάλος. Καθένας πια μπορούσε να μπαίνει σε αυτά τα νέα καταστήματα να βλέπει και να δοκιμάζει τα εμπορεύματα, χωρίς να είναι υποχρεωμένος να επικοινωνήσει ή να αγοράσει κάτι.³²

Ο Richard Sennett αναγνωρίζει τις αλλαγές αυτές και διατυπώνει την κριτική του επισημαίνοντας πως οι σταθερές τιμές και η ελεύθερη είσοδος στα καταστήματα έθεσαν τέλος στο «παζάρεμα» και στο ως τότε τελετουργικό της αγοροπωλησίας, υπογραμμίζοντας την πραγματικότητα αυτή ως ένα ακόμη φαινόμενο που μειώνει τη δυνατότητα επικοινωνίας, επιβάλλει τη σιωπή στις δημόσιες συναλλαγές, αποθαρρύνει το δημόσιο ρόλο του ανθρώπου ως «ηθοποιού» και μετατρέπει την παθητικότητα σε κανόνα.

Από την άλλη μεριά η ανάγκη σταθερών τιμών με μικρό περιθώριο κέρδους ανά τεμάχιο σχετίζεται άμεσα με την εκμηχάνιση της παραγωγής και την πληθώρα των παραγόμενων εμπορευμάτων. Το πολυκατάστημα έτσι μετατρέπεται στο εργοστάσιο της κατανάλωσης, όπου τα παραγόμενα προϊόντα πρέπει να πωλούνται γρήγορα και σε πραγματικά συμφέρουσα τιμή για τους πελάτες ώστε να γεμίζουν τα ράφια με τη νέα, συνεχώς ανανεούμενη παραγωγή. Το πολυκατάστημα

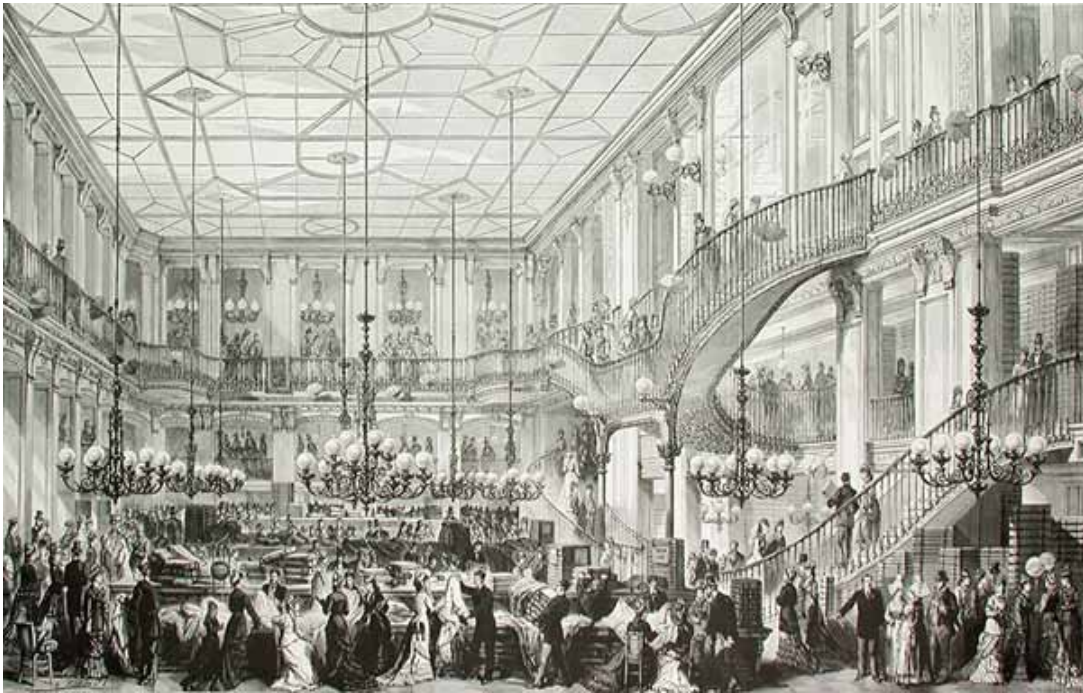
³²Sennett Richard, ό.π., σελ. 185.

έχει ως στόχο τα υψηλά μεγέθη πωλήσεων και ο επιχειρηματίας απασχολεί προσωπικό στο οποίο, βέβαια, δεν θα εμπιστευόταν την επιτυχή διαπραγμάτευση της τιμής πώλησης του προϊόντος. Οι σταθερές τιμές του δίνουν τη δυνατότητα να πουλά μεγάλες ποσότητες και να ελέγχει ευκολότερα την επιχείρησή του. Ακόμη, και αν οι τιμές όμως δεν είχαν μεγάλη διαφορά ή ήταν ίδιες στο παλιομοδίτικο μαγαζί και στο πολυκατάστημα, η αστική τάξη προτιμούσε για τις αγορές της τα νέα πολυκαταστήματα που προσέφεραν πληθώρα επιλογών από νέα προϊόντα, που ως τότε δεν είχαν φανταστεί ότι επιθυμούσαν να αποκτήσουν.

Για να καταστήσουν ελκυστικά αυτά τα νέα προϊόντα οι επιχειρηματίες της εποχής προσέφεραν ένα είδος θεάματος έξω από τα καταστήματά τους, ένα θέαμα το οποίο θα χάριζε στα νέα προϊόντα, συνειρμικά, επιπρόσθετη αξία, ανεξάρτητη από αυτή που περιείχαν τα ίδια τα εμπορεύματα.³³ Στην ίδια ελκυστική λογική εντάσσεται και η διαμόρφωση των εξωτερικών ισογείων προσόψεων σε υπερμεγέθεις βιτρίνες-κράχτες των σκηνοθετημένων εμπορευμάτων. Τότε εθίζεται ο καταναλωτής στην ιδέα ότι θα βρει στο πολυκατάστημα προϊόντα εξωτικά, μοναδικά και σπάνια, που δε περίμενε ποτέ ότι υπήρχαν. Αυτός ο νέος καταναλωτής θα φεύγει από το πολυκατάστημα έχοντας αγοράσει κάτι το οποίο δεν αναζητούσε όταν πήγε. Με τον τρόπο αυτό τα νέα πολυκαταστήματα διεύρυναν το αγοραστικό τους κοινό στις μεσαίες και ανώτερες τάξεις.³⁴

³³ Sennett Richard, *ό.π.*, σελ. 188.

³⁴ «Η παραγωγή δεν είναι πια παραγωγή μόνο για την κατανάλωση (με την έννοια ότι κάθε παραγωγή προϋποθέτει μια κατανάλωση): δηλαδή, δίπλα στην παραγωγή αντικειμένων εμπορευμάτων υπάρχει η παραγωγή αναγκών, κατανάλωσης, συνείδησης, ιδεολογίας. Δίπλα στην παραγωγή σχετικής υπεραξίας υπάρχει η καπιταστικοποιημένη παραγωγή των συνθηκών πραγματοποίησής της.» Cursio R., Franceschini A., *Σταγόνες Ηλίου στη Στοιχειωμένη Πόλη*, εκδ. Επανοικειοποίηση, Αθήνα, 2007, σελ. 8.



Τα εγκαίνια των Grands magasins du Louvre στην αίθουσα Marengo³⁵

Η τρόπος της κατανάλωσης που διαμορφώθηκε την εποχή εκείνη συνεχίζει να χαρακτηρίζει την κατανάλωση έως και σήμερα. Τα μαζικά παραγόμενα προϊόντα αποκτούν με τεχνικές προώθησης (απλούστερες παλαιότερα, πολύπλοκες και πολλαπλές σήμερα) μια ψευδαίσθηση σπανιότητας αλλά και επιπρόσθετης αξίας, ένα σύνολο συνειρμών που δεν έχει καμία σχέση με τη χρήση τους.³⁶

Έτσι, λοιπόν, αλλάζει η πόλη και ο τρόπος ζωής σε αυτή, εκείνη την περίοδο. Αυξάνεται ο πληθυσμός των αστικών περιοχών από ανθρώπους που αναζητούν εργασία στη βιομηχανία και δημιουργούνται νέα κοινωνικά πρότυπα συμπεριφοράς. Οι πόλεις αρχίζουν να γίνονται

³⁵ <http://expositions.bnf.fr/zola/grand/113.htm>, ημερ. προσβ. 15.01.08

³⁶ Η εκβιομηχάνιση της παραγωγής και η μαζική παραγωγή αγαθών, οδήγησε στην εμφάνιση του λιανικού εμπορίου και στην αλλαγή του χαρακτήρα του εμπορεύματος. Η προσωρινή αναστολή της χρηστικότητάς του έκανε τον Μαρξ να μιλήσει για φετιχισμό του εμπορεύματος, δηλαδή την κατανάλωση των αγαθών σύμφωνα με την αξία τους ως αντικείμενα γοήτρου ή ως έκφραση της προσωπικότητας του αγοραστή.

μεγαλοπρεπείς και να αποκτούν παγκόσμια ακτινοβολία χάρη στο εμπόριο, τη βιομηχανία και τη μόδα. Ο δημόσιος χώρος είναι πια ασφαλής, ευπρεπής και γεμάτος από νέες φαντασμαγορίες.

Ο νέος αυτός δημόσιος χώρος που δημιουργείται, σε συνάρτηση με τα πολυκαταστήματα, επιτρέπει σταδιακά τη γυναικεία παρουσία και προσδιορίζει τη σχέση των αστών γυναικών με την κατανάλωση, δίνοντας το έναυσμα στις γυναίκες της εποχής να βγουν από το σπίτι και να βιώσουν έναν ημι-δημόσιο χώρο. Παράλληλα, σε αυτές τις νέες συνθήκες εμφανίζονται και κάποιες υπαλληλικές θέσεις για γυναίκες (κομμώτριες, πωλήτριες, μοδίστρες) και έτσι αυξάνεται η παρουσία των γυναικών στο δημόσιο χώρο μετασχηματίζοντας και την εμπειρία του.³⁷

Μαζί με αυτές τις νέες αστικές εμπειρίες που βιώνει ο κάτοικος της μεγαλούπολης εμφανίζεται και το ψυχικό φαινόμενο της στάσης του *blasé*, που συνεχίζει να χαρακτηρίζει τον κάτοικο της πόλης στη μοντέρνα και μεταμοντέρνα εποχή. Η στάση του *blasé* παράγεται από τα συνεχή νέα ερεθίσματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος, πολλές φορές καθημερινά, ο κάτοικος της μεγαλούπολης. Το κυνήγι μιας νέας απόλαυσης διεγείρει τα νεύρα του ανθρώπου στο μέγιστο βαθμό αντίδρασης για μεγάλα χρονικά διαστήματα ώστε στο τέλος παύουν να αντιδρούν εντελώς. Έτσι, εμφανίζεται μια ανικανότητα αντίδρασης στις φαντασμαγορίες της πόλης που συνιστά τη στάση του *blasé*, ενός ανθρώπου «χορτασμένου» από τα πάντα, κορεσμένου, «μπουχτισμένου».³⁸

³⁷ Stevenson Deborah, *ό.π.*, σελ. 110-111.

³⁸ Simmel Georg, *Πόλη και Ψυχή*, εκδ. Έρασμος, Αθήνα, 1993, σελ. 19.

Από τις απαρχές της, λοιπόν, η μητρόπολη και το καπιταλιστικό σύστημα έθεσαν τις βάσεις των ανθρώπινων συμπεριφορών και τον ορισμό προτύπων που αναγνωρίζουμε γύρω μας έως και σήμερα. Αυτές οι σχεδόν εμβληματικές τομές στην οικονομία, τη βιομηχανία, το εμπόριο, το αστικό περιβάλλον και το δημόσιο χώρο, σφραγίζουν τον 19^ο αιώνα και δημιουργούν τις συνθήκες της έκρηξης των πόλεων του 20^{ου} αιώνα.

Κεφάλαιο 2

Η Μοντέρνα Πόλη - αστικός σχεδιασμός και δημόσιος χώρος

Το χάος δεν είναι ριζικά αντίθετο της ορθολογικότητας. Την ορθολογικότητα την έχουμε λίγο πολύ θέσει υπό έλεγχο, αλλά ακόμη και οι επιστήμες φτάνουν στα όριά τους: σε μια ορισμένη στιγμή ο τοίχος του αντικειμένου και οι φυσικοί νόμοι αντιστρέφονται ή δεν λειτουργούν πια. Δεν έχουμε ωστόσο βγει από την ουτοπία μιας ολοένα πιο εξεζητημένης γνώσης καίτοι η ριζική αυτή ψευδαίσθηση δεν είναι εσωτερική στην επιστήμη.

(Jean Baudrillard, Συνθήματα)

Η βιομηχανική πόλη χαρακτηρίστηκε από έντονη και μαζική αστικοποίηση που ήταν συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του βιομηχανικού συστήματος και τη νεοσύστατη μορφή του βιομηχανικού καπιταλισμού. Στο κέντρο - πυρήνα της πόλης παρέμενε το εμπόριο, η δημόσια διοίκηση και οι κατοικίες της ανώτερης και μεσαίας τάξης, ενώ στις γειτονιές που αναπτύσσονταν μέσα στην πόλη αλλά και περιμετρικά αυτής, στις ζώνες γύρω από τις βιομηχανίες, κατοικούσε η εργατική τάξη.³⁹ Και ενώ στο κέντρο της πόλης, όπου αναγνωρίζονται οι εκφράσεις της τοπική

³⁹ «Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθούν προάστια κατά μήκος των διαδρομών των σιδηροδρόμων, οι οποίες απλώνονταν ακτινωτά από το κέντρο της πόλης προς τις βιομηχανικές περιοχές.... Τα γρήγορα μεταβαλλόμενα αστικά περιβάλλοντα, η ποιότητα ζωής που χαρακτήριζε αρκετές βιομηχανικές πόλεις, η δυνατότητα αναμόρφωσης του αστικού μέσα από τα νέα μεταφορικά μέσα και η ανάπτυξη των προαστίων, όλοι αυτοί οι παράγοντες με διαφορετικό τρόπο ο καθένας, συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας φαντασίωσης για νέες πόλεις του μέλλοντος ή Ουτοπίες...» Stevenson Deborah, ό.π., σελ. 41.

εξουσίας, έγιναν επεμβάσεις για την ανάπλαση του ώστε να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα και τις επιδιώξεις της κυρίαρχης τάξης, οι γειτονιές της εργατικής τάξης δομούνταν άναρχα για να στεγάσουν τη συνεχώς αυξανόμενη έλευση πληθυσμού στις μεγαλουπόλεις. Σε αυτές τις ζώνες εργατικών κατοικιών επικρατούσε ανομία, εγκληματικότητα αλλά και έλλειψη βασικών υγειονομικών σταθερών που οδηγούσε σε ασθένειες. Αυτά τα φαινόμενα επηρέαζαν άμεσα το κέντρο και τις συνοικίες της ευημερούσας τάξης (αύξηση εγκληματικότητας, ασθένειες), προκρίνοντας την αναγκαιότητα αντιμετώπισης του φαινομένου, μέσω ενός ολικού επανασχεδιασμού των πόλεων, αλλά και τη σταδιακή μεταφορά του χώρου κατοικίας της ανώτερης και μεσαίας τάξης στα προάστια.⁴⁰

Έτσι, με την έκρηξη των μεγαλουπόλεων περνάμε στην μοντέρνα περίοδο και στα κινήματα του αστικού σχεδιασμού που προσπαθούν να δώσουν νέα μορφή στις πόλεις αυτές. Πολλές νέες προτάσεις διατυπώθηκαν, αλλά παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν και οι αρχές της Μνημειακής πόλης συνδυασμένες με άλλες μοντέρνες προσεγγίσεις για τη δόμηση των πόλεων, παράγοντας ισχυρές εικόνες και σύμβολα (ουρανοξύστης, mall) του μοντερνισμού στον 20^ο αιώνα.

⁴⁰ «Καθώς αυξάνονταν οι άθλιες γειτονιές όπου ζούσαν και περνούσαν τον ελεύθερο χρόνο τους οι εργάτες, πολλά από τα εύπορα και, ιδιαίτερα, τα ανερχόμενα μέλη της μεσαίας ή αστικής τάξης άρχισαν να απομακρύνονται από την πόλη για να εγκατασταθούν σε οικίες που κατασκεύαζαν στα πρωτοεμφανιζόμενα προάστια και την ύπαιθρο.» Stevenson Deborah, ό.π., σελ. 44.



Νυχτερινή εναέρια λήψη: Η πυραμίδα Transamerica Pyramid και το κέντρο Embarcadero στο San Francisco, California, USA⁴¹

Στο κεφάλαιο αυτό, λοιπόν, θα εξετάσουμε τις αλλαγές στη μορφή των πόλεων και το νέο τρόπο ζωής που κομίζουν. Θα σταθούμε στις θεωρητικές εκείνες προτάσεις του αστικού σχεδιασμού για την ιδανική πόλη, που μπορεί μεν να μην εφαρμόστηκε η φιλοσοφία τους καθολικά, αλλά επηρέασαν και χρησιμοποιήθηκαν μερικά ή επιλεκτικά στο πλαίσιο της πολεοδομίας. Θα εστιάσουμε την ανάλυσή μας στις σημαντικές αλλαγές που φέρουν οι νέες αυτές προτάσεις στον τρόπο ζωής, αλλά και στις νέες μορφές που προκρίνονται για τη στέγαση της κατανάλωσης (Mall).

⁴¹ <http://www.terrageria.com/pictures-subjects/cities-from-above/picture.cities-from-above.usca34392.html>, ημερ. προσβ. 15.01.08

2.1 Οι προτάσεις αστικού σχεδιασμού στην Ευρώπη

Η μοντέρνα πόλη συνδέεται άμεσα με τη νεωτερικότητα, την κοινωνική κατάσταση του να ζει κάποιος σε ένα αστικό περιβάλλον, σε έναν κόσμο που συνεχώς αλλάζει, εξελίσσεται και προοδεύει. Η κατάσταση αυτή παράλληλα συνδέεται και επηρεάζεται από τον εκσυγχρονισμό, τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη που στηρίζεται στην εκμηχάνιση και την πρόοδο της τεχνολογίας του καπιταλιστικού συστήματος. Σε αυτά τα συμφραζόμενα εντάσσονται οι θεωρίες και πρακτικές της αρχιτεκτονικής και των κινήματων του αστικού σχεδιασμού, που διαμόρφωσαν την εικόνα και την εμπειρία των πόλεων του 20^ο αιώνα.⁴²

Σημαντικό είναι να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο πως μιλώντας για την οργάνωση του χώρου στη νεωτερικότητα, δεν αναφερόμαστε μόνο σε μια θεωρία περί οργάνωσης, αλλά και σε μια ριζική αλλαγή στον τρόπο σκέψης (ορθολογικότητα) η οποία οδήγησε σε μια νέα διάρθρωση και κατανόηση του περιβάλλοντος κόσμου, από τις επιστήμες μέχρι την καθημερινότητα. Ένας από τους κατεξοχήν χώρους όπου εκφράστηκε αυτή η τομή στην ανθρώπινη σκέψη, ήταν αδιαμφισβήτητα ο δρόμος, δηλαδή η καθημερινή ζωή στα σύγχρονα αστικά κέντρα.

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η συμβολή του αστικού σχεδιασμού, λόγω της υπερσυγκέντρωσης πληθυσμού στα αστικά κέντρα, γίνεται επιτακτική και τίθενται οι βάσεις για να αντιμετωπιστεί το κυρίαρχο αίτημα της μοντέρνας πόλης: η επιβολή της τάξης στο δομημένο περιβάλλον. Η πόλη άρχισε να γίνεται αντιληπτή ως μία μηχανή όπου κάθε

⁴² Stevenson Deborah, *ό.π.*, σελ. 128-129.

τμήμα της (ζώνη) έπρεπε να επιτελεί μια συγκεκριμένη λειτουργία: οι δρόμοι εξυπηρετούσαν την κίνηση των οχημάτων, όχι των ανθρώπων, τα προάστια φτιάχνονταν για τους ανθρώπους και όχι για τη βιομηχανία. Επιπλέον, επικρατούσε η πεποίθηση ότι τα προβλήματα (η αταξία) της πόλης θα μπορούσαν να επιλυθούν με την επιβολή τεχνικών λύσεων που θα πρότειναν οι ειδικοί.⁴³

Εδώ οφείλουμε να επισημάνουμε ότι οι αστικές θεωρίες και προτάσεις που διατυπώθηκαν την περίοδο αυτή και προσπάθησαν να αναμορφώσουν τις πόλεις σε αρμονία με το φυσικό περιβάλλον, δεν ενδιαφέρθηκαν μόνο για το πώς πρέπει να είναι οικοδομημένη μια πόλη, αλλά και για τη δίκαιη κοινωνική συνύπαρξη των κατοίκων της. Πολλές από αυτές τις θεωρίες, που αναπτύχθηκαν προωθώντας σοσιαλιστικά μοντέλα πόλεων, δεν εφαρμόστηκαν, γιατί το υφιστάμενο ανταγωνιστικό καπιταλιστικό σύστημα το εμπόδισε και χαρακτηρίστηκαν ως ουτοπίες.⁴⁴ Πολλές πάλι από αυτές τις ουτοπίες εντάχθηκαν στο μέτρο που εξυπηρετούσαν και μπορούσαν να προσαρμοστούν στο μοντέλο της καπιταλιστικής μητρόπολης. Στο κείμενο που ακολουθεί θα αναπτύξουμε κάποιες από τις χαρακτηριστικότερες λύσεις - προτάσεις αστικού σχεδιασμού, που διαμορφώθηκαν την περίοδο εκείνη και επηρέασαν, άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο τη μορφή των πόλεων που μας κληροδότησε η μοντέρνα περίοδος.

⁴³ Hall Peter, *Cities of Tomorrow*, Blackwell Publishing, Third edition in 2001, online book: <http://books.google.gr/>, Ημερομ. Προσβ. 11/12/07.

⁴⁴ Παπαγγελοπούλου Π, *Η θεωρία των κηπουπόλεων ανά τον κόσμο. Οι σχεδιαστές της κηπούπολης*, <http://www.sociology.gr/pages/articles/Varticles/kipoupolis.htm>, Ημερομ. Προσβ. 10/11/07

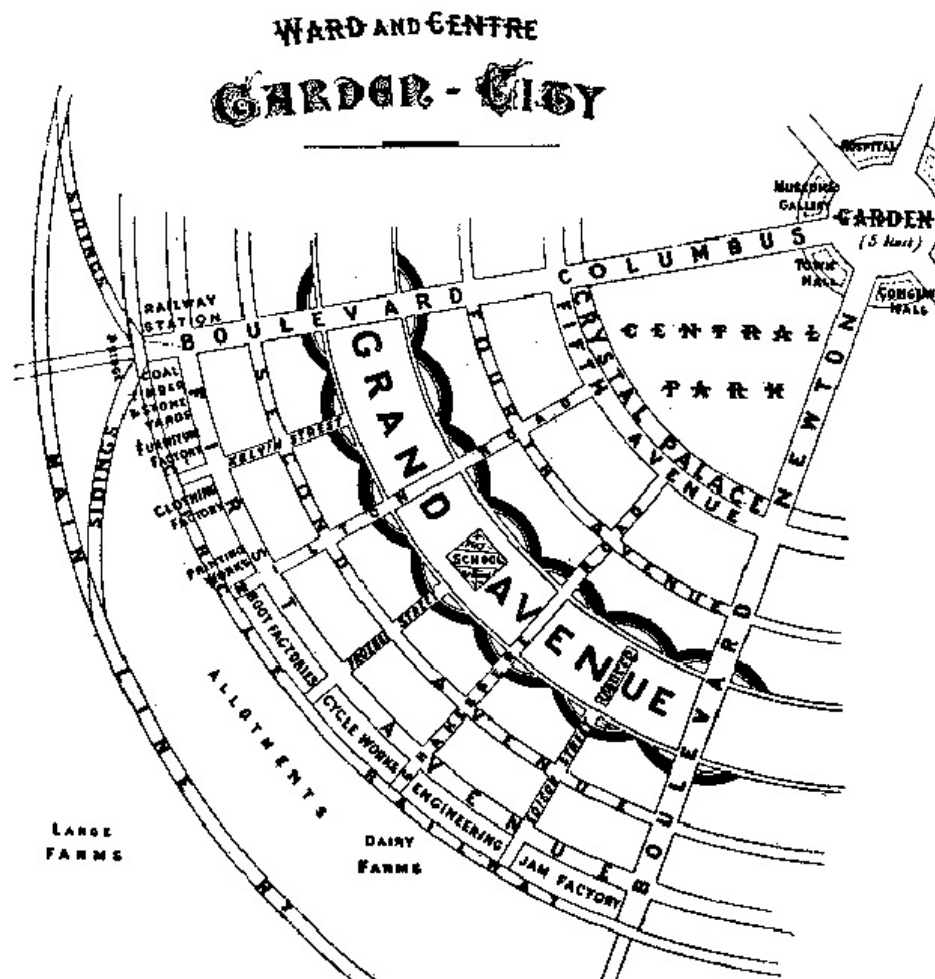
Σημαντικό είναι να υπογραμμίσουμε σε αυτό το σημείο πως ο αστικός σχεδιασμός είναι μια κοινωνική δραστηριότητα που, ακόμα και αν δεν εφαρμόζονται οι προτάσεις του και παραμένουν στη σφαίρα της ουτοπίας, αφορούν και προϋποθέτουν μια συλλογικότητα που συνδέεται με κοινωνικές σχέσεις. Έτσι, σε θεωρητικό επίπεδο το ουσιώδες είναι να αναγνωρίσουμε και να κατανοήσουμε τις κοινωνικές σχέσεις που η εκάστοτε σχεδιαστική πρόταση στηρίζει, αλλάζει ή δημιουργεί.⁴⁵

2.1.1 Η κηπούπολη

Πολύ σημαντικός σταθμός στις λύσεις των αστικών προβλημάτων από τον αστικό σχεδιασμό υπήρξε το κίνημα της κηπούπολης. Η σημαντικότερη φυσιογνωμία αυτού του κινήματος είναι ο Βρετανός Ebenezer Howard (1850-1928). Η κηπούπολη που πρότεινε ο Howard συνδύαζε τη ζωή στην πόλη και την ύπαιθρο και είχε κυκλικό σχήμα. Οι κηπουπόλεις οργανώνονταν ως αυτόνομες διοικητικές μονάδες, με πάρκα, χώρους πρασίνου και κήπους στις κατοικίες. Γύρω από αυτά διατάσσονταν τα δημόσια κτίρια, το δημαρχείο, τα θέατρα, τα μουσεία, οι βιβλιοθήκες, οι αίθουσες διαλέξεων, οι πινακοθήκες, τα νοσοκομεία και οι αθλητικές εγκαταστάσεις. Μετά ακολουθούσε μια ζώνη πρασίνου, που χρησίμευε για αγροτική καλλιέργεια, ενώ έξω από την πόλη χωροθετούνταν τα δημόσια σχολεία, οι εκκλησίες, οι βιομηχανίες, τα εργοστάσια, οι αποθήκες και οι αγορές. Αυτή η πόλη είχε προκαθορισμένο μέγεθος (κατοίκων και έκτασης) που μόλις θα έφτανε τα

⁴⁵ Roweis T. Shoukry, «Ο Αστικός Σχεδιασμός στις Πρώιμες και Ύστερες Καπιταλιστικές Κοινωνίες: Πλαίσιο για μια Θεωρητική Ανάλυση» στο Γεωργούλης Δ. (επιμ.), *Συγκριτικές Προσεγγίσεις στη Θεωρία και τη Φιλοσοφία του Αστικού Σχεδιασμού*, Παπαζήση, Αθήνα, 2006, σελ.235.

προκαθορισμένα μεγέθη της, μία νέα, ίδια περιοχή θα άρχιζε να δημιουργείται σε μικρή απόσταση από την πρώτη κ.ο.κ. Η λογική ήταν κάθε περιοχή να είναι αυτόνομη, αλλά και όλες να συνεργάζονται μεταξύ τους. Η δημιουργία μιας πόλης κοινοκτημοσύνης, όπου τα μέσα παραγωγής θα κατείχε η τοπική αυτοδιοίκηση, εξασφαλίζοντας το συμφέρον της κοινότητας. Οι κάτοικοι θα πλήρωναν ενοίκιο για τη γη τους, ενώ θα υπήρχε έλεγχος της τιμής της.⁴⁶



Λεπτομέρεια πλάνου αποτύπωσης των *Garden Cities of To-Morrow*

του Ebenezer Howard⁴⁷

⁴⁶ Παπαγγελοπούλου Π, ό.π.

⁴⁷ http://smogr.com/2007/11/ebenezer_howard_garden_cities_of_tomorrow.html, ημερ. προσβ. 15.01.08

Ο Raymond Unwin μαζί με τον Barry Parker είναι οι κύριοι αντιπρόσωποι του κινήματος των κηπουπόλεων στην Αγγλία, που με τα σχέδια τους για το προάστιο του Hampstead (Hampstead Garden Suburb, 1905-1914) διαμορφώνουν ένα πρότυπο που θα ασκήσει μεγάλη επιρροή ιδιαίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου η κηπούπολη εκφράστηκε με τα όμορφα καταπράσινα προάστια ως φυσικές μονάδες επέκτασης των πόλεων και με τις εργατικές πόλεις δίπλα στους εργοστασιακούς χώρους, όπως η Pullman City δίπλα στο εργοστάσιο της Palace Car Company στο Σικάγο.

2.1.2 Η Βιομηχανική Πόλη

Σημαντική φυσιολογία της περιόδου αυτής υπήρξε και ο Γάλλος Tony Garnier ο οποίος συνέλαβε την ιδέα της «Βιομηχανικής Πόλης» που δημοσιεύτηκε το 1918. Οι θεμελιώδεις αρχές πάνω στις οποίες θα στηριζόταν το όραμα του για μια νέα, ιδανική μορφή πόλης, ήταν η ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου της βιομηχανικής εποχής και η προσεγμένη διαίρεση του χώρου. Στην πολεοδομική του πρόταση ο Tony Garnier διατύπωσε συνοπτικά τις βασικές οικονομικές και τεχνικές αρχές για την ίδρυση και την οργάνωση της σύγχρονης πόλης. Στην πρόταση του χαρακτηριστικά αναγνωρίζουμε το διαχωρισμό σε ζώνες πρασίνου, ζώνες πεζών και αυτοκινήτου και στις διάφορες λειτουργίες της κατοικίας, εργασίας, ψυχαγωγίας, μορφώσεως κλπ. Το σχέδιό του αποτυπώνει μια σοσιαλιστική πόλη χωρίς τείχη και ατομική περιουσία, χωρίς εκκλησία, στρατώνες, αστυνομία και δικαστήρια. Το διοικητικό κέντρο περιλαμβάνει μουσείο, βιβλιοθήκη, στάδιο, χώρους συγκέντρωσης

κι αναψυχής. Η πόλη του Garnier στηρίζεται οικονομικά σ' ένα μοναδικό τεράστιο μεταλλουργικό εργοστάσιο και το σχέδιό της κυριαρχείται από αξονικά βουλεβάρτα - λεωφόρους και κατοικίες σε ορθογώνια οικοπέδα.

Η πόλη που δημιούργησε εντάσσεται στο φυσικό τοπίο, οι χρήσεις οργανώνονται σε ζώνες και το οδικό δίκτυο είναι ιεραρχημένο. Η πόλη του Garnier διαφέρει από την κηπούπολη του Howard, καθώς σε αντίθεση με την τελευταία έχει τη δυνατότητα να επεκτείνεται και να είναι αυτόνομη λόγω της βαριάς βιομηχανίας. Οι ιδέες που τη διέπουν και η τυπολογία των κτιρίων, οι αυστηρές συνθήκες υγιεινής και το zoning επηρέασαν το έργο του Le Corbusier (από τους κυριότερους εκπροσώπους της μοντέρνας πόλης) και τις αρχές της Χάρτας των Αθηνών στο CIAM (Διεθνές Συνέδριο Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής) του 1933.⁴⁸

2.1.3 Η Ακτινοβολούσα Πόλη

Η πολεοδομία του Le Corbusier (1887-1965) βασίζεται στο τρίπτυχο ηθική-υγιεινή-αισθητική⁴⁹. Στο τέλος της δεκαετίας του 1920 ο Le Corbusier σχεδίασε τη Ville Radieuse (Radiant City ή Ακτινοβολούσα Πόλη), που αργότερα την πρότεινε και σαν σχέδιο για τη Μόσχα. Η Ακτινοβολούσα Πόλη παραπέμπει σε μια κοινωνία χωρίς τάξεις και σε μια διαδοχική και γραμμική παράθεση των χρήσεων: πόλεις δορυφόροι, επιχειρηματική ζώνη, ζώνη μεταφορών, ξενοδοχείων, κατοικίας, πρασίνου, ελαφριάς βιομηχανίας, γενικών καταστημάτων και βαριάς βιομηχανίας. Η βασική κατοικία εκμεταλλεύεται κάθε εκατοστό του

⁴⁸ Κομνηνός Νίκος, *Θεωρία της Αστικότητας 3, αστικός σχεδιασμός και κατασκευή της πόλης*, εκδόσεις σύγχρονα θέματα, Αθήνα, 1986, σελ. 43-49.

⁴⁹ Le Corbusier, *Η χάρτα των Αθηνών*, ύψιλον/βιβλία, σελ. 14.

χώρου και κατασκευάζεται με βιομηχανοποιημένες μεθόδους μαζικής παραγωγής. Ακόμη, παρά τη μεγάλη πυκνότητα και συγκέντρωση των δραστηριοτήτων, το μεγαλύτερο μέρος της πόλης διατίθεται για ζώνες αναψυχής, πρασίνου κ.τ.λ. Τα ψηλά κτίρια, οι λειτουργικές συνδέσεις και ο διαχωρισμός της κυκλοφορίας, συνδυάζονται με τις ανοικτές περιοχές, την ηλιοφάνεια και την ισορροπία με το περιβάλλον. Αυτή είναι η ιδεώδης πόλη που προτείνει ο Le Corbusier: χτισμένη με μπετόν, αναπτυσσόμενη σε κάθετο άξονα και με συγκεκριμένο αριθμό των κατοίκων.

Τις απόψεις που εκφράζει ο Le Corbusier στην Ακτινοβολούσα Πόλη τις μετέφερε στη Χάρτα των Αθηνών, στο 4^ο CIAM⁵⁰ το 1933. Οι 95 προτάσεις της Χάρτας των Αθηνών διαπραγματεύονται τον οικονομικό και κοινωνικό ρόλο της πόλης, την οργάνωση και τα προβλήματα της κατοικίας, της αναψυχής, της εργασίας και της κυκλοφορίας. Μεγάλο μέρος των προτάσεων αφορά στις δραστηριότητες της πόλης και στην οργάνωση του φυσικού χώρου με στόχο την βελτίωση των συνθηκών ζωής. Βασικές αρχές της δομής του φυσικού χώρου γίνονται ο απόλυτος διαχωρισμός των χρήσεων, το αυστηρό zoning και η χρήση του πρασίνου.⁵¹

Ο Le Corbusier υπήρξε ένας από τους κυριότερους εκφραστές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, που σημάδεψε τη μορφή πόλεων σε όλο τον κόσμο. Συγκεκριμένα πίστευε ότι ο ουρανοξύστης ήταν η πιο αποτελεσματική κτιριακή μορφή, καθώς μεγιστοποιούσε την αξία γης και ταυτόχρονα απελευθέρωνε χώρο για πάρκα και κήπους. Η πόλη του Le

⁵⁰ Η πρώτη ιδρυτική συνάντηση των CIAM πραγματοποιήθηκε το 1928 και η διακήρυξη τόνιζε την ανάγκη της ορθολογικής και προτυποποιημένης παραγωγής της πόλης, τη σύνδεση σχεδιασμού και οικονομίας, τη συσχέτιση σχεδιασμού και μεθόδων παραγωγής και επεσήμαινε ότι η πολεοδομία αποτελεί διαδικασία υλοποίησης μιας λειτουργικής τάξης στην χαοτική διαίρεση των χρήσεων γης.

⁵¹ Le Corbusier, ό.π.

Corbusier, που είναι επηρεασμένη και από την κηπούπολη του Howard, ενέπνευσε πολλούς αρχιτέκτονες και πολεοδόμους σε όλο τον κόσμο και από πολλούς στις μέρες μας έφτασε να συμβολίζει όλα όσα σήμερα θεωρούνται «κακά» στην πολεοδομία και τον σχεδιασμό των πόλεων (π.χ. πολυώροφα συγκροτήματα εργατικών κατοικιών). Πολλά αστικά κέντρα, επίσης, δημιουργήθηκαν συνδυάζοντας τις ιδέες του Le Corbusier με τη Μνημειακή και τις διδαχές της κηπούπολης, συνιστώντας ένα είδος Ακτινοβόλου Μνημειακής Κηπούπολης (π.χ. η Καμπέρα της Αυστραλίας).⁵²

2.1.4 Η υπερτοπικότητα

Αντιληπτό γίνεται από τη βιβλιογραφία πως πολλές πόλεις σε όλο τον κόσμο (και όχι μόνο στην Ευρώπη) ασπάστηκαν τις σχεδιαστικές προτάσεις των ευρωπαϊκών αρχιτεκτόνων-πολεοδόμων. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως οι προτάσεις του αστικού σχεδιασμού αποκτούν, σταδιακά, υπερτοπικό χαρακτήρα, επηρεάζοντας τη μορφή των πόλεων παγκοσμίως. Η επικράτηση του καπιταλισμού, η εκβιομηχάνιση, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η έκρηξη της παραγωγής, η ανάπτυξη των μεταφορών και των επικοινωνιών, η σταδιακή εκμηδένιση των αποστάσεων και η ανάπτυξη δικτύων, έφεραν σε επαφή διαφορετικές κουλτούρες και πολιτισμούς που έπρεπε να συνυπάρξουν αλλά και να ανταγωνιστούν. Έτσι, πέρα από την επιταγή οργάνωσης της εκάστοτε πόλης για να καλύψει τις ανάγκες συσσώρευσης πληθυσμού στα αστικά κέντρα, να επιβάλει εξουσίες και να διευκολύνει την παραγωγή και κατανάλωση των προϊόντων της βιομηχανίας, οι πόλεις μέσα σε αυτό το

⁵² Stevenson Deborah, *ό.π.*, σελ. 135-139.

παγκόσμιο, πλέον, πεδίο ανταγωνισμού, αποτελούν την κυρίαρχη έκφραση της εξέλιξης, της προόδου, της ευημερίας και της πρωτοπορίας. Γίνονται ο καθρέφτης της οικονομίας αλλά και της κουλτούρας, σε έναν κόσμο που προσπαθεί να επιβάλει υπερτοπικές κυριαρχίες.

2.2 Οι πόλεις της Αμερικής

Τις ίδιες προκλήσεις και ανάγκες αντιμετωπίζουν τον 20^ο αιώνα και οι πόλεις στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, που επηρεάζονται, επίσης, από τις προτάσεις που διατυπώνονται για την οργάνωση του χώρου στην Ευρώπη. Όμως, παρόλο που οι ρίζες του μοντέρνου κινήματος στον αστικό σχεδιασμό εντοπίζονται στην Γηραιά Ήπειρο, η διάδοση και ευρεία χρήση του «νέου στυλ» αποδίδεται στους αρχιτέκτονες της Αμερικής, με πρώτους εκφραστές τους Burnham και Sullivan στο Σικάγο, που αναγνωρίζονται ως αυτοί που «έθεσαν τα θεμέλια της μοντέρνας εμπορικής αρχιτεκτονικής». Το Σικάγο ήταν η πόλη όπου κατασκευάστηκε ο πρώτος ουρανοξύστης και η πόλη όπου δημιουργήθηκαν τα πρώτα πολυώροφα κτίρια, σχεδιασμένα σε επιστημονικές βάσεις, η πόλη όπου οργανώθηκε το πρώτο κτιριακό συγκρότημα γραφείων και διαμορφώθηκαν οι αισθητικές αρχές που ταιριάζουν στις νέες τεχνικές.⁵³

⁵³ Furneaux Jordan Robert, *Western Architecture: A Concise History*, Thames and Hudson, London, 1988, σελ. 307.



Το κτίριο Carson, Pirie, Scott, στο Chicago, ανεγέρθηκε στα 1899
από τον Sullivan⁵⁴

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1930, ο ουρανοξύστης και οι κατασκευαστικές προσεγγίσεις των αρχιτεκτόνων του Σικάγο είχαν γίνει το σύμβολο της μοντέρνας αμερικανικής αρχιτεκτονικής. Κατασκευές από γυαλί, σίδηρο και μπετόν, κτίρια λειτουργικά, χωρίς περιττά διακοσμητικά στοιχεία, κτίρια μοντέρνα που εξέφραζαν την επιστημονική γνώση και πίστη για την πρόοδο, κτίρια που επέβαλαν την εξουσία με το ύψος τους.⁵⁵

⁵⁴ http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/fnart/fa267/sullivan.html, ημερ. προσβ., 15.01.08

⁵⁵ «Η τεχνολογία που χρησιμοποιείται για την παραγωγή κατασκευών έχει επηρεάσει βαθιά τη μορφή τους. Η ανάπτυξη καινοτόμων αρχιτεκτονικών μορφών, όπως ο ουρανοξύστης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ήταν προϊόν της συνένωσης σημαντικών παραγόντων, όπως είναι η ανάπτυξη της τεχνολογίας των κατασκευών και των επικοινωνιών.» Hall Tim, *Αστική Γεωγραφία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2005, σελ. 39.

Το παράδειγμα του Σικάγο και η γενικότερη πίστη της εποχής στην ανάγκη επανασχεδιασμού των πόλεων για να ανταποκριθούν στα νέα κοινωνικά, ιδεολογικά, οικονομικά και τεχνολογικά δεδομένα, οδηγούν τις πόλεις της Αμερικής σε ριζική αναμόρφωση και συμπόρευση με το μοντέρνο κίνημα. Η αισθητική φιλοσοφία του μοντερνισμού χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιήσει τις μαζικές κατεδαφίσεις φτωχογειτονιών και να προκρίνει την κατασκευή πολυώροφων πολυκατοικιών για τις κατώτερες τάξεις και τη διάνοιξη μεγάλων οδικών αρτηριών και αυτοκινητοδρόμων, οδηγώντας στην μετάλλαξη του δημόσιου χώρου.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πόλη της Νέα Υόρκης⁵⁶, όπου μέσα σε κλίμα ευφορίας, πίστης και δέους για τις δυνατότητες και τις κατακτήσεις του νέου κόσμου, ήδη από το 1927 έως το 1933, χτίζονται ορισμένοι από τους μεγαλύτερους αλλά και πρωτότυπους ουρανοξύστες, με δημοφιλέστερους του είδους, το Empire State Building, το κτίριο της Chrysler και το κέντρο Rockefeller. Αξιοσημείωτο για την περηφάνια και την ελπίδα που κομίζουν τα κατασκευαστικά αυτά «θαύματα» είναι η αποδοχή τους μέσα από δημόσιους εορτασμούς, ήδη κατά τη διάρκεια της ανοικοδόμησής τους. Η ανέγερση του ουρανοξύστη μετατρέπεται σε αστικό θέαμα και μιντιακό συμβάν, αποτελούμενο από οργανωμένα «events» και ατραξιόν για τους πολίτες, σε κάθε φάση ολοκλήρωσης του έργου.

⁵⁶ «...η Νέα Υόρκη είναι το επίκεντρο του τέλους του κόσμου, δηλαδή μια αποκάλυψη, σημαίνει συγχρόνως πως τη βλέπω ως μια ουτοπία που έχει πραγματοποιηθεί. Εκεί ξαναβρίσκουμε το παράδοξο της πραγματικότητας. Την αποκάλυψη μπορούμε να την ονειρευόμαστε, αλλά είναι μια προοπτική, κάτι το απραγματοποίητο, που όλη του η δύναμη πηγάζει από το γεγονός ότι δεν πραγματοποιείται. Κι όμως η Νέα Υόρκη επισύρει εκείνο το θάμβος ενός κόσμου ήδη τελειωμένου, ενός κόσμου απολύτων αποκαλυπτικού, αλλά πλήρους στην καθετότητά του...» Baudrillard J., Nouvel J., *Τα Μοναδικά Αντικείμενα*, future, Αθήνα, 2005, σελ. 33.



Chrysler Building Tower, 1930⁵⁷

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο πολεοδόμος Robert Moses ανέλαβε το έργο της ολικής αναμόρφωσης της πόλης σύμφωνα με τις μοντέρνες επιταγές. Η χάραξη του οδικού δικτύου με το παράλληλο γκρέμισμα φτωχογειτονιών έγινε η μέθοδος που θα «έβαζε σε τάξη» την έως τότε άναρχη αλλά και μίζερη εικόνα των συνοικιών που δεν ανταποκρίνονταν στη βούληση «να γίνει η Νέα Υόρκη το κέντρο του παγκόσμιου εμπορίου». Η ανάγκη της ανανέωσης αλλά και η προοπτική της δημιουργίας μιας πόλης-έμβλημα του μοντερνισμού είναι το σημερινό παγκόσμιο τοπόσημο με τις κορυφογραμμές των ουρανοξυστών.⁵⁸

⁵⁷ http://www.photosofoldamerica.com/index.cfm/New_York_City_Parks_Landmarks-Chrysler_Building_Tower_272.htm, ημερ. προσβ., 15.01.08

⁵⁸ «Το περίγραμμα του τοπίου του Μανχάταν στον ορίζοντα είναι ένα οικείο θέαμα παγκοσμίως, παρόλο που η πλειονότητα του πληθυσμού δε βρέθηκε ποτέ εκεί και πιθανότατα δε θα βρεθεί ούτε στο μέλλον. Πράγματι, το Μανχάταν αναδύθηκε ως ένα τοπίο με ουρανοξύστες ταυτόχρονα με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και της βιομηχανίας του κινηματογράφου στις Ηνωμένες Πολιτείες. Συνέπεια αυτής της ταύτισης, σε μεγάλο βαθμό, ήταν να γίνει η εικόνα του Μανχάταν ως σκηNIKΟΥ μια από τις πιο σημαντικές και καθοριστικές εικόνες όχι μόνο του αρχιτεκτονικού μοντερνισμού, αλλά επίσης των αξιών και επιτευγμάτων του 20^{ου} αιώνα. Το Μανχάταν ταυτίζεται με τη Νέα Υόρκη και η Νέα Υόρκη είναι ίσως η σπουδαιότερη πόλη του κόσμου.» Stevenson Deborah, ό.π., σελ. 22.

Ο Robert Moses σε ιδεολογικό και αισθητικό επίπεδο θεωρείται ο μοντέρνος εκφραστής της Μνημειακής πόλης του Haussmann, ωστόσο οι δικές του επιρροές για την πολεοδομική αναμόρφωση προέρχονται κυρίως από το έργο του Le Corbusier. Το έργο του Robert Moses (και του Le Corbusier, όπως αναφέραμε παραπάνω) έτυχε, ήδη από τότε, και αρνητικών σχολίων, σε σχέση με τις επιπτώσεις που είχε στην καθημερινότητα και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων που ζούσαν στις γειτονιές της Νέας Υόρκης. Σχολίων, που γίνονται πλήρως αποδεκτά από τη σημερινή μεταμοντέρνα σχολή. Συγκεκριμένα η δημοσιογράφος και κάτοικος της Νέας Υόρκης Jane Jacobs στο βιβλίο της *The Death and Life of Great American Cities* εναντιώνεται στις μοντέρνες αστικές αναμορφώσεις, που στο βωμό τους θυσιάζονται οι γειτονιές, ο τρόπος ζωής, ο χαρακτήρας και η κουλτούρα των πόλεων, έτσι όπως διαμορφώνονται από τους κατοίκους της. Στο κείμενο της αναδεικνύει την αξία της διαφορετικότητας των ανθρώπων αλλά και των χώρων της πόλης, που τη συνδέει αιτιακά με τη σημασία των πλούσιων εμπειριών της αστικής ζωής στα κέντρα των πόλεων. Υποστηρίζει πως η πυκνότητα και η διαφορετικότητα του πληθυσμού, ενισχύει την ανάπτυξη της κοινότητας και ταυτόχρονα διευκολύνει την ιδιωτικότητα και την ανωνυμία.⁵⁹

⁵⁹ Stevenson Deborah, ό.π., σελ. 130-133.

Η Jane Jacobs υποστήριξε πως ακόμη και μέσα στην πόλη ήταν δυνατό να υπάρχουν κοινότητες με στενές σχέσεις-δεσμούς μεταξύ των κατοίκων, γειτονιές στα πρότυπα της υπαίθρου (*gemeinschaft*), κάτι που πρόκρινε και η μεταμοντέρνα προσέγγιση ως την απάντηση προς την ισοπέδωση των τοπικών πολιτισμών και την διαφαινόμενη ομοιομορφία των αστικών συγκεντρώσεων και προτύπων.

Ο όρος *gemeinschaft* (κοινότητα) ανήκει στον Ferdinand Tonnies και αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από διάρκεια και οικειότητα, αναπτύσσονται μεταξύ ομοιογενών ομάδων που συνδέονται με δεσμούς φιλίας ή συγγένειας. Το αντιθετικό ζεύγος του *gemeinschaft*, που στην αστική κοινωνιολογία χρησιμοποιήθηκε

2.3 Το εμπορικό κέντρο της πόλης

Έτσι, λοιπόν, πόλεις αναπτύσσονται ραγδαία, όχι μόνο ποσοτικά (πληθυσμός, γεωγραφική επέκταση της πόλης) αλλά και μορφολογικά. Οι αστικοί σχηματισμοί πρέπει να ανταποκριθούν στις διογκούμενες απαιτήσεις των πολιτών που θέλουν να γίνουν κοινωνοί της ευημερίας και τις προόδου της μοντέρνας εποχής. Η εικόνα της πόλης πρέπει να αποκτήσει μια «ιλουστρασιόν γυαλάδα», μια «στιλπνότητα»⁶⁰ και «καθαρότητα»⁶¹ που θα προσωποποιεί τα επιτεύγματα των καιρών, θα ξεφύγει και θα απωθήσει την παλιά φτώχεια. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο τα κέντρα των πόλεων γίνονται πρωτοστάτες και σύμβολα της νέας αισθητικής αλλά και της νέας οικονομίας, οι χώροι που θα στεγάσουν το καινούργιο. Και βέβαια το εμπόριο και η κατανάλωση έχουν κυρίαρχο ρόλο σε αυτή την επιταγή.

Οι εμπορικές δραστηριότητες αποκτούν μονιμότερη στέγη⁶² και διαχέονται στην πόλη. Δημιουργούνται καταστήματα και οι πόλεις γεμίζουν βιτρίνες. *«Οι προθήκες των καταστημάτων κλόνισαν την απόλυτη κυριαρχία του συμπαγούς υλικού και των ακίνητων στο χρόνο μορφών των οικοδομημάτων. Υποταγμένες, αρχικώς, στην ύλη και στη μορφή των*

ως όρος για να περιγράψει τις σχέσεις που αναπτύσσονταν στις αγροτικές κοινότητες, είναι ο όρος *gesellschaft*, που χρησιμοποιήθηκε ως όρος για να χαρακτηρίσει τον τύπο των σχέσεων στις μεγάλες βιομηχανικές πόλεις ως συμβατικές.

⁶⁰ «Στιλπνότητα πάει να πει μηχανή. Μηχανή καλογυαλισμένη, έτοιμη για εξαιρετικές επιδόσεις. Στιλπνότητα είναι η ηθική της μηχανής, σκουριά το σίγουρο σημάδι της καταστροφής της. Μια ηθική της τελειότητας Μια γυαλιστερή είναι τέλεια γιατί δεν έχει ψεγάδι, είναι ομοιόμορφη, ταγμένη για ένα σκοπό, αδιάφορη, υπερφυσική...» Σταυρίδης Σταύρος, *Η συμβολική σχέση με το χώρο*, Κάλβος, Αθήνα, 1990, σελ. 82.

⁶¹ «... διάθεση των πρωτοπόρων του μοντέρνου κινήματος να φέρουν στην πόλη την καθαρότητα που απαντάται στα μαθηματικά ή στους νόμους που διατυπώνει η φυσική.» Λέφας Π., *Αύριο οι Πόλεις*, Πλέθρον, Αθήνα, 2003, σελ. 35.

⁶² Σε σχέση με τις παλιές εφήμερες κατασκευές και τα παζάρια

κτιρίων, απέκτησαν σταδιακά, ιδιαίτερα στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα, μεγαλύτερο μέγεθος, μεγαλύτερη αυτοτέλεια, αυτονομούμενες από το κτίριο. Έγιναν σχεδόν ανεξάρτητα στοιχεία του κέντρου της πόλης... Οι προθήκες των καταστημάτων που αλλάζουν - έχει κανείς την αίσθηση καθημερινά - , δεν επηρεάζουν μόνο την αυστηρώς νοούμενη όψη των δρόμων. Αυτό που βλέπουν οι περαστικοί δεν είναι αποκλειστικά πίνακες αποτελούμενοι από αντικείμενα διαφόρων διαστάσεων και χρωμάτων, επιτήδεια τοποθετημένων. Ούτε είναι, μόνον σειρήνες που καλούν τους υποψήφιους αγοραστές σε ένα ατέρμονο κυνήγι του πιο σύγχρονου καταναλωτικού αγαθού. Αυτό που εκτίθεται είναι ένα μεγάλο μέρος των επιτευγμάτων - και των αδυναμιών - του πολιτισμού μας, σε πρακτική, ευνόητη και εύπεπτη μορφή... είναι ο τρόπος που πίνουμε τον καφέ μας, ο τρόπος που συναντούμε τους φίλους μας και άγνωστους συμπολίτες μας, είναι η αποτύπωση των καθημερινών συνηθειών της κοινωνίας, οι οποίες αλλάζουν με γοργούς ρυθμούς»⁶³

Έτσι, η κατανάλωση γίνεται τρόπος ζωής, αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας, σφραγίζοντας τον κυρίαρχο ρόλο της στο κέντρο της πόλης - καθορίζοντας το δομημένο περιβάλλον. Στον αντίποδα αυτού του τύπου της κατανάλωσης - της ενταγμένης στον ιστό και την καθημερινότητα της πόλης - την περίοδο αυτή δημιουργούνται τα mall, ως περιφερειακά εμπορικά κέντρα, πλήρως εξαρτημένα από το αυτοκίνητο και με στόχο να καλύψουν τις ανάγκες της προαστικοποίησης.

⁶³ Λέφας Π., *Αύριο οι Πόλεις*, Πλέθρον, Αθήνα, 2003, σελ. 47-49.

2.4 Η διαδικασία της προαστικοποίησης

Από την Αμερική, και συγκεκριμένα τη Νέα Υόρκη το 1916, ξεκινά η υιοθέτηση του «zoning»⁶⁴, ως τρόπου πρακτικής αντιμετώπισης των προβλημάτων που προέκυπταν από τη δυναμική της αστικής ανάπτυξης, που αφορά στην άνοδο των τοπικών οικονομιών και στην επιταγή για στέγαση των παραγωγικών, εμπορικών, καταναλωτικών και δημόσιων λειτουργιών, καθώς και στο επακόλουθο της πληθυσμιακής έκρηξης των πόλεων με την άμεση ανάγκη της στέγασης του εργατικού δυναμικού και των υπηρεσιών που θα το εξυπηρετούσαν.

Η ανάδειξη του προβλήματος χώρου, λοιπόν, από την αστική ανάπτυξη, οδήγησε στην επιλογή του «zoning», της ορθολογικής κατανομής των δραστηριοτήτων μέσω θεσμοθετημένων χρήσεων γης. Στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκαν πολεοδομικές συγκεντρώσεις στην περιφέρεια των πόλεων με ομοιογενείς χρήσεις της γης (π.χ. κατοικία, βιομηχανία, κ.λ.π.) που βοήθησαν στην αναμόρφωση και αποσυμφόρηση του κέντρου των πόλεων.⁶⁵

Το «zoning» σε συνδυασμό με την υιοθέτηση του μοντέλου του Frank Lloyd Wright για τη «μελλοντική πόλη» (Broadacre city) δημιούργησαν το «αντιαστικό» αμερικανικό πρότυπο, με τις

⁶⁴ «Μια από τις κύριες φροντίδες των πολεοδόμων είναι να συγκροτήσουν γειτονιές ομοιογενείς και καλά προσαρμοσμένες στον προορισμό της καθεμιάς: είναι αυτό που ονομάζουμε zoning.» Derruau Max, *Ανθρωπογεωγραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2004, σελ. 502.

⁶⁵ Scott J. Allen, «Αστικοποίηση και σχεδιασμός: Μια συνοπτική καταγραφή σύγχρονων προβλημάτων πολιτικής και σχεδιασμού», στο Γεωργούλης Δ. (επιμ.), *Συγκριτικές Προσεγγίσεις στη Θεωρία και τη Φιλοσοφία του Αστικού Σχεδιασμού*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2006, σελ. 48-49.

διαχωρισμένες αστικές λειτουργίες (κατοικία, εργασία, αναψυχή, κ.λ.π.) που τοποθετούνται σε μικρές ενότητες του περιφερειακού χώρου και την κατοικία που απομακρύνεται από τα κέντρα των πόλεων, σε ειδυλλιακά προάστια με κήπους και μονοκατοικίες.⁶⁶

Αρχικά, οι νέες περιαστικές οικιστικές ενότητες συνδέονταν με δίκτυα μαζικής μεταφοράς (σιδηρόδρομος, τραμ) με τα κέντρα των πόλεων και τη βιομηχανική ζώνη, με αποτέλεσμα η εξαρτημένη μετακίνηση να οδηγήσει στη διαμόρφωση πυκνοκατοικημένων περιοχών για τις φτωχότερες τάξεις.⁶⁷ Με την καθιέρωση του αυτοκινήτου ως κυρίαρχου μέσου μεταφοράς, η αρχική μορφή της επέκτασης, σε πυκνοκατοικημένες περιαστικές συγκεντρώσεις, δίνει τη θέση της στην ανάπτυξη αραιοκατοικημένων προαστίων υψηλότερων στρωμάτων της αστικής τάξης.

Παράλληλα συμβάντα, επιδιωκόμενα ή όχι, των παραπάνω επιλογών και διαμορφούμενων πραγματικοτήτων αποτέλεσαν η αύξηση

⁶⁶ Ο αμερικανός αρχιτέκτονας Frank Lloyd Wright μαθήτευσε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα κοντά στον Louis Sullivan (αρχιτέκτονας της πόλης του Σικάγο). «Στη μελλοντική πόλη του Wright, το Broadacre city, που περιέγραψε στις αρχές του αιώνα, το φυσικό τοπίο ξαναβρίσκει τη συνεχή έκφραση στο χώρο αφού οι αστικές λειτουργίες είναι τεμαχισμένες και διασκορπισμένες σε περιορισμένης έκτασης ενότητες του περιφερειακού χώρου. Σ' αυτές τις «ενότητες» υπάρχουν κυρίως διάσπαρτες μονοκατοικίες των οποίων οι κάτοικοι απασχολούνται εκτός των άλλων και με την καλλιέργεια των αγρών που θεωρείται μία κατ' εξοχήν «ψυχαγωγική» απασχόληση. Οι μονοκατοικίες αυτές, που δεν θα έχουν μεγάλο κόστος, μπορούν να συνδυάζονται με πρωτότυπο τρόπο για να δώσουν ένα όμορφο σύνολο που θα εκφράζει αυτούς που κατοικούν σ' αυτές...» Ροδολάκης Νικόλαος, «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ-ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ. Η έννοια της κλίμακας στην οργάνωση του αστικού χώρου», άρθρο στα Θεσμικά και Επαγγελματικά Θέματα του online περιοδικού του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών – Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων, <http://www.sadas-pea.gr>, Ημερ. Προσβ. 5/1/2008.

⁶⁷ «Χρειάστηκε, όμως, να δημιουργηθούν γειτονιές κατοικίας στην περιφέρεια για την εγκατάσταση των φτωχότερων παλαιών κατοικιών του κέντρου. Η καθυστέρηση στην οικοδόμηση κατοικιών στις κεντρικές συνοικίες οδήγησε, επίσης, στο ίδιο αποτέλεσμα, και έτσι εξηγείται η ανάπτυξη νέων περιοχών κατοικίας.» Derruau Max, ό.π. σελ. 503.

της αξίας της γης στις κεντρικές περιοχές, οι φθηνές προαστιακές εκτάσεις προς εκμετάλλευση από κατασκευαστικές εταιρίες,⁶⁸ αλλά και η υποβάθμιση των κεντρικών περιοχών των πόλεων με την αύξηση της ανεργίας (από την αποκέντρωση της βιομηχανίας στη φθηνή προαστιακή γη) και της εγκληματικότητας. Το γεγονός αυτό οδήγησε ακόμη περισσότερους κατοίκους, κυρίως της μεσαίας τάξης, στα ασφαλή προάστια και έδωσε την ώθηση για καθολικές αναμορφώσεις των κεντρικών περιοχών (όπως π.χ. με τον Robert Moses στη Νέα Υόρκη) από την πολιτική ηγεσία που στήριξε την περιαστική ανάπτυξη με τη σύμπραξη των επιχειρηματιών.

2.5 Ο δημόσιος χώρος και το αυτοκίνητο

Το «zoning», η προαστικοποίηση, ο ουρανοξύστης, η πολυκατοικία και η αναμόρφωση των πόλεων με τη διάνοιξη αυτοκινητοδρόμων και τον κατεδαφισμό συνοικιών (που νομιμοποίησε ο Robert Moses) είναι τα κύρια χαρακτηριστικά που κληροδότησε στις πόλεις ο μοντερνισμός. Πέρα όμως από τις αλλαγές που έφερε στην όψη των πόλεων η ορθολογική αυτή σχεδιαστική προσέγγιση, άλλαξε τη χρήση του δημόσιου χώρου και επιβεβαίωσε ότι τα κίνητρα των επιλογών στα μοντέλα του αστικού σχεδιασμού βρίσκονται πρωταρχικά στις ανάγκες της εκάστοτε εξουσίας και δευτερευόντως στις κοινωνικές. Όπως διαγνώσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, στο Παρίσι του 19^{ου} ο αστικός σχεδιασμός εξυπηρέτησε την ανάγκη ελέγχου των εξεγέρσεων και επιβολής της κυριαρχίας του

⁶⁸ «Ο ρυθμός και το στυλ της ανάπτυξης των προαστίων είναι στενά συνδεδεμένα με τις περιόδους άνθησης και κρίσης στους κύκλους του κτιριακού τομέα. Οι κρίσεις στον τομέα των κατασκευών, που συνδέονται, για παράδειγμα, με τη δυνατότητα δανεισμού, τα επιτόκια των δανείων και τη ζήτηση για κατοικία, προκαλούν συνήθως μείωση της αξίας της γης.» Hall Tim, *Αστική Γεωγραφία*, Κριτική, Αθήνα, 2005, σελ. 155.

αυτοκράτορα μέσω της διάνοιξης μεγάλων λεωφόρων και της κατασκευής επιβλητικών δημόσιων κτιρίων και ταυτόχρονα, στήριξε την ανάγκη αλλαγής στα μοντέλα στέγασης της κατανάλωσης, για να προωθηθούν τα προϊόντα της βιομηχανίας. Στη Νέα Υόρκη, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αναγνωρίζουμε την πρόθεση της εξουσίας, μέσω του αστικού σχεδιασμού, να προσδώσει αξία στη γη, να ενδυναμώσει την κερδοφορία των επιχειρήσεων και να επιβάλει πρόσθετους φόρους. Ταυτόχρονα, όμως, αναγνωρίζουμε και την πρόθεση να στηρίξει τη δημιουργία νέων προτύπων ζωής με κυρίαρχη μορφή το κορυφαίο βιομηχανικό προϊόν: το αυτοκίνητο. Αντιληπτό γίνεται, λοιπόν, πως οι επιλογές στη μορφή που παίρνουν οι πόλεις είναι, κυρίως και διαχρονικά, αποτέλεσμα οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, που στόχο έχουν την κερδοφορία αλλά και την επιβολή μέσω του δομημένου περιβάλλοντος ιδεολογικών και πολιτιστικών προτύπων, τρόπων ζωής και αξιών.

Όπως επισημαίνει και ο Berman, στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα, οι αστικοί χώροι σχεδιάζονταν και οργανώνονταν συστηματικά, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι δεν θα χρησιμεύσουν ως χώροι συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων. Το διακριτικό σημείο του αστικού φαινομένου του 19^{ου} αιώνα ήταν η μεγάλη λεωφόρος, το «βουλεβάρτο», ένα μέσο που επέτρεπε τη συγκέντρωση εκρηκτικού αριθμού υλικών και ανθρώπινων δυνάμεων. Η σφραγίδα του αστικού φαινομένου του 20^{ου} αιώνα είναι ο γρήγορος αυτοκινητόδρομος, ένα μέσο που διασπά κάθε συγκέντρωση.⁶⁹

Με την πρόοδο της τεχνολογίας, την μαζική παραγωγή αυτοκινήτων και την επέκταση της αστικής ζωής στα προάστια, ο

⁶⁹ Berman M., *All that is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*, Penguin, New York, 1988, σελ. 165.

αυτοκινητόδρομος γίνεται ο δίαυλος της μετάβασης, η προοπτική της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας των κατοίκων και ο ορισμός της συνεχούς κυκλοφορίας, της μοναχικής περιπλάνησης και της παρακμής του δημόσιου χώρου ως βιωμένη εμπειρία.

Με τη διάνοιξη των οδικών αρτηριών μέσα από τις παλιές γειτονιές των πόλεων ελαχιστοποιούνται τα καταστήματα και οι υπηρεσίες που στέγαζαν οι παλιοί συνοικιακοί δρόμοι και μειώνονται οι δραστηριότητες συμμετοχής των πολιτών στη δημόσια σφαίρα της περιπλάνησης και της επικοινωνίας. Οι νέοι δρόμοι στόχο έχουν να λειτουργήσουν αποκλειστικά ως δίοδοι αυτοκινήτων και λεωφορείων προς τους χώρους εργασίας, τα προάστια και τις νέες μορφές οργανωμένης, πλέον, κατανάλωσης, πλήρως συνδεδεμένης με το αυτοκίνητο και το δρόμο (super market, mall).⁷⁰

Ο δρόμος, που μέχρι πρότινος αποτελούσε τον κατεξοχήν δημόσιο χώρο, γίνεται παράγωγο της κίνησης και προσδιορίζεται πλήρως σε σχέση με το ιδιωτικό αυτοκίνητο και την ελευθερία που αυτό παρέχει, δημιουργώντας με αυτόν τρόπο χώρους κενούς νοήματος, πλήρως αποκομμένους από τη ζωή της πόλης και πολίτες «απομονωμένους».⁷¹

⁷⁰ «...το αυτοκίνητο δεν είναι όχημα για περιπλάνηση – ή ορθότερα δε χρησιμοποιείται ως τέτοιο, με την εξαίρεση των ανέμελων εφήβων οδηγών. Το αυτοκίνητο αντίθετα παρέχει ελευθερία κίνησης. Μπορεί κανείς να ταξιδεύει, χωρίς να είναι υποχρεωμένος σε στάσεις, όπως με τον υπόγειο σιδηρόδρομο, χωρίς να αλλάζει τον τρόπο μετακίνησής του, περνώντας από το λεωφορείο στον υπόγειο ή στην πεζοπορία καθώς πηγαίνει από τόπο σε τόπο. Ο δρόμος της πόλης αποκτά έτσι μια ιδιαίτερη λειτουργία – να επιτρέπει την κίνηση... Η τεχνολογία της μοντέρνας κίνησης αντικαθιστά τη δυνατότητα να ζούμε μέσα στο δρόμο με την επιθυμία εξάλειψης των γεωγραφικών περιορισμών. » Sennett Richard, ό.π., σελ.29.

⁷¹ Για τον Sennett «απομόνωση» σημαίνει πρώτον, ότι οι κάτοικοι ή οι εργαζόμενοι σε μια υψηλής πυκνότητας αστυακή δομή εμποδίζονται να αισθανθούν οποιαδήποτε σχέση με το περιβάλλον όπου εντάσσεται αυτή η δομή και δεύτερον, ότι αφού μπορείς κανείς να απομονωθεί σε ένα αυτοκίνητο, παύει να πιστεύει ότι όλα όσα τον περιβάλλουν έχουν κάποιο άλλο νόημα πέρα από το να αποτελούν μέσα για το σκοπό της αυτοκίνησής του.

2.6 Η ζωή στα προάστια και η γέννηση των πρώτων Mall

Ενώ τα κέντρα των πόλεων αποστερούνταν πλέον τις γειτονιές και τους παλιούς ρυθμούς ζωής, μετατρέπομενα σε κέντρα γραφείων, επιχειρήσεων, δημόσιων υπηρεσιών και ψυχαγωγίας, τα προάστια αναπτύσσονταν ραγδαία, ικανοποιώντας την ανάγκη των ανθρώπων να ζουν κοντά στο κέντρο των πόλεων και σε όλες τις δυνατότητες που αυτό παρέχει (εργασία, ψυχαγωγία, εκπαίδευση κ.λ.π.) αλλά και να βιώνουν την ηρεμία της καθημερινότητας της υπαίθρου. Ο χώρος που καταλαμβάνουν τα προάστια βρίσκεται τοποθετημένος «κάπου ανάμεσα» (*in between*) στην πόλη και στην ύπαιθρο στον φαινομενικά ακαθόριστο φαντασιακό χώρο πέρα από την «πραγματική» πόλη, όχι όμως και στην ύπαιθρο.⁷²

Η λειτουργία της κατοικίας κυριαρχεί σχεδόν απόλυτα στα περισσότερα προάστια, προσδίδοντας σε αυτά την ονομασία προάστια – υπνωτήρια ή υπνουπόλεις, γιατί το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων δε βρίσκεται εκεί κατά τη διάρκεια της ημέρας και γιατί δεν πραγματοποιούνται άλλες λειτουργίες (δεν υπάρχουν χώροι καταστημάτων, υπηρεσιών, ψυχαγωγίας κ.λ.π.).

Τα προάστια αυτά, με κυριότερο μοντέλο αυτό των εύπορων αμερικανικών στα πρότυπα της κηπούπολης, δημιουργήθηκαν για να προσφέρουν μια καλύτερη ποιότητας ζωής, αλλά επί της ουσίας δημιούργησαν μη-τόπους⁷³ όπου τίποτα συναρπαστικό δεν συμβαίνει,

⁷² Stevenson Deborah, *ό.π.*, σελ. 191.

⁷³ Χώροι όπου εξαλείφονται οι έννοιες της κοινωνικής ζωής, της συμμετοχής και της διεκδίκησης και κυριαρχεί η συμβατική μοναχικότητα – η μοναξιά.

πράσινους παραδείσους χωρίς δραστηριότητες και χώρους συγκέντρωσης, επικοινωνίας και συνδιαλλαγής, αναδεικνύοντας το πρόβλημα δημιουργίας ζωντανού περιγύρου.⁷⁴

Την λύση σε αυτό το πρόβλημα έδωσαν οι επιχειρηματίες που δημιούργησαν αρχικά υπεραγορές, για τον ανεφοδιασμό των νοικοκυριών, και κατόπιν μεγάλα εμπορικά κέντρα, τύπου mall, που συνδύαζαν καταστήματα λιανικού εμπορίου με χώρους αναψυχής. Πολλές φορές δε, οι επιχειρηματίες της προαστιακής γης και των mall συνέπιπταν, δημιουργώντας τις γνωστότατες απεικονίσεις των προαστίων ως τοπίων οικογενειακής ζωής, κατανάλωσης και ψυχαγωγίας. Τα mall στο πλαίσιο αυτό γίνονται ο χώρος συνάντησης και συνδιαλλαγής των κατοίκων της προαστιακής κοινότητας, το κέντρο - πυρήνας της προαστιακής ζωής.⁷⁵

Στην πραγματικότητα (για να επανέλθουμε λίγο και στις επιταγές του αστικού σχεδιασμού), όταν οι αρχιτέκτονες στο 4^ο CIAM (Αθήνα, 1933) συζητούσαν για τα προβλήματα που είχαν προκύψει εξαιτίας των αποστάσεων μεταξύ κατοικίας, εργασίας και αναψυχής, σίγουρα δε φαντάζονταν ως λύση - μερικά χρόνια αργότερα - τη σύζευξη όλων των παραπάνω λειτουργιών σε «πολυλειτουργικά» κέντρα - κουτιά, αποσπασμένα από τον ιστό της πόλης, τα γνωστά malls.⁷⁶

⁷⁴ «Παρά τον φαινομενικό ορθολογισμό τους...η ανία βασανίζει τις γυναίκες που δεν εργάζονται και είναι πολλές οι περιπτώσεις νευρασθενειών. Οι οικογένειες που εγκαθίστανται σε αυτά, αποκομμένες από την παλιά τους γειτονιά και ζώντας σε έναν κόσμο όπου οι γείτονες δεν γνωρίζονται, χάνουν τις παλιές τους σχέσεις και υποφέρουν από μοναξιά...» Derruau Max, ό.π. σελ. 504.

⁷⁵ Θεοδώρου Μαρία: «Idiotopias – Ιδιωτοπίες: Με την ευκαιρία της Αθηναϊκής Εμπειρίας των Shopping Malls» Futura 10, (Futura, Αθήνα, 2006), υπό έκδοση, στο <http://www.nea-poli.gr/files/pdf/theodorou%202.pdf>, Ημερ. Προσβ. 3/11/2007.

⁷⁶ Λαϊνά Έλενα, «Malls: Η διεθνής εμπειρία», APXITEKTONEΣ, τεύχος 58, Ιούλιος/Αύγουστος 2006, σελ. 57.

Κεφάλαιο 3

Τα mall ως αστικό φαινόμενο και ο πολιτισμός της καθημερινότητας

Παραμένει ότι η έκφραση «εικονική πραγματικότητα» είναι πραγματικό οξύμωρο. Δεν είμαστε πια στην παλιά καλή φιλοσοφική έννοια στην οποία το εικονικό/δυνητικό ήταν αυτό που προορίζεται να γίνει υπαρκτό, και στην οποία θα εγκαθιδρύονταν μια διαλεκτική ανάμεσα στις δυο αυτές έννοιες. Τώρα το εικονικό είναι αυτό που επέχει θέση πραγματικού, είναι η τελική του λύση στο μέτρο που συγχρόνως, περατώνει στην οριστική του πραγματικότητα και υπογράφει τη διάλυσή του.

(Jean Baudrillard, Συνθήματα)

Η έννοια της πόλης σήμερα

Σήμερα αναγνωρίζουμε την πόλη ως μια οροθετημένη οντότητα που χαρακτηρίζεται από έναν πυρήνα, μια σχετική πυκνότητα και διακρίνεται από μια έντονη πολυπλοκότητα. Βρίσκεται σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική θέση, έχει μια ξεχωριστή μορφή και εκτείνεται γύρω από τον ευδιάκριτο συνήθως πυρήνα της, ως το τέλος των προαστίων της. Αυτός ο πυρήνας ή κέντρο της πόλης χαρακτηρίζεται από πολυώροφα κτίρια και απομακρυνόμενοι σταδιακά από αυτόν παρατηρούμε τις κατοικίες, τα γήπεδα, τα εμπορικά κέντρα, τα αεροδρόμια κλπ.⁷⁷

⁷⁷ Miles M., Hall T. και Borden I. (επιμ.), *The City Cultures Reader*, London and New York: Routledge, 2000, σελ. 1-2. online book: <http://books.google.gr/>, Ημερομ. Προσβ. 4/1/08.

Η πόλη είναι επίσης, ο τόπος της παραγωγής και της κατανάλωσης. Χώρος ροών και ανταλλαγών, δικτύων που ενώνουν τους ανθρώπους μεταξύ τους, τα κτίρια μεταξύ τους, αλλά και που εκτείνονται έξω από τον αστικό σχηματισμό για να συνδέσουν τις πόλεις μεταξύ τους, μετατρέποντας τις απέραντες αποστάσεις σε στιγμές. Είναι ο χώρος δραστηριότητας και κατοικίας πολλών ανθρώπων. Ο χώρος των οικονομικών συναλλαγών και των ιδεών. Ο τόπος του θαύματος και των πολιτιστικών δρώμενων. Στις πόλεις διαδραματίζονται ιστορικά γεγονότα, λαμβάνονται σημαντικές αποφάσεις, παράγεται τέχνη. Είναι όμως και ο τόπος των στερεότυπων γεγονότων, των ομοιόμορφων κτιρίων, των καθημερινών αποφάσεων και των χρηστικών τεχνών. Η πόλη είναι στιγμιαία και ιστορική, με παρελθόν και λειτουργία στο παρόν και εξελίσσεται συνεχώς με βάση τα νέα δεδομένα στις οικονομικές, χωρικές και κοινωνικές διαδικασίες, προετοιμάζοντας τη μελλοντική πόλη.⁷⁸

Η ανάπτυξη των τεχνολογιών έχει οδηγήσει στο φαινόμενο της «υπερκινητικότητας». Οι αποστάσεις – διαστήματα μεταξύ των τόπων συρρικνώνονται, λόγω των καινοτομιών στις μεταφορές και στα ηλεκτρονικά και ψηφιακά δίκτυα. Οι τηλεπικοινωνίες εκμηδένισαν τις χιλιομετρικές αποστάσεις στην επικοινωνία των ανθρώπων και οι πόλεις φαίνονται κοντινότερες μεταξύ τους από κάθε άλλη φορά. Ο χώρος έχει εκμηδενιστεί ουσιαστικά από το χρόνο.⁷⁹ Σύγχρονοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι στη μελέτη για το σχεδιασμό των πόλεων σήμερα πρέπει να σκεφτόμαστε με όρους χωρο-χρόνου, γιατί οι πόλεις πλέον

⁷⁸ Miles M., Hall T. και Borden I. (επιμ.), ό.π. σελ. 1-2.

⁷⁹ Thrift, N., «A Hyperactive World» στο Miles M., Hall T. και Borden I. (επιμ.), *The City Cultures Reader*, London and New York: Routledge, 2000, σελ. 129-133. online book: <http://books.google.gr/>, Ημερομ. Προσβ. 4/1/08.

αλλάζουν ταχύτερα χρονικά παρά χωρικά.⁸⁰ Οι παγκόσμιες τάσεις και πρότυπα του δυτικού κόσμου προβάλλονται άμεσα και μαζικά στα πέρατα της γης, καθώς, πλέον, γινόμαστε κοινωνοί κάθε νέας ανακάλυψης, τάσης ή πρότασης μέσα σε λίγα λεπτά ή ώρες από την ολοκλήρωση της, σε όποια γωνιά του πλανήτη κι αν βρισκόμαστε. Έτσι, λοιπόν, η έννοια της αστικότητας αλλάζει, οι πόλεις μετασχηματίζονται μορφολογικά, χωρικά, κοινωνικά, οικονομικά και η ζωή του κατοίκου της πόλης αποκτά νέα δομή και περιεχόμενο, που προσιδιάζει στα πρότυπα των ανεπτυγμένων δυτικών.

ΜΕΡΟΣ Α - Γνωριμία με το mall

Ορισμός του mall

«Σύμφωνα με το περιοδικό Re+D, ως εμπορικό κέντρο (mall), ορίζεται σήμερα ένα σύνολο από εγκαταστάσεις λιανικού εμπορίου, για τις οποίες ο σχεδιασμός, η κατασκευή, η ιδιοκτησία και η διαχείριση γίνονται ως ενιαία ιδιοκτησία. Προϋπόθεση για να ονομαστεί μια συγκέντρωση λιανικού εμπορίου «εμπορικό κέντρο» είναι να υπερβαίνει τα 10.000 τ.μ. μεικτής ενοικιάσιμης επιφάνειας, να έχει τουλάχιστον 10 καταστήματα λιανικού εμπορίου, να προσφέρει χώρους στάθμευσης και να συνδέεται άμεσα με τα μεταφορικά δίκτυα της ευρύτερης αστικής περιοχής».⁸¹

⁸⁰ Ascher F., «Μερικές διερευνητικές σκέψεις σχετικά με την εξέλιξη των πόλεων και των αστικών κοινοτήτων», στο Infussi F. και Σημαιοφορίδης Γ. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΗΡΑΚΛΗΣ: Οι προκλήσεις της Ελληνικής πόλης, Αθήνα: Linora, 1998, σελ. 120-129.

⁸¹ Σακελλαρίδου Αρετή, Χατζηκωνσταντίνου Ευαγγελία, «Το εμπορικό κέντρο ως αστικός προορισμός», ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ, τεύχος 58, Ιούλιος/Αύγουστος 2006, σελ. 61

3.A.1 Ευρώπη – Οι πρόγονοι των mall

Πρόδρομοι των malls θεωρούνται οι σκεπαστές εμπορικές αγορές, όπως αυτές της Τεχεράνης, της Κωνσταντινούπολης, αλλά και οι στοές και τα μεγάλα πολυκαταστήματα του Παρισιού και οι gallerias, κυρίως στην Ιταλία. Με την ανάπτυξη, λοιπόν, των ευρωπαϊκών εμπορικών στοών και gallerias τον 19^ο αιώνα, η εμπορική δραστηριότητα, όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, αποκτά ένα νέο περίοπτο μοντέλο που θα αποτελέσει και τον προάγγελο για τη δημιουργία των μεγάλων εμπορικών κέντρων και malls. Οι μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες (Παρίσι, Λονδίνο, Βρυξέλλες, Βερολίνο, Μόσχα, Μιλάνο) θα στεγάσουν πολλές από τις γνωστές εμπορικές στοές που θα αποτελέσουν το εφαλτήριο για την επέκταση της εμπορικής στοάς σε galleria με εμπορικά κέντρα, καταστήματα και πολλαπλές υπηρεσίες.

Για τη μελέτη μας, η Galleria Vittorio Emanuele II⁸² που κατασκευάστηκε στο Μιλάνο στα 1860, αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση με ξεχωριστό ενδιαφέρον. Είναι μια διπλή, κλειστή στοά που σχηματίζει κεντρικό οκταγωνικό χώρο με γυάλινο θόλο, ενώ οι εξωτερικές της όψεις είναι κατασκευασμένες από γυαλί και σίδηρο, κατά τα πρότυπα των στοών του 19^{ου} αιώνα, όπως η προηγούμενη διάσημη Burlington Arcade στο Λονδίνο. Η μορφολογία και η μεγάλη κλίμακα αυτού του χώρου, αποτέλεσαν το αρχιτεκτονικό πρότυπο για την ανάπτυξη των κλειστών εμπορικών κέντρων-malls⁸³, με την εκτενή χρήση του γυαλιού στις

⁸² http://en.wikipedia.org/wiki/Galleria_Vittorio_Emanuele_II

⁸³ Ο όρος mall χρησιμοποιείται κυρίως στη βόρεια Αμερική και στην Αυστραλασία για τα μεγαθήρια εμπορικά κέντρα-κελύφη που συμπεριλαμβάνουν πολλά καταστήματα και

προσόψεις, τις εσωτερικές στοές και κυρίως την εκτεταμένη γυάλινη οροφή. Η Galleria Vittorio Emanuele II που λειτουργεί έως σήμερα, αποτελεί ένα διάσημο τοπόσημο για την πόλη του Μιλάνο και έναν απαραίτητο προσορισμό για τον επισκέπτη. Προσφέρει επιλογές ακριβών και επώνυμων αγορών, διαθέτει πολλούς χώρους εστίασης, άμεση πρόσβαση σε πολυτελές ξενοδοχείο, ενώ συνδέεται με δύο άλλα διάσημα τοπόσημα: τη Σκάλα του Μιλάνο και τον Καθεδρικό ναό της πόλης (Duomo).

Τα malls της Ευρώπης αποτελούν μετεξέλιξη των εμπορικών κέντρων, με σαφείς αναφορές στα αντίστοιχα μεγαλύτερης κλίμακας της Αμερικής. «Η έλλειψη χώρου –σε σχέση με την αμερικάνικη ύπαιθρο-, οι υφιστάμενοι πολεοδομικοί κανονισμοί και τέλος, η ευρωπαϊκή κουλτούρα, επιβάλλουν σαφώς μικρότερες κλίμακες και διαφορετικής αισθητικής αρχιτεκτονήματα. Τα εμπορικά κέντρα αναπτύσσονται στις ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις και τα προάστια τους από τη δεκαετία του '50, ενώ τα malls θα κάνουν την εμφάνισή τους μόνον τα τελευταία χρόνια, υπακούοντας περισσότερο στην προώθηση των πολυεθνικών εταιρειών, -ειδικά μετά την καθιέρωση του ευρώ- παρά σε καθαυτές πολεοδομικές ανάγκες. Η ανάγκη δημιουργείται παρά υφίσταται».⁸⁴

εμπορικά κέντρα και περιστοιχίζονται από μεγάλο χώρο πάρκινγκ. Στην Ευρώπη τα παραδοσιακά εμπορικά κέντρα ανήκουν στον ιστό της πόλης, ενώ κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990 κατασκευάστηκαν αρκετά malls σε προάστια. Εντούτοις, αρχίζει και μπαίνει ένας φραγμός στη δημιουργία νέων, καθώς εντείνεται από την πολιτιστική πολιτική της Ε.Ε. η ενίσχυση των ιστορικών κέντρων των πόλεων. http://en.wikipedia.org/wiki/Shopping_mall

⁸⁴ Λαϊνά Έλενα, ό.π., σελ. 58.



Αριστερά η Galleria Umberto, Νάπολη, Κάτω Ιταλία και δεξιά η Galleria Vittorio Emanuele II, Μιλάνο, Ιταλία⁸⁵

3.A.2 Αμερική – Η γέννηση των mall

Αν και οι εμπορικές στοές και gallerias αποτέλεσαν τους ευρωπαϊκούς προάγγελους, η καταστατική συνθήκη για τη γέννησή τους στην Αμερικανική ήπειρο υπήρξε ο σιδηρόδρομος, το τραμ και το αυτοκίνητο που αποκέντρωσαν τους κεντρικούς πυρήνες των πόλεων με την κατασκευή των προαστίων, δημιουργώντας την ανάγκη προαστιακών εμπορικών κέντρων για να καλυφθούν οι απαιτήσεις των κατοίκων για οικιακό ανεφοδιασμό και ψυχαγωγία.

Το 1924, στο Κάνσας Σίτι, ανοίγει τις πύλες του το πρώτο στον κόσμο προαστιακό εμπορικό κέντρο τύπου mall, το «Country Club Plaza»,

⁸⁵ : http://en.wikipedia.org/wiki/Galleria_Umberto,
http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Galleria_vittorio_emanuele_ii_02.jpg, ημερ. προσβ.
15.01.08

που οργανώθηκε σε πλήρη συνάρτηση με το αυτοκίνητο,⁸⁶ σε μια έκταση 130 στεμμάτων. Το εμπορικό κέντρο μοιάζει εξωτερικά με αντίγραφο της Σεβίλλης και στο εσωτερικό του συναντάς ετερόκλητα καταστήματα και εστιατόρια στο στιλ της γαλλικής Προβηγκίας ή του σκοτσέζικου πλούσιου επαρχιακού αρχοντικού. Το Country Club Plaza αποτέλεσε κέντρο της προαστιακής κοινότητας που συμμετείχε στις πραγματοποιούμενες εκδηλώσεις, όπως το άναμμα των φωτεινών εγκαταστάσεων για τον εορτασμό της έναρξης της εμπορικής περιόδου και των Χριστουγέννων.⁸⁷



Σύγχρονη άποψη του Country Club Plaza⁸⁸

⁸⁶ «Είναι η εποχή που κάθε τρία λεπτά βγαίνει ένα αυτοκίνητο από τα εργοστάσια του Ford και σε όλη τη χώρα κυκλοφορούν ήδη 9 εκατομμύρια αυτοκίνητα.» Το πείραμα της Ανατολικής Θεσσαλονίκης, <http://www.blackout.gr/keimena/26>

⁸⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Country_Club_Plaza

⁸⁸ http://www.yelp.com/biz_photos/dBo-97eE0EmfGXM8bXo9Ag?select=2fZC8fK400Kfi1ILxENVuw, ημερ.προσβ. 15.01.08

Για την εξέλιξη των malls στην Αμερική τον 20^ο αιώνα, σημαντική προσωπικότητα υπήρξε ο αυστριακός Victor Gruen, που μετανάστευσε στην Αμερική, όταν το 1938 τα γερμανικά στρατεύματα κατέλαβαν τη χώρας του. Ο Gruen υπήρξε πατέρας και εμπνευστής των αμερικανικών εμπορικών κέντρων. Η αρχική του σκέψη για τη δημιουργία ενός κοινωνικού χώρου, ενός χώρου συνεύρεσης και επικοινωνίας της κοινότητας, αγορών και παροχής πολλαπλών κοινωνικών υπηρεσιών, υπήρξε πρωτοποριακή για την εποχή. Σοσιαλιστής ο ίδιος, ονειρεύτηκε ένα συγκεντρωτικό μοντέλο κοινωνικής πρακτικής, το οποίο πρόκρινε ως εναλλακτική λύση στον απομακρυσμένο τρόπο ζωής των προαστίων της Μινεάπολης. Ουσιαστικά πρότεινε τη δημιουργία ενός κεντρικού πυρήνα για τις τοπικές κοινότητες. Το μοντέλο αυτό, που βασίστηκε στη λογική των ευρωπαϊκών arcades και περιελάμβανε σχολείο, ιατρικό κέντρο, διαμερίσματα και κατοικίες, πάρκο, λίμνη και στην καρδιά του συγκροτήματος ένα εμπορικό κέντρο, δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ εξ' ολοκλήρου⁸⁹.

Με την ιδέα αυτή εγκαινιάζεται, από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα στην Αμερική, η νέα τυπολογία του shopping mall, στη λογική του ενός και μόνο χώρου που περιλαμβάνει πολλαπλές επιλογές και δραστηριότητες. Το πρώτο μεταπολεμικό mall που πραγματοποίησε ο Gruen σε αυτή τη λογική ήταν το Southdale⁹⁰ στα 1956, στο προάστιο Twin Cities στην Edina της Μινεσότα. Το Southdale άνοιξε ως το πρώτο κλειστού τύπου mall και

⁸⁹ Ο Gruen απαξίωσε λίγο πριν το θάνατό του τις εφαρμογές του μοντέλου που πρότεινε, βλέποντας την αρχική του ιδέα για δημιουργία κεντρικού πυρήνα κοινωνικής πρακτικής της εκάστοτε κοινότητας, να ευτελίζεται και να χρησιμοποιείται για τη δημιουργία κλωνοποιημένων αποκεντρωτικών μεγαθηρίων με στόχο μόνο την αύξηση της κατανάλωσης. Έτσι, αντί για τη δημιουργία συλλογικής κοινωνικής ταυτότητας δημιουργούνται πολλές ατομικές ταυτότητες χωρίς κοινωνική σύνδεση. http://en.wikipedia.org/wiki/Victor_Gruen

⁹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Southdale_Center

φιλοδοξία του ήταν να αποτελέσει, όχι απλά μια εναλλακτική πρόταση στον τρόπο ζωής των προαστίων της Μινεάπολης, αλλά το ίδιο το κέντρο τους. Για να ενισχύσει την ατμόσφαιρα της ευδιάθετης χαλάρωσης, τοποθέτησε έργα τέχνης, διακοσμητικούς φωτισμούς, πηγές, τροπικά φυτά και λουλούδια σε όλους του χώρους. Οι επιχειρηματίες αυτού του mall (Dayton Company) και ιδιοκτήτες του Dayton's department store στη Μινεάπολη, το είδαν ως μελλοντική επένδυση, συνεκτιμώντας τις ανάγκες που θα μπορούσαν να προκύψουν τα επόμενα χρόνια. Έτσι, συμπεριέλαβαν υπηρεσίες όπως ταχυδρομείο, μπακάλικο κι ένα μικρό ζωολογικό κήπο, ώστε ο σχεδιασμός να ανταποκρίνεται όχι μόνο στις ανάγκες των κατοίκων της περιοχής αλλά και στους τουρίστες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το Southdale που λειτουργεί έως σήμερα, φιλοξένησε πολυποίκιλες εκδηλώσεις της κοινότητας και καλλιτεχνικά events, ενώ είναι και το πρώτο mall στην Αμερική, όπου κάτω από την ίδια στέγη λειτούργησαν δύο ανταγωνιστικά εμπορικά κέντρα.

Η νέα αυτή γενιά των αμερικάνικων εμπορικών κέντρων αποκτά την ονομασία malls. Ανατρεπτικό στοιχείο της νέας τυπολογίας είναι η τοποθεσία: δεν δημιουργούνται στον πυκνό αστικό ιστό των κέντρων αλλά σε ευρύχωρες εκτάσεις των προαστίων. Η εξάπλωση της χρήσης του αυτοκινήτου, ο υπόγειος σιδηρόδρομος και οι μεγάλες οδικές αρτηρίες, οδηγούν με ευκολία στα malls κι έτσι δημιουργείται το δίπολο προαστικοποίηση-malls.

Στα επόμενα χρόνια, η ανάπτυξη των mall είναι καταγιστική. «Μέχρι το 1964 υπήρχαν 7.600 εμπορικά κέντρα στις ΗΠΑ. Η περιφερειακή και η αύξηση του πληθυσμού μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, δημιούργησε την ανάγκη για μεγαλύτερη οικιστική ανάπτυξη και πιο «βολικό» λιανικό

εμπόριο. Τα περισσότερα εμπορικά κέντρα στις δεκαετίες 1950 και 1960 εξυπηρετούσαν νέα οικιστικά συγκροτήματα.»⁹¹

3.A.3 Σύντομο χρονικό εμπορικών κέντρων τύπου mall⁹²

1819 - οι στοές του Burlington Arcade στο Λονδίνο και η Galleria Vittorio Emanuele II (1860) στο Μιλάνο θεωρούνται ως οι πρόγονοι – υβρίδια των σύγχρονων εμπορικών κέντρων.

1888 - η τροχοδρόμηση των τραμ και η κατασκευή των πρώτων metro σε Λονδίνο και Νέα Υόρκη επιτρέπει την αποκέντρωση των αστικών πυρήνων, τη δημιουργία προαστίων και την κατασκευή των πρώτων εμπορικών ζωνών εκτός του ιστορικού εμπορικού κέντρου.

1922 - ανοίγει τις πύλες του το πρώτο στον κόσμο εμπορικό κέντρο τύπου mall το «Country Club Plaza» στο Κάνσας Σίτι.

1953 - κατασκευάζεται το πρώτο θεματικό πάρκο στον κόσμο σε έκταση 160 στρεμμάτων, είναι η πρώτη Disneyland του Λος Άντζελες.

1956 - σχεδιάζεται το Southdale Center στη Μινεάπολη, η πρώτη ολοκληρωμένη εμπορική κοινότητα, η οποία εγκολπώνει κατοικίες και εμπορικά καταστήματα. Επίσης για πρώτη φορά κατασκευάζεται εξολοκλήρου σκεπαστό και κλειστό εμπορικό κέντρο, ώστε να επιτευχθούν οι μέγιστες πωλήσεις και να μην εμποδίζεται η κατανάλωση τους χειμερινούς μήνες. Ουσιαστικά πρόκειται για την κατασκευή ενός γιγαντιαίου κουτιού. Σχεδιαστής είναι ο αρχιτέκτονας πρώην

⁹¹ Λαϊνά Έλενα, ό.π., σελ. 57.

⁹² Το χρονολόγιο προέρχεται από το κείμενο: *Το πείραμα της Ανατολικής Θεσσαλονίκης*, <http://www.blackout.gr/keimena/26>

κομμουνιστής Victor Gruen ο οποίος θεωρείται από τότε ως ο πατέρας των εμπορικών κέντρων.

1956 - εγκαινιάζεται το Chrisp Street Market στο Λονδίνο, το πρώτο εμπορικό κέντρο στην Ευρώπη.

1972 - μετά από μια 20ετια έντονης μεταπολεμικής κατανάλωσης, οι ΗΠΑ διαθέτουν 13.174 μικρά και μεγάλα εμπορικά κέντρα.

1981 - ανοίγει το West Edmonton Mall στην Αλμπέρτα του Καναδά. Πρόκειται για το πρώτο mega mall στον κόσμο το οποίο έχει έκταση 500 στρέμματα, διαθέτει 800 καταστήματα, 23.500 εργαζόμενους, 20.000 θέσεις στάθμευσης, αποκαλείται το όγδοο θαύμα του κόσμου και ετήσιος δέχεται 22 εκατομμύρια επισκέπτες. Εξακολουθεί να είναι σήμερα το μεγαλύτερο mall στην Αμερική.

1988 - κατασκευάζεται η πρώτη ολοκληρωμένη εμπορική ιδιωτική πόλη η Celebration Disney στην Φλόριντα η οποία συνδυάζει κατοικία – τεχνολογία – ψυχαγωγία σε μια εξιδανικευμένη αναδημιουργία της Αμερικής.

1989 - κατασκευάζεται ο πρώτος πολυκινηματογράφος megaplex με 21 αίθουσες η Cinemapolis στο Λος Αντζελες.

1990 - τη δεκαετία που έρχεται κάθε μήνα θα ανοίγει ένα νέο εμπορικό κέντρο και συνολικά θα κατασκευαστούν πάνω από 16.000 εμπορικά κέντρα στις ΗΠΑ.

1992 - εγκαινιάζεται το μεγαλύτερο mall στις ΗΠΑ το The Mall of America σε έκταση 390 στρεμμάτων στη Minnessota, με χώρο στάθμευσης για 12500 αυτοκίνητα και 40 εκατομμύρια επισκέπτες το χρόνο.

2000 - η αναπαλαίωση παλαιών εργοστασίων για εμπορικούς σκοπούς αποτελεί γεγονός. Μέσα στα δέκα τελευταία χρόνια πάνω από 300 νέα εμπορικά κέντρα στις ΗΠΑ στεγάστηκαν σε ανακαινισμένα βιομηχανικά κελύφη.

2004 - Εγκαινιάζεται το μεγαλύτερο στον κόσμο εμπορικό κέντρο, το Golden Resources Shopping Mall στο Πεκίνο σε έκταση 700 στρεμμάτων. Διαθέτει 1200 καταστήματα, 232 κυλιόμενους διαδρόμους και 120.000 επισκέπτες ημερησίως κάτω από το σύνθημα «το mall αλλάζει την ζωή σου». Το νέο mall έγινε με τις ευλογίες του κομμουνιστικού κόμματος για την προώθηση της "χiao kang" κοινωνίας, ενός νεολογισμού που θέλει να μετατρέψει το παραδοσιακό κινεζικό όνειρο για ευημερία στο μότο «ένα αμάξι σε κάθε γκαράζ, ένα κοτόπουλο σε κάθε ψυγείο».

2005 - οι ΗΠΑ διαθέτουν 46.690 εμπορικά κέντρα και η Ινδία γίνεται η χώρα με τα περισσότερα mega power mall παγκοσμίως. Από 33 mall το 2002 έφτασε στα 220 ξεπερνώντας τα 215 που διαθέτει η Κίνα.

2006 - Ανοίγει το Mall of Arabia στο Ντουμπάι έκτασης 750 στρεμμάτων



Η πινακίδα του Mall of America⁹³

⁹³ http://www.mallofamerica.com/about_moa_facts.aspx, ημερ. προσβ. 15.01.08

ΜΕΡΟΣ Β

Μελέτη για τα mall με αφετηρία την παρουσία τους στην ελληνική πραγματικότητα

3.Β.1 Πολεοδομικός σχεδιασμός της Αθήνας

Η μέριμνα για τον πολεοδομικό σχεδιασμό της Αθήνας ξεκινά ήδη από την ίδρυση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους το 1833 με το δίδυμο αρχιτεκτόνων Κλεάνθη-Σάουμπερτ. Τα σχέδια των τελευταίων συνυπολογίστηκαν μαζί με τις προτάσεις των Λέον Φον Κλέντσε και Α. Στάουφερτ, χωρίς όμως το τελικό σχέδιο να καταφέρει να διατηρήσει τη μνημειώδη κλίμακα των προτάσεων. Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών χαρακτηρίζονται μεν από ευρωπαϊκές επιρροές, κυρίως των μη ελλήνων αρχιτεκτόνων, χωρίς αυτό να σημαίνει στη σχεδιαστική εκσυγχρονιστική φιλοσοφία τους δεν συμπεριλαμβανόταν και η επιδίωξη δημιουργίας εθνικής ταυτότητας για το νέο κράτος.⁹⁴ Από την περίοδο εκείνη και μετά, ακολούθησαν πολλά ακόμη σχέδια και αναρίθμητες προτάσεις⁹⁵ με ελάχιστη υλοποίηση. Η επιτακτική ανάγκη για ανασυγκρότηση της πρωτεύουσας κατέληγε συνήθως σε ανεφάρμοστα οράματα. Τα μεταναστευτικά ρεύματα των αρχών του αιώνα και οι εσωτερικές

⁹⁴ «Το πρόσημα πάντως στην περίπτωση της Ελλάδας είναι κάτι πέρα από τον εξευρωπαϊσμό, είναι η Μεγάλη Ιδέα της ανασύστασης του Βυζαντίου με κέντρο την Κωνσταντινούπολη. Γι' αυτό άλλωστε η Αθήνα δεν σχεδιαζόταν απλά ως πρωτεύουσα ενός κρατιδίου αλλά σαν πρωτεύουσα αυτοκρατορίας, στα πρότυπα άλλων αποικιοκρατικών πρωτευουσών της Ευρώπης». Φιλιππίδης Δημήτρης, «Η πολεοδομία στην Ελλάδα», στο Κονταράτος Σάββας, Wang Wilfried (επιμ.), *Αρχιτεκτονική του 20^{ου} αιώνα, Ελλάδα*, Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής-Αθήνα και Prestel – Λονδίνο, Μόναχο, Νέα Υόρκη, 2000, σελ. 66.

⁹⁵ Επιλεκτικά αναφέρουμε την εισήγηση του αρχιτέκτονα Τάκη Ζενέτου, στο Ε' Πανελλήνιο Συνέδριο στην Αθήνα το 1965, σχετικό με πολεοδομικά θέματα. Ο Ζενέτος, οραματιστής της μελλοντικής ηλεκτρονικής πόλης και της ψηφιακής εποχής, αποδεικνύεται προφητικός σε πολλά σημεία της φιλοσοφίας του για την ανάπτυξη και το μέλλον των σύγχρονων πόλεων.

μεταναστεύσεις από τα μέσα του προς τα αστικά κέντρα, δημιούργησαν εκρηκτικές συνθήκες για την πόλη. Η αύξηση των αναγκών στέγασης και η συνακόλουθη ιδιωτική πρωτοβουλία οικοδόμησης δεν επέτρεψαν την πραγματοποίηση ολοκληρωμένου σχεδίου πόλης. Η μόνη περίπτωση οργανωμένη δόμηση σε ευρύτερη κλίμακα είναι η ανέγερση σχολικών κτιρίων, από τη μεριά του κράτους, στο πλαίσιο του Μοντέρνου Κινήματος και αργότερα, ως ιδιωτική πρωτοβουλία, η ανέγερση πολυτελών συγκροτημάτων τουρισμού και κατοικιών που συνεχίζεται έως τις μέρες μας. Γεγονός είναι πάντως ότι στην Αθήνα οι επεμβάσεις αστικού σχεδιασμού μεγάλης κλίμακας είναι ελάχιστες. Παράλληλα, η ελληνική αρχιτεκτονική, μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, παρέμεινε σταθερά προσανατολισμένη προς τις ευρωπαϊκές τάσεις, με επιρροή δύο κυρίως σχολών, της γαλλικής *Beaux-Arts* και της γερμανικής του Μονάχου. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντική είναι η δράση ξένων αρχιτεκτόνων (Hansen, Ziller) που κλήθηκαν και έζησαν στην Ελλάδα, υλοποιώντας πολλά από τα σημερινά τοπία της πρωτεύουσας.

Δύο υπήρξαν πάντοτε οι παράμετροι του επίσημου σχεδιασμού στην ελάχιστη δράση του στην πρωτεύουσα: η μνημειακή οργάνωση της πόλης και ο κυκλοφοριακός σχεδιασμός. Ο τελευταίος είναι και αυτός που μονοπώλησε και μονοπωλεί ακόμη τη λογική της αστικής ανάπλασης, καθώς η άναρχη οικοδόμηση, οι εργολαβικές αντιπαροχές και η ιδιωτική πρωτοβουλία υπερέκρασαν την κρατική αναποτελεσματικότητα για το σχεδιασμό μεγάλης κλίμακας. Αυτό που απομένει στην κρατική μηχανή είναι οι επεμβάσεις ανάπλασης μικρότερης κλίμακας στο ιστορικό κέντρο και σε υποβαθμισμένες περιοχές. Αντιθέτως, στο πλαίσιο της αστικής επιχειρηματικότητας, η ιδιωτική πρωτοβουλία φαίνεται να έχει πλέον τον πρώτο ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης πόλης.

3.B.2 Η προαστικοποίηση της Αθήνας

Η εξάπλωση της πόλης στα προάστια δεν αποτελεί καινούργιο φαινόμενο. Όπως αναφέρθηκε, από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, η εισροή πληθυσμών και η εσωτερική μετανάστευση εξώθησαν τον πληθυσμό αυτό στην αυθαίρετη δόμηση εκτός των ορίων της πόλης, σε μη προνομιακές περιοχές με ανύπαρκτες συνθήκες υγιεινής. Γύρω από τη βιομηχανική ζώνη του Κηφισού δημιουργήθηκαν ολόκληρες συνοικίες, τα δυτικά προάστια, με σαφή οικονομικό και κοινωνικό διαχωρισμό από τα πολυτελή προάστια-εξοχές της Αθήνας, όπου από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, την ελληνική *belle époque*⁹⁶, ανεγείρονται οι θερινές κατοικίες της υψηλής αστικής τάξης (Κηφισιά, Φάληρο, Βουλιαγμένη). Παράλληλα αναπτύσσεται και μια τρίτη κατηγορία ιδιωτικών συνοικισμών, μεσαίων και υψηλών εισοδημάτων (Ηλιούπολη, Χολαργός, Ψυχικό, Εκάλη), κατόπιν παραβίασης της κρατικής πρωτοβουλίας για τη δημιουργία σχεδιασμένων προαστίων για τους πρόσφυγες που θα είχαν την οικονομική δυνατότητα.⁹⁷ Αρκετοί από τους νεοεγερθέντες συνοικισμούς ακολουθούν το σχεδιασμό των κηπουπόλεων, με άμεσο κοντινό παράδειγμα την ανοικοδόμηση του προαστίου του Ψυχικού.⁹⁸

Στον αντίποδα των οικισμών της βιομηχανικής ζώνης του Κηφισού, τα προάστια τύπου κηπουπόλεων, κατοικήθηκαν από τη μεγαλοαστική

⁹⁶ Κατ' αντιστοιχία της παρισινής *belle époque* του τέλους του 19^{ου} αιώνα, στην Ελλάδα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η εποχή χαρακτηρίζεται από κλίμα ευφορίας, τάση αισιοδοξίας και ροπή προς τις ξέφρενες διασκεδάσεις που επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις νέες συνήθειες της ελληνικής αστικής τάξης και των νεόπλουτων.

⁹⁷ Φιλιππίδης Δημήτρης, «Η πολεοδομία στην Ελλάδα», στο Κονταράτος Σάββας - Wang Wilfried (επιμέλεια), *Αρχιτεκτονική του 20^{ου} αιώνα, Ελλάδα*, Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής-Αθήνα και Prestel – Λονδίνο, Μόναχο, Νέα Υόρκη, 2000, σελ. 67-68

⁹⁸ «Το διάταγμα έγκρισης της κηπούπολης του Ψυχικού, που δημιουργήθηκε το 1923, υπήρξε το πρότυπο και για άλλους οικισμούς που δημιουργήθηκαν και αυτονομάστηκαν κηπουπόλεις (το ίδιο και της Εκάλης, της οποίας η διάταξη για τα ύψη των οικοδομών είναι πανομοιότυπη με του Ψυχικού) όπως της Φιλοθέης, της Ηλιούπολης, της Ν. Κηφισιάς, του Χολαργού, του Ν. Αμαρουσίου, της Πετρούπολης, της Πεντέλης, του Διονύσου, του Αλίμου κ.τ.λ.». Παπαγγελοπούλου Π, ό.π.

τάξη, δημιουργώντας κλειστά συστήματα που απέκλειαν εισροές από άλλα κοινωνικά στρώματα.⁹⁹ Μέσα σε αυτό το ανορθόδοξο πλαίσιο, η κρατική μέριμνα κατάφερε να λειτουργήσει στην περίπτωση των προαστίων της Νέας Φιλαδέλφειας και της Νέας Σμύρνης, που ανοικοδομήθηκαν σε σύμπραξη με οικοδομικούς συνεταιρισμούς προσφύγων την περίοδο του μεσοπολέμου, κατά το πρότυπο επίσης των κηπουπόλεων.¹⁰⁰

Ο γιγαντισμός του κέντρου που κατέληξε σε υδροκεφαλισμό από τα μέσα μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, οδήγησε στην παραπέρα επέκταση και πραγματική έκρηξη του φαινομένου της προαστικοποίησης, με τη δημιουργία αυτόνομων περιφερειακών κέντρων και την πύκνωση των ήδη υπάρχοντων. Η δημιουργία πολυκεντρικού πυρήνα γύρω από τον παραδοσιακό κέντρο της πόλης της Αθήνας, ενισχύθηκε μετά τη δεκαετία του 1980 με την ανάπτυξη του οδικού και περιφερειακού δικτύου, με την αύξηση και αναβάθμιση των μέσων μεταφοράς και με τη θέσπιση και διεύρυνση νέων ρυθμιστικών προτάσεων για τα προάστια της πόλης.

3.B.3 Το προάστιο του Αμαρουσίου

Κατά το 19^ο αιώνα το Μαρούσι είναι ένα μικρό χωριό με βιοτεχνίες κεραμικής και μπουστάνια. «Το 1836 υπήρχε ήδη διαμορφωμένος οικισμός, που αποτελούσε έναν από τους πρώτους δέκα Δήμους της Ελλάδας...Ως οικιστική ενότητα αποκτά ρυμοτομικό σχέδιο το 1878 και από το 1921 αρχίζει η διαδικασία των εγκρίσεων επεκτάσεων του σχεδίου του, γεγονός

⁹⁹ «Στην ελληνική πραγματικότητα, η ιδέα της κηπούπολης προσδιόρισε τη μορφολογία και άφησε κατά μέρος το κοινωνικό περιεχόμενο. Η κηπούπολη, σύμβολο των κινητοποιήσεων για την κοινωνική κατοικία, έγινε το πρότυπο μεγαλοαστικής εγκατάστασης στην Ελλάδα του μεσοπολέμου». Παπαγγελοπούλου Π, ό.π.

¹⁰⁰ Παπαγγελοπούλου Π, ό.π.

που συνεχίζεται μέχρι σήμερα».¹⁰¹ Μέχρι τη δεκαετία του 1960, το Μαρούσι κρατά τη δομή του μικρού προαστίου-γειτονιάς με ιδιωτικές κατοικίες χαμηλών και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, περιορισμένης εμβέλειας υπηρεσίες λιανικού εμπορίου και αναψυχής για τις ανάγκες των κατοίκων και κάποιων οργανωμένων χώρων πρασίνου (κτήμα Συγγρού, Αμαλίο, Ευνίκη, Ιππικός Όμιλος). Στη δεκαετία του 1970, η αλλαγή συντελεστή δόμησης και η αντιπαροχή, σε συνδυασμό με την ύπαρξη μεγάλων ελεύθερων χώρων, ευνοούν την οικοδόμηση ψηλών κτιρίων και πολυκατοικιών με δραματική υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος. Η πρώτη μεγάλη τομή στην ανάπτυξη της περιοχής είναι η κατασκευή της λεωφόρου Κηφισίας την ίδια δεκαετία, που συνέδεσε άμεσα το Μαρούσι με το κέντρο της Αθήνας¹⁰² και ενίσχυσε τη χρήση του αυτοκινήτου. Η ανάπτυξη επιτείνεται και από τη γειτνίαση με τα προάστια κατοικίας υψηλών προδιαγραφών: της Κηφισίας και του Ψυχικού. Την εποχή εκείνη ξεκινά και η εκτόνωση του πυκνοκατοικημένου κέντρου της Αθήνας προς τα προάστια, που θα ενταθεί από την επόμενη δεκαετία με το ρεύμα προαστικοποίησης προς τα βόρεια της πόλης.

Η δημιουργία της λεωφόρου Κηφισίας που συνέδεε την Αθήνα με τα βόρεια προάστια, η θέσπιση του Ρυθμιστικού σχεδίου της Αθήνας το 1985¹⁰³ που ευνοεί την πολυκεντρική δομή της πόλης και η αναθεώρησή του το 1992¹⁰⁴, εντείνουν τους ρυθμούς ανάπτυξης του Αμαρουσίου. Η

¹⁰¹ Τσαγκαράτος Σπύρος, *Πολεοδομικά Τετράδια*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2001, σελ. 81-82.

¹⁰² Τσαγκαράτος Σπύρος, *ό.π.*, σελ. 71.

¹⁰³ Με βάση το Ρυθμιστικό σχέδιο, το Μαρούσι περιλαμβάνεται στα 24 υπερχωρικά κέντρα Δήμων της πόλης. Τσαγκαράτος Σπύρος, *ό.π.*, σελ. 102

¹⁰⁴ «Ήδη από το 1992 το ΥΠΕΧΩΔΕ αναθεώρησε το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας (Νόμος 1515/1885) θεσπίζοντας εκτός από τα δύο μεγάλα κέντρα Αθήνας και Πειραιά, τέσσερα ακόμη κέντρα χωροταξικών ενοτήτων, στο Μαρούσι, το Μενίδι, το Χαϊδάρι και το Ελληνικό. Κοινό χαρακτηριστικό τους η δημόσια γη ή η προσφερόμενη με ευνοϊκούς όρους».

περιοχή πυκνοδομείται άναρχα και σε ταχείς ρυθμούς και μεγάλη μείξη χρήσεων, ενώ παράλληλα ανεγείρονται νοσοκομεία (Υγεία, Μητέρα), ιδιωτικά εκπαιδευτήρια (Ζηρίδη, Γερμανική Σχολή, ΣΕΛΕΤΕ), το κτίριο του ΟΤΕ και αργότερα το μεγαλύτερο αθλητικό κέντρο (ΟΑΚΑ). Στην ιδιωτική κατοικία, τα μέχρι πρότινος διόροφα κτίσματα, αντικαθίστανται από πενταόροφες πολυκατοικίες.¹⁰⁵ Όλα αυτά τροποποιούν την εικόνα¹⁰⁶ και τη σημασία του προαστίου, που αποκτά χαρακτήρα μητροπολιτικής και εθνικής εμβέλειας¹⁰⁷ και υπερτοπικές λειτουργίες. Η αναγωγή του σε δεύτερο μητροπολιτικό κέντρο φέρει μαζί και τα προβλήματα του κέντρου της πόλης. Η έλλειψη πολεοδομικής οργάνωσης και οργανωμένου οδικού δικτύου σε συνάρτηση με την ταχύρρυθμη ανάπτυξη του προαστίου δημιούργησαν πλήθος δυσλειτουργιών.

«Οι τεράστιες υπεραγορές που ξεφύτρωσαν στα προάστια της Αθήνας στη δεκαετία του '80 ήταν τα πρώτα συγκροτήματα «αμερικανικού» τύπου που εισέβαλλαν στην ελληνική πόλη. Εξυπηρέτηση πελάτη και αυτοκινήτου, άνεση στο χώρο στάθμευσης και συγκέντρωση καταναλωτικών προϊόντων κάτω από την ίδια στέγη...Το

Σαρηγιάννης Γιώργος, «Ο εκφυλισμός των κέντρων της πόλης, τα malls και τα παιχνίδια των επενδυτών», *ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ*, τεύχος 58, Ιούλιος/Αύγουστος 2006, σελ. 79

¹⁰⁵ Το 1951 το Μαρούσι είχε 14.000 κατοίκους, ενώ το 1994 φτάνουν στους 84.700. Τσαγκαράτος Σπύρος, *ό.π.*, σελ. 80

¹⁰⁶ Ο Σπύρος Τσαγκαράτος σχολιάζει για την αισθητική των νεότευκτων κτιρίων γραφείων και εμπορικών κέντρων: «Τα κτίρια γραφείων και εμπορικών κέντρων, όπου επικρατεί η προβολή του όγκου, της επίδειξης δύναμης-παρουσίας, ακολουθώντας μοντέρνες γραμμές και συνδυασμό γυαλιού με αλουμίνιο και μάρμαρο. Η ανεκτή τους αισθητική, αν και υπολείπεται ενός σύγχρονου ευρωπαϊκού κέντρου, παρουσιάζεται ιδιαίτερα προκλητική και ξεκομμένη από την ελληνική πραγματικότητα». Σπύρος Τσαγκαράτος, *ό.π.*, σελ. 93

¹⁰⁷ Η περιοχή διαθέτει 4 μουσεία (Τσαρούχη, Φυσικής Ιστορίας, Λαογραφικό), αρχαιολογικούς χώρους (βυζαντινά και ιστορικά διατηρητέα μνημεία), 32 νεοκλασσικά διατηρητέα κτίρια και εκτάσεις φυσικού ενδιαφέροντος (χώρος Αμαλίου Ορφανοτροφείου, Άλσος Συγγρού). Τσαγκαράτος Σπύρος, *ό.π.*, σελ. 89-92

τέλος της δεκαετίας του '90 έφερε κι άλλα πολυκαταστήματα στο προσκήνιο». ¹⁰⁸

Το Μαρούσι ως μεγάλο προαστιακό κέντρο, σε πλήρη γειτνίαση με προάστια εύπορων οικονομικά τάξεων γίνεται, από τότε κιόλας, πόλος έλξης των νέων αγορών αλλά και έδρα πολυεθνικών εταιριών. Νέες συνιστώσες ανάπτυξης στην περιοχή τα τελευταία χρόνια είναι το εμπορικό κέντρο Agora, τα Village Cinemas, η Αττική Οδός, τα Ολυμπιακά Ακίνητα, το The Mall και αργότερα το Cosmopolis.

3.B.4 The Mall Athens

Το μέγα εμπορικό κέντρο άνοιξε τον Νοέμβριο του 2005, στη περιοχή Ψαλίδι Αμαρουσίου, την μέχρι τότε ανεξάρτητη πολεοδομική περιοχή και αποκομμένη από τον υπόλοιπο ιστό του Δήμου. ¹⁰⁹ Με σλόγκαν το «all in the Mall» και διαφημιστικό πρόσταγμα «Είναι ο νέος σας προορισμός», από την πρώτη μέρα λειτουργίας του αποτέλεσε όντως το νέο σταθερό προορισμό εξόδου, αγορών και αναψυχής για όλη την οικογένεια, για όλες τις ηλικίες και για όλες τις κοινωνικές τάξεις της ευρύτερης Αθήνας. Τα τρία f που προτείνονται, «fun-food-fashion», καλύπτουν όλες τις πιθανές προβλεπόμενες ανάγκες και επιθυμίες του επισκέπτη σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια του 24ώρου, 7 ημέρες την εβδομάδα. Στα 58.000 τ.μ. διαθέσιμων χώρων και 90.000 τ.μ. υπόγειων χώρων (4 επίπεδα και 4 υπόγεια), στεγάζονται καταστήματα, χώροι αναψυχής, 15 κινηματογραφικές αίθουσες, 25 εστιατόρια και καφέ, 2.065 θέσεις στάθμευσης σε τρία υπόγεια επίπεδα και διάφορες άλλες

¹⁰⁸ Αντωνιάδης Αντώνης, «Πόλη διαλυτικά. Πολυδύναμα», *ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ*, τεύχος 58, Ιούλιος/Αύγουστος 2006, σελ. 74

¹⁰⁹ Τσαγκαράτος Σπύρος, *ό.π.*, σελ. 82-83

βοηθητικές υπηρεσίες¹¹⁰. Κατά το παγκόσμιο πρότυπο των malls υπάρχουν γνωστές επωνυμίες-κράχτες, ή αλλιώς «άγκυρες». Χαρακτηριστικά επελέγησαν επώνυμες εμπορικές αλυσίδες, γνωστές και προτιμηταίες στο ελληνικό μεσαίο αγοραστικό κοινό: Notos Com, Champion-Μαρινόπουλος, Comfuzio, Fnac, Galerie de Beaute, Glou, Intersport, Koton, Marks and Spencer, Mega Κωτσόβολος by Dixon's, Multirama, Πλαίσιο, Sephora, Sfera, Vardas/BCBG, Village Cinemas και Bowling, Zara.¹¹¹



Εξωτερική όψη του The Mall Athens¹¹²

¹¹⁰ Γραφείο πληροφοριών, παιδότοπος, atms, πρώτες βοήθειες, βρεφική φροντίδα, ιδιωτικός χώρος φύλαξης παιδιών (baby parking), τουαλέτες, ράμπες πρόσβασης και θέσεις στάθμευσης για άτομα με ειδικές ανάγκες, ειδικό χώρο στάθμευσης για μητέρες και παιδιά. www.themallathens.gr

¹¹¹ Πουλερές Γιώργος, «Ξένοι «γαμπροί» για Mall και CityLink», εφημερίδα *Τα Νέα*, 29.04.2006, online κωδικός άρθρου: A18524I091

¹¹² www.themallathens.gr/ Ημερ. Προσβ. 12/10/07

3.B.5 Το Mall ως αστικός προορισμός

3.B.5.1 Προσβασιμότητα και κοινωνικές ανάγκες

Το πολυδύναμο κέντρο με περισσότερες από 200 επιλογές, είναι εύκολα και γρήγορα προσβάσιμο στον επισκέπτη: με τους συμβατικούς οδικούς άξονες αλλά και μέσω Αττικής οδού, μετρό και προαστιακού, όπου ο σταθμός «Νερατζιώτισσα» διαμέσου της πεζογέφυρας «βγάζει» ακριβώς στο εμπορικό κέντρο.¹¹³ Έτσι, όποιος επιλέξει να περάσει τη μέρα του εκεί, ελαχιστοποιεί τις πολλαπλές διαδρομές με τα διαφορετικά συγκοινωνικά μέσα που θα χρειαζόταν να χρησιμοποιήσει για να ικανοποιήσει τις ετερογενείς απαιτήσεις μιας εξόδου στην παραδοσιακή αγορά της πόλης. Με την παροχή δε εξειδικευμένων υπηρεσιών, καλύπτονται και οι επιμέρους ανάγκες φύλαξης και ψυχαγωγίας μικρών παιδιών, που θα απέτρεπαν σε μια οικογένεια ή μια μητέρα να επισκεφθεί για παρατεταμένο χρόνο το εμπορικό κέντρο, μεγιστοποιώντας έτσι την παραμονή ακόμα και για τους πολυάσχολους με πολλές υποχρεώσεις.¹¹⁴ Οι ειδικές θέσεις πάρκινγκ και οι ειδικές μπάρες κυκλοφορίας στο εσωτερικό του χώρου για άτομα με ειδικές ανάγκες, εντάσσουν οργανικά και αυτή την κατηγορία, στο δυναμικό του αγοραστικού κοινού. Αντίθετα, στην παραδοσιακή πόλη τα άτομα με

¹¹³ Η μετάβαση μέχρι το mall δεν συνιστά διαδρομή με σκοπό την εκδρομή, αλλά μια υποχρεωτική διαδικασία με τέρμα την κατανάλωση. «Η μετάβαση δεν βιώνεται σαν εμπειρία, αλλά ως μια υποχρεωτική σπατάλη χρόνου. Η κίνηση δεν αποτελεί διαδικασία που προσφέρει γνώση, φέρνει σε επαφή και δημιουργεί σχέσεις, αλλά ως ένα στάδιο στην διαδικασία κατανάλωσης». Παπαστεργίου Χρήστος, Κεφαλογιάννης Νεκτάριος, «Η κατοίκηση της κίνησης», περιοδικό *greek architects*, www.greekarchitects.gr

¹¹⁴ «Βασικό ζητούμενο για τους διαχειριστές των εμπορικών κέντρων είναι να αυξήσουν τον χρόνο παραμονής του καταναλωτή στους χώρους τους... Προκειμένου ο καταναλωτής να επισκέπτεται το εμπορικό κέντρο σε τακτά χρονικά διαστήματα, οι χρήσεις που τώρα περιλαμβάνονται στα προγράμματά τους είναι σταθμοί μετεπιβίβασης, υπηρεσίες, πολιτιστικά κέντρα, γραφεία, ξενοδοχεία και εκκλησίες, ενώ παράλληλα προωθείται και η οικιστική ανάπτυξη, με στόχο τη συγκρότηση ενός νέου περιφερειακού κέντρου δραστηριοτήτων». Σακελλαρίδου Αρετή, Χατζηκωνσταντίνου Ευαγγελία, ό.π. σελ. 61

ειδικές ανάγκες, εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες μετακίνησης και κινδύνους για τη σωματική τους ακεραιότητα, ώστε τελικά να αποτρέπονται και να παραμένουν στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής, καθώς η θεωρία την κοινωνικής ευαισθησίας απέχει πολύ από την καθημερινή πράξη.

3.B.5.2 Τα target groups επισκεπτών και ο νέος κοινωνικός χώρος

Εξασφαλίζοντας την προσέλκυση ακόμη και των ευαίσθητων κοινωνικά ομάδων, όπως αναφέραμε, το Mall στοχεύει στο ευρύτερο αγοραστικό κοινό ανεξαρτήτως φύλλου, ηλικίας, κοινωνικής τάξης, τόπου διαμονής, πεποιθήσεων κ.λ.π. Διανοίγει ένα μοναδικό τόπο προορισμού, μια υπερτοπική αγορά που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αστική γεωγραφία, με τη σύμμιξη και συνεύρεση διαφορετικών ανθρώπινων τύπων από όλες τις περιοχές του λεκανοπεδίου. Η επιχειρηματική λογική προέκρινε σε αυτή την περίπτωση, τη διατήρηση ενός αγοραστικού προφίλ προσιτού στα μεσαία κοινωνικά στρώματα¹¹⁵, έτσι ώστε η επίδραση να είναι μεγαλύτερη, μαζικότερη και ανοιχτή σε νέες εισροές. Αυτό δεν θα συνέβαινε εάν οι «άγκυρες» του εμπορικού κέντρου ήταν μεγάλοι αλλά ακριβοί επώνυμοι εμπορικοί οίκοι, που απευθύνονται πρωτίστως στο αγοραστικό status των υψηλότερων εισοδηματικών στρωμάτων. Στην περίπτωση αυτή, το Mall θα αποτελούσε έναν επιθυμητό, ονειρεμένο αλλά όχι μαζικά προσιτό προορισμό. Το

¹¹⁵ «Θα πρέπει ένα mall να είναι σε ελκυστικό πολεοδομικά περιβάλλον; Οχι απαραίτητα, και ίσως επιδιώκεται και η εμφύτευσή του σε υποβαθμισμένη περιοχή, για δύο λόγους, ο ένας είναι η φθηνή γη και ο άλλος η ενσωμάτωση στο σύστημα των λαϊκών μαζών της ευρύτερης περιοχής και η ένταξή τους στον τρόπο ζωής που θέλουν να έχει ο σύγχρονος πολίτης, να αγοράζει, να διασκεδάζει και να μη σκέφτεται τι συμβαίνει έξω από το χώρο του». Σαρηγιάννης Γιώργος, ό.π., σελ. 80

μοντέλο του The Mall Athens απευθύνεται στη μεγάλη και ευρεία αστική τάξη, επικεντρωνόμενο, βέβαια, σε κατηγορίες καταναλωτικού κοινού γύρω από τις οποίες διαμορφώνεται η στόχευση. Και συγκεκριμένα, στις κατηγορίες που παραδοσιακά κρίνονται περισσότερο ευαίσθητες, ευμετάβλητες και κυρίως επιρρεπείς στις αλλαγές των τάσεων της μόδας: είναι οι γυναίκες και οι νέοι.

Χωρίς, λοιπόν, να αποκλείονται οι υπόλοιπες κατηγορίες, το Mall προσφέρει περισσότερες επιλογές που αφορούν σε ρουχισμό, καλλωπισμό, εσωτερική διακόσμηση και home accessories που αφορούν το γυναικείο αγοραστικό κοινό αφ' ενός και αφ' ετέρου ρουχισμό, multimedia, gadgets, μουσική, κινηματογράφο και ψυχαγωγικές δραστηριότητες που αφορούν τους νέους, ενήλικους και ανήλικους.

Η πρώτη κατηγορία υπήρξε πάντα το επίκεντρο της διαμόρφωσης των τάσεων της μόδας και των νεωτερισμών. Σημειώνουμε ότι στη σημερινή εποχή, πλέον, ο ρόλος της γυναίκας έχει διασπαστεί με τη διεύρυνσή του σε όλα σχεδόν τα κοινωνικά κλιμάκια. Η σύγχρονη χειραφετημένη γυναίκα επιτελεί πληθώρα ρόλων (νοικοκυρά, εργαζόμενη, μητέρα, σύζυγος), διεκδικεί την ανεξαρτησία και την κοινωνική της ισχύ, ενώ ταυτόχρονα ενδιαφέρεται για την υιοθέτηση διαφορετικών στυλ που προσιδιάζουν καλύτερα στους εκάστοτε ρόλους. Η σύγχρονη γυναίκα, που ακολουθεί το ρεύμα της μόδας, καλείται να είναι πολύμορφη, ευέλικτη και ανοιχτή στις νέες ενδυματολογικές προτάσεις (όπως και τα πολυχρηστικά προϊόντα του μέλλοντος) για τις ανάγκες που συνεχώς ανακαλύπτονται. Το κατάλοιπο της δυαδικότητας γυναίκα = ομορφιά, που είναι αναπόσπαστο, πλέον, μέρος της γυναικείας προσωπικότητας, σε συνδυασμό με τις σημερινές επιταγές του προσωπικού στυλ σε έναν κόσμο υπερπροσφοράς, όπου μπορείς να κάνεις

και να γίνεις ό,τι και όπως θέλεις, αποτελούν εξαιρετικό πεδίο πλασαρίσματος των προϊόντων της μόδας που ανανεώνονται κάθε σαιζόν. Επίσης, ο αναβαθμισμένος ρόλος της νοικοκυράς σε decoratrice αποτελεί ένα ακόμη προνομιούχο πεδίο επιβολής μόδας στην υπερπληθώρα των οικιακών αντικειμένων.

Η δεύτερη κατηγορία των νέων (παιδιά, έφηβοι, νέοι ενήλικες) είναι η δυναμική μελλοντική αγοραστική δύναμη γι' αυτό και η αγορά ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη διαμόρφωση, ήδη από τις μικρές ηλικίες, των αγοραστικών συνηθειών. Υπάρχει πλήθος προϊόντων π.χ. για τις βρεφικές και παιδικές ηλικίες, σε μικρογραφία αντιστοίχων για τους ενήλικες, έτσι ώστε τα παιδιά να συνηθίζουν να ζητούν από νωρίς και να διατηρούν την ίδια αγοραστική διάθεση μεγαλώνοντας. Οι έφηβοι πάλι, είναι μια ήδη δυναμική αγοραστική ομάδα, καθώς διαθέτουν περισσότερο χαρτζιλίκι απ' ό,τι παλιότερα, είναι περισσότερο χειραφετημένοι, αγοράζουν μόνοι τους ό,τι επιθυμούν και χρειάζονται, βγαίνουν συχνά έξω και έχουν πολύ καλή επαφή με τις νέες τεχνολογίες. Έτσι οι προτιμήσεις τους αφορούν σε ρουχισμό, υπόδηση και αξεσουάρ που εύκολα και γρήγορα βαριούνται, προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών και gadgets που πρέπει συνεχώς να αναβαθμίζονται και καθημερινά τρέχοντα αναλώσιμα που αφορούν σε κοινωνικές εξόδους με παρέες. Οι νέοι ενήλικες τώρα, είναι μια φαινομενικά αδύναμη αγοραστική ομάδα, καθώς αποτελείται περισσότερο από φοιτητές και ανέργους. Το αντίθετο συμβαίνει στην πραγματικότητα. Ως συνέχεια των ανεξάρτητων και χειραφετημένων οικονομικά ανήλικων, αποτελούν και αυτοί μια πολυδύναμη αγοραστική ομάδα. Ακόμη και όσοι από τη νέα γενιά δεν διαθέτουν δικά τους χρήματα, υπάρχει πάντα η απλόχερη ελληνική οικογένεια που καλύπτει τα έξοδα και τις ανάγκες των παιδιών ακόμη κι όταν αυτά έχουν αποκτήσει δικό τους εισόδημα. Επιπλέον, οι

νέοι είναι το σταθερό κοινό εξόδου για ψυχαγωγία και διασκέδαση. Έτσι, φαίνεται ότι η νέα γενιά ελλήνων, μαζί με την υιοθέτηση προτύπων του εξωτερικού τύπου fast food, διατηρεί σταθερά την παράδοση της συνεύρεσης με αφορμή έναν καφέ. (Προφανώς δεν είναι τυχαίο το ότι εξακολουθούμε να είμαστε παγκοσμίως γνωστοί για τα υπαίθρια καφέ μας).

Σε σχέση με τις επιλογές διασκέδασης και αναψυχής, ο χώρος απευθύνεται τις καθημερινές περισσότερο στους κατοίκους των βορείων προαστίων, ενώ το σαββατοκύριακο εκτινάσσεται σε υπερτοπική αγορά που συνδυάζει αγορές και διασκέδαση. Ο χώρος τότε μεταμορφώνεται σε ένα τεράστιο λούνα πάρκ για όλους: οικογένειες που θα περάσουν εδώ μια ολόκληρη «εκδρομική» μέρα, ζευγάρια και παρέες που θα το επιλέξουν ως τόπο προορισμού περιπάτου και διασκέδασης, μεμονωμένους αγοραστές που θα κάνουν τα ψώνια της εβδομάδας, θα περιπλανηθούν στις βιτρίνες και θα ενημερωθούν για τα new entries.



Από την ιστοσελίδα του The Mall Athens

3.B.6 Ελεύθερος χρόνος – έλλειμμα χρόνου

Το διευρυμένο συνεχόμενο ωράριο λειτουργίας 08:00 έως 2:00 μετά τα μεσάνυχτα, διανοίγει νέες δυνατότητες κοινωνικών συνευρέσεων που συνδυάζονται με τις καθημερινές αγοραστικές ανάγκες. Παρά την ανάπτυξη των δικτύων μαζικής μεταφοράς, η καθημερινή πρακτική της μετακίνησης στην πόλη εξακολουθεί να είναι δυσχερής, ενώ δεν φαίνεται να συντελείται δραματική αλλαγή στην εξοικονόμηση του πολύτιμου ελεύθερου χρόνου. Η κατακόρυφη αύξηση των υποχρεώσεων, των αναγκών αλλά και των επιλογών, μάλλον αποπροσανατολίζει και διασκορπίζει τον κάτοικο σε μια αναζήτηση καλύτερων τρόπων διαχείρισης του λιγοστού χρόνου.

Προφανώς, μια ολοκληρωμένη πρόταση που συνδυάζει στον ίδιο χώρο όλα τα παραπάνω, είναι προτιμότερη, ασφαλέστερη και πιο ευχάριστη. Αυτός είναι και ο στόχος του mall, να προσφέρει τη συγκεντρωτική λύση στα προβλήματα του διασκορπισμού της καθημερινότητας. Όπως συνέβη και με το Village Entertainment Park στο Ρέντη, το διευρυμένο μοντέλο του Mall συγκεντρώνει πλήθος κόσμου σε μια ατμόσφαιρα γιορτής, όπου ο χρόνος παγώνει και ο χρήστης απομακρύνεται από τις δυστοκίες της καθημερινής ζωής: χωρίς άγχος παρκαρίσματος, με άνετους χώρους περιπάτου και ξεκούρασης σε ασφαλή περιήγηση, εδώ ο επισκέπτης μπορεί να τα κάνει όλα (all in the mall). Πάνω απ' όλα, το mall κατάφερε να αποτελεί ένα καθημερινό προορισμό, ένα meeting place κι ένα place to be. Δεν είναι μόνο η λύση για την έλλειψη χρόνου αλλά και για τη διασκέδαση της πλήξης¹¹⁶, για τον κενό χρόνο που κάπως πρέπει να γεμίσει, να αξιοποιηθεί, να

¹¹⁶ «Ο ελεύθερος χρόνος ταυτίζεται με την πλήξη. Μια θάλασσα πλήξης φαίνεται πως απειλεί να πλημμυρίσει το χρόνο της κοινωνίας. Να περνάει ο καιρός. Να σκοτώσουμε τον καιρό». Toti Gianni, *Ο ελεύθερος χρόνος*, εκδόσεις Μνήμη, Αθήνα, 1985, σελ. 167

καταναλωθεί. Έτσι, μέσα στο mall μπορεί κάποιος να περιπλανηθεί, να χαζέψει, να ονειρευτεί άλλους τόπους προορισμού και να κλείσει ταξίδια.¹¹⁷

Η βιομηχανία της διασκέδασης συμπράττει με την πολιτιστική βιομηχανία προκειμένου να ενισχυθούν οι επιχειρηματικοί στόχοι σε αυτό το νέο μοντέλο καθημερινής διαβίωσης με γενικευμένη κατανάλωση. Έτσι οι επιλογές των πολυκινηματογράφων συνυπάρχουν με τις πολιτιστικές εκδηλώσεις του Fnac Forum¹¹⁸, τα καφέ – εστιατόρια, το λούνα πάρκ, το σούπερ μάρκετ, τα είδη σπιτιού και τα προσωπικά είδη. Ο χρόνος που περνά κανείς στο mall είναι ευχάριστος, ανέμελος, χορταστικός, ελεύθερος σε επιλογές και διαχείριση, παρατεταμένος. Αυτός ο χρόνος υπερκερνά το περιεχόμενο της έννοιας του ελεύθερου χρόνου και ανάγεται στην έννοια loisir¹¹⁹. Για όσους πάλι συνδυάζουν

¹¹⁷ «Τελικός σκοπός είναι να σε κάνουν να νιώσεις σα να ζεις μέσα σε μια διαφημιστική αφίσα. Ίσως για λίγες ώρες, ίσως και για όλη σου τη ζωή. Ο απώτερος στόχος του mall είναι να γίνει μια ολόκληρη πόλη, όπου οι τέχνες και οι ασχολίες του ελεύθερου χρόνου αναμειγνύονται με την καθημερινή ζωή». *Το πείραμα της Ανατολικής Θεσσαλονίκης*, <http://www.blackout.gr/keimena/26>

¹¹⁸ Ο θεσμός του forum λειτουργεί σε όλα τα καταστήματα της γαλλικής αλυσίδας Fnac και συνιστά ένα πεδίο επικοινωνίας της επιχείρησης με το κοινό της (υπάρχον και πιθανό μελλοντικά) ενώ παράλληλα επικοινωνεί έμμεσα τα προϊόντα της. Σχεδόν καθημερινά, στον ειδικά διαμορφωμένο και εξοπλισμένο χώρο του Forum φιλοξενούνται εκδηλώσεις για τον πολιτισμό και την τεχνολογία, ανοιχτές στο κοινό: ζωντανές συναυλίες, παρουσιάσεις βιβλίων, συζητήσεις με καλλιτέχνες και δημιουργούς, debates, παρουσιάσεις νέων προϊόντων και τεχνολογιών, σεμινάρια και εκπαιδευτικά προγράμματα, αφιερώματα στον κινηματογράφο και τη φωτογραφία, διαγωνισμοί, εκθέσεις νέων δημιουργών και μόνιμη έκθεση φωτογραφίας.

¹¹⁹ «Loisir, leisure: λέξη πολυσήμαντη, που η μετάφρασή της πάντα μονολεκτικά, π.χ., ελεύθερος χρόνος, δεν την αποδίδει...Κατά περίπτωση από τα συμφραζόμενα, παίρνει τη σημασία: Κατάσταση κατά την οποία μπορεί κάποιος να κάνει ή να μην κάνει κάτι. Ελευθερία, δυνατότητα, άδεια. Δυνατότητα, ευχέρεια, να διαθέτει κάποιος το χρόνο του κατά βούληση, όπως το ποθεί, με ευχαρίστηση, χορταστικά, άνετα. Χρόνος που μπορεί κανείς να διαθέτει έξω από τις συνηθισμένες του ασχολίες και τους καταναγκασμούς που του επιβάλλουν. Ξεκούραση, ανάπαυση. Χρόνος ελεύθερος που μπορεί να αφιερώνει κανείς στον εαυτό του. Οι ενασχολήσεις, οι διασκεδάσεις κατά τον ελεύθερο χρόνο». Toti Gianni, *ό.π.*, σημείωση στη σελ. 9

στον ίδιο χρόνο (και χώρο) τις ανάγκες-υποχρεώσεις με την ψυχαγωγία, αυτοί βιώνουν μια μισοψυχαγωγία (semiloisirs) (Gianni Toti).

Σε κάθε περίπτωση, ο εμπορικά οργανωμένος χρόνος μεταλλάσσει την παραδοσιακή έννοια του ελεύθερου χρόνου. Μέσα στη χωροχρονική του οργάνωση, δεν υπάρχει ούτε λεπτό μη εκμεταλλεύσιμο εμπορικά. Έτσι ουσιαστικά αποκλείεται η ελεύθερη περιπλάνηση, καθώς εσκεμμένα δεν υπάρχουν παρά ελάχιστοι χώροι που μπορεί κάποιος να βρεθεί χωρίς να καταναλώσει. Σε ένα χώρο όπου το συλλογικό φαντασιακό απωθεί τη συνειδητότητα, κάθε στιγμή εύκολα μεταφράζεται σε μια καταναλωτική ανάγκη, με αποτέλεσμα τα ίδια τα αντικείμενα και η κατανάλωσή τους να έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα από την ίδια τη δραστηριότητα. Στην ατέρμονη επανάληψη¹²⁰ της ίδιας δραστηριότητας στον ίδιο χώρο για τους ίδιους λόγους (καθημερινή, εβδομαδιαία, μηνιαία επίσκεψη στο mall), ο ελεύθερος χρόνος εκπίπτει σε κενό χρόνο.

3.B.6 Η φαντασμαγορία της αρχιτεκτονικής

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η αρχιτεκτονική τυπολογία των malls προέρχεται από την κατασκευαστική φιλοσοφία και τα υλικά των εμπορικών στοών και gallerias αλλά και των μεγάλων εμπορικών κέντρων. Βασική λογική τους αποτελεί η ανάπτυξη των διαδρόμων – στοών – δρόμων περιπάτου, γύρω από ένα κέντρο που στην οπτική του

¹²⁰ «Οι αρχιτεκτονικές αυτές κατασκευές προδιαγράφουν νέους τρόπους κατοίκησης και εμπειρίας του χώρου. Σε αυτούς εξαλείφονται οι έννοιες της κοινωνικής ζωής, της συμμετοχής και της διεκδίκησης και κυρίαρχη αναδύεται η μαζική κατανάλωση ταυτόχρονα με την εμπειρία του χώρου μέσα από μια επαναλαμβανόμενη και ομοιοτυπική δράση του ατόμου, χαρακτηριστικά που σύμφωνα με τον M. Auge αποδίδονται σε περιοχές μη-τόπους». Μαγδαλένα Πανταζή, Αλεξία Φιλίππου, «Shopping malls...αναζητώντας ταυτότητα στους καταναλωτικούς μη-τόπους της σύγχρονης πραγματικότητας», *ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ*, τεύχος 58, Ιούλιος/Αύγουστος 2006, σελ. 83

φυγή καταλήγει σε θόλο ή γυάλινη οροφή. Η σύγχρονη αρχιτεκτονική έχει εμπλουτίσει το λεξιλόγιο και στην περίπτωση των malls, όμως οι βασικές αρχές παραμένουν έτσι ώστε να υπάρχει διαφάνεια υλικών και μεγάλοι διάδρομοι κυκλοφορίας. Η χρήση ευμεγέθους φέροντος υαλοστασίου για τις βιτρίνες των καταστημάτων κατά μήκος των διαδρόμων είναι βασική αρχή των στοών που τηρείται και στην εσωτερική διάρθρωση του εμπορικού κέντρου. Έτσι, υπάρχει συνδιαλλαγή του έξω και του μέσα, με οπτική πρόσβαση του περαστικού στα εκτιθέμενα προϊόντα των καταστημάτων αλλά και στη φαντασμαγορία της μελετημένης βιτρίνας-κράχτη. Ο φυσικός φωτισμός διαχέεται από τη γυάλινη οροφή στις εσωτερικές ελεύθερες επιφάνειες, ενώ η συνδρομή του τεχνητού φωτισμού στους εσωτερικούς χώρους των καταστημάτων διατηρεί μια ομοιογενή ατμόσφαιρα ημερήσιας παρατεταμένης εγρήγορσης. Οι ευμεγέθεις διάδρομοι κυκλοφορίας επιτρέπουν την αβίαστη περιπλάνηση¹²¹ και οι κυλιόμενες σκάλες τη γρήγορη μετακίνηση σε όλα τα επίπεδα. Το τελευταίο επίπεδο είναι πάντα η «αποθέωση» της αρχιτεκτονικής του χώρου που αποκαλύπτει τη φαντασμαγορία του με τη διάνοιξη πλατωμάτων-μπαλκονιών, ευρύτερων χώρων κυκλοφορίας και κυρίως με την οπτική φυγή προς τον ουρανό.

Η επιμελημένη εσωτερική διακόσμηση χρησιμοποιεί λεξιλόγιο δανεισμένο από την φύση, που λειτουργεί συμβολικά ως αναπαράσταση του υπαίθριου χώρου μιας κηπούπολης και δημιουργεί την ψευδαίσθηση αλλά και την οικειότητα ενός φυσικού χώρου. Στοχευμένη είναι και η συμβολική χρήση της τέχνης ως δημόσιου αγαθού μαζικής κατανάλωσης, με κατακερματισμένες επιλογές κατά κύριο λόγο αφηρημένης

¹²¹ «Καθώς το κτίριο σπάει σε μικρότερες μονάδες, μετασχηματίζεται και ο τρόπος επικοινωνίας των επί μέρους ενότητων του, που τώρα επιτελείται μέσω ενός δικτύου υπαίθριων πεζοδρόμων που προσομοιώνουν το δημόσιο χώρο των αστικών δρόμων». Σακελλαρίδου Αρετή, Χατζηκωνσταντίνου Ευαγγελία, ό.π. σελ. 62

τεχνοτροπίας. Η αποθέωση της εσωτερικής σκηνοθεσίας εντοπίζεται στη χρήση του design και της γλυπτικής: αφηρημένες πλαστικές φόρμες και πολύχρωμα ρευστά σχήματα, που δεν δηλώνουν τίποτα, αλλά απλώς διακοσμούν, ακολουθούν το μεταμοντέρνο λεξιλόγιο της τρέχουσας περιόδου, έτσι ώστε η «σκηνοθεσία» του εσωτερικού να είναι ευέλικτη για αλλαγές μόλις το σκηνικό γίνει βαρετό. Τέλος η επιλογή των βασικών υλικών σε τοίχους και δάπεδα, θα πρέπει, κατά κύριο λόγο, να αποπνέει στιλπνότητα, καθαρότητα και διαφάνεια.¹²²

Η μεγάλη εικόνα του mall, το εξωτερικό του, δεν συνιστά καμία ιδιαίτερη αρχιτεκτονική σύνθεση πέρα από την τυποποιημένη εφαρμογή του κτιρίου-κελύφους, που κατά τον αρχιτέκτονα θυμίζει καράβι, που είναι έτοιμο να συμπεριλάβει έναν ολόκληρο κόσμο. Η χρήση του γυαλιού-καθρέπτης λειτουργεί πάλι συμβολικά και ως αφαιρετικός αντικατοπτρισμός του εξωτερικού κόσμου. Καθώς η ουσία του κρύβεται στο εσωτερικό, το εξωτερικό περιορίζεται στην κραυγαλέα σήμανση-ανάρτηση των brand names, που είναι οι άγκυρες του εμπορικού κέντρου.

Συμπερασματικά θα λέγαμε, ότι η πρωτοκαθεδρία της συνδρομής των επικουρικών τεχνών και κυρίως του design, υποσκελίζει την αρχιτεκτονική, που ούτως ή άλλως αναμασά το ίδιο πρότυπο σε παραλλαγές.

¹²² «Έτσι προάγεται ένας ιδεατός κόσμος όπου όλα είναι αστραφτερά, καινούργια, καθαρά, τέλεια και –προπάντων- υποσχόμενα». Λαϊνά Έλενα, «Malls: Η διεθνής εμπειρία», ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ, τεύχος 58, Ιούλιος/Αύγουστος 2006, σελ. 57

3.B.7 Αρχιτεκτονική και ασφάλεια

Το κτίριο – κέλυφος του mall συνιστά ένα κλειστό αυτοαναφορικό σχήμα που επιδιώκει να αποτελέσει μια μικρογραφία της πόλης, αντικαθιστώντας τις ανάγκες της παραδοσιακής αγοράς, δηλαδή τις αγοραστικές συνήθειες, την κοινωνική οργάνωση και το δημόσιο χώρο. Ως κλειστό σχήμα, η επαφή με τον εξωτερικό κόσμο αφορά μόνο στους τρόπους μετάβασης μέχρι εκεί. Δεν συνδιαλέγεται με τον εξωτερικό κόσμο γι' αυτό και ο χώρος ανοικοδόμησης είναι κατά κύριο λόγο αποκομμένος κι όχι ενταγμένος σε κάποιο οικιστικό σύνολο. Η εσωτερική οργάνωση φιλοδοξεί να αναπαραστήσει τις πραγματικές συνθήκες της καθημερινής ζωής σε ιδανική, ουτοπική εκδοχή. Εδώ εκλείπουν οι δυσκολίες, η βρωμιά και η εγκληματικότητα της πραγματικής πόλης. Αυτή η ασφάλεια είναι ένα από τα πολυδιαφημισμένα¹²³ προτερήματα της οργανωμένης επιτήρησης. Στο όνομα της ασφάλειας όλοι οι χώροι παρακολουθούνται με κάμερες που καταγράφουν κινήσεις, συμπεριφορές, αντιδράσεις, προτιμήσεις. Απώτερος σκοπός, εκτός από την πρόληψη παραβατικών συμπεριφορών και περιστατικών είναι η συλλογή και ταξινόμηση στατιστικών μελετών για τις αγοραστικές συνήθειες και τέλος το «φακέλωμα» με βάση δεδομένες τυποποιήσεις. Η καταγραφή δεν αποσκοπεί μόνο στην επικαιροποίηση του marketing με σκοπό τη μεγιστοποίηση της αγοραστικής πράξης, αλλά κυρίως και μέσω αυτού στον έλεγχο, στην επιτήρηση και το συμμάζεμα των ιδιαιτεροτήτων με βάση δεδομένα πρότυπα. Αυτά τα πρότυπα αποκλείουν σταδιακά τη δημιουργική έκφραση, τον αυθορμητισμό, την ιδιαιτερότητα στην

¹²³ «Με μελετημένο καταμερισμό, σύγχρονο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και πρότυπες βοηθητικές υπηρεσίες, το *The Mall Athens* εξασφαλίζει την άνετη, ευχάριστη και ασφαλή περιήγηση των επισκεπτών σε όλους τους χώρους του, ώστε να επιλέγουν εύκολα και αποτελεσματικά αυτό που τους ενδιαφέρει». www.themallathens.gr

κινησιολογία και βέβαια την κριτική σκέψη-αντίδραση απέναντι στο μοντέλο της επιτηρούμενης κοινωνίας της κατανάλωσης.

Το πανοπτικό μοντέλο που πρότεινε ο Jeremy Bentham¹²⁴ στα 1791 ως πρότυπο σωφρονιστικού ιδρύματος, γενικεύεται πλέον στη σύγχρονη κοινωνία. Η μεταφορά του μοντέλου φυλακής στην κοινωνία της κατανάλωσης αποδεικνύεται αποτελεσματική, διακριτική, οικονομική. Δεν χρειάζεται πλέον ισχυρή φυσική παρουσία προσωπικού ασφαλείας, λειτουργεί ανακλαστικά ως φόβητρο τιμωρίας ακόμη και σε περίπτωση υπόνοιας παρέκκλισης και επιδρά μαζικά στους απανταχού επισκέπτες του χώρου. «Στην περίπτωση του Πανοπτικού, που περιγράφουμε, η οργάνωση του χώρου χρησιμοποιείται για να εντάξει τη δράση, η οποία από τη φύση της είναι αποσπασματική, απρόβλεπτη και ανατρεπτική σε μια αφηρημένη θεσμική θεώρηση μιας μέσης συμπεριφοράς με σκοπό να ελέγξει την πολυπλοκότητά της. Και το κάνει αυτό ελέγχοντας τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο αντιλαμβάνεται και χρησιμοποιεί τη γλώσσα, την ταυτότητα ακόμη και τον χρόνο, ως μέσα ένταξης του στον κόσμο, τα οποία συντελούν στην κοινωνικοποίησή μας».¹²⁵ Ο Michel Foucault στο έργο του «Επιτήρηση και τιμωρία», εντοπίζει προφητικά τις προεκτάσεις της μεταφοράς της αρχιτεκτονικής ιδέας του Bentham, στη σύγχρονη κοινωνία. Το Πανοπτικόν λειτουργεί ως εργαλείο ισχύος της εξουσίας που εγκαθιδρύει την κοινωνία της επιτήρησης προς όφελός της: *«Έτσι, η εξωτερική εξουσία ξαλαφρώνει από τα υλικά της βάρη. Τείνει στο ασώματο.*

¹²⁴ Νομομαθής και κοινωνικός μεταρρυθμιστής. Το πιο γνωστό του έργο είναι το Panopticon, ένα πρότυπο σωφρονιστικό ίδρυμα που δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Το μοντέλο φυλακής στηρίζεται σε μια αρχιτεκτονική ιδέα: κλειστό, εσωστρεφές, κυκλικής διάταξης οικοδόμημα όπου τα κελιά τοποθετούνται περιμετρικά του κύκλου και βλέπουν μόνο προς το κέντρο. Στο κέντρο βρίσκεται ο πύργος ελέγχου, από όπου ο επιτηρητής, έχει πανοπτική δυνατότητα προς όλα τα κελιά των κρατουμένων, ενώ ο ίδιος είναι αθέατος από όλους.

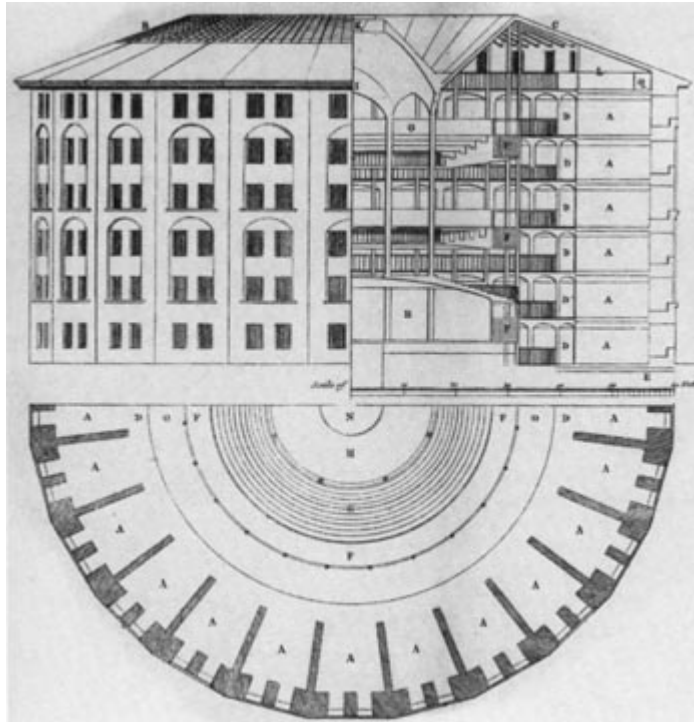
¹²⁵ Κεφαλογιάννης Νεκτάριος, Παπαστεργίου Χρίστος, «Η αρχιτεκτονική ως συνθήκη της δράσης», περιοδικό *greek architects*, www.greekarchitects.gr

Και όσο προσεγγίζει το όριο αυτό, τόσο τα αποτελέσματά της είναι σταθερά, βαθιά, κεκτημένα μια για πάντα και ακατάπαυστα προεκτεινόμενα: ατελεύτητη νίκη που αποφεύγει κάθε φυσική αναμέτρηση – νίκη εκ των προτέρων εξασφαλισμένη». ¹²⁶ Με βάση το έργο του Foucault, το Πανοπτικόν είναι ένας εξαιρετος μηχανισμός με πολλαπλές εφαρμογές, όπου χρειάζεται αστυνόμευση, καταστολή, και ακόμα καλύτερα, πρόληψη παραβατικών ενεργειών και αποκλινουσών συμπεριφορών. Η εφαρμογή του μπορεί να αποτελέσει ένα γενικευμένο πρότυπο λειτουργίας για χώρους μαζικών συγκεντρώσεων, κοινωνικών συναλλαγών και εμπορικών δραστηριοτήτων. «Το πανοπτικό σχήμα, χωρίς να σβήνει, χωρίς να χάνει καμιά από τις ιδιότητές του, διαχέεται λίγο λίγο σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Προορισμός του είναι να γίνει σ' αυτό μια γενικευμένη λειτουργία». ¹²⁷ Στην εποχή της παρακμής του πολιτικού χώρου και της ελλειπτικής παραγωγής νέων θετικών νοημάτων, η εξουσία αρκείται στην υιοθέτηση του καταναλωτικού μοντέλου, που συγχωνεύει εμπορικές και κοινωνικές δραστηριότητες. ¹²⁸

¹²⁶ Foucault Michel, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, εκδόσεις Ράππα, 1989, σελ. 268

¹²⁷ Foucault Michel, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, ό.π., σελ. 274

¹²⁸ «Η εξουσία σήμερα είναι ανίκανη να παράγει νέα θετικά νοήματα. Στην έλλειψη οραμάτων προς πώληση η εξουσία εκβιαστικά μοριοποιείται ακόμα περισσότερο αναμασώντας παλιές συνταγές. Στην αδυναμία της να αντικαταστήσει το ψέμα της με κάποιο άλλο κρύβεται ξανά πίσω από τη λεπτεπίλεπτη συναυλία της κατανάλωσης. Αυτή τη φορά εμπλουτίζει τις γιγαντιαίες εμπορικές φυλακές με επιτηδευμένους φωτισμούς, προσέχει την εσωτερική διακόσμηση, η μουσική υπόκρουση επιλέγεται με μεγάλη φροντίδα ώστε να μας προτρέπει μια να χαζεύουμε και μια να καταναλώνουμε». *Το Πείραμα της ανατολικής Θεσσαλονίκης*, ό.π.



Το πανοπτικόν¹²⁹

Υπάρχουν αρχιτεκτονικές αντιστοιχίες μεταξύ της φυλακής του Bentham και του mall: οι κυκλικές διαδρομές περιπλάνησης στους εσωτερικούς χώρους κάθε επιπέδου του εμπορικού κέντρου, μας θυμίζουν την κυκλική διάταξη των χώρων εγκλεισμού. Και στις δύο περιπτώσεις επίσης, υπάρχει ένας κεντρικός χώρος που λειτουργεί ως εποπτικό σημείο, ως πύργος ελέγχου των τεκταινόμενων στην κυκλική τροχιά. Στην περίπτωση αυτή, η αρχιτεκτονική λειτουργεί ως αγωγός της εξουσίας, με τη συντονισμένη και συστηματική οργάνωση του κοινωνικού χώρου. Ο άνθρωπος μέσα σε αυτή την οργανωτική δομή, δεν προβάλλει καμία αντίσταση, δεν έχει αντιρρήσεις, δεν γίνεται ποτέ αντιαισθητικός ούτε παρεκκλίνει από το όρια της επιτρεπτής συμπεριφοράς. Υπνωτισμένος ακολουθεί για ώρες τη δεδομένη διαδρομή μέχρι να

¹²⁹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Panopticon.jpg>

κουραστεί να καταναλώνει και να φύγει. «Στα μεγάλα εμπορικά κέντρα οι κανονισμοί απαγορεύουν την στάση πέραν του δέοντος καθώς και την άσκοπη περιήγηση. Επιτρέπεται αντίθετα μόνο η στάση για να καταναλώσεις είτε αυτό λέγεται θέαμα, είτε γεύμα, είτε αυτοκίνητο που κινείται με τη λογική της αναγκαστικής κίνησης. Όποιος είναι κουρασμένος και δεν μπορεί να καταναλώσει καλό είναι να γυρίσει σπίτι του, αφού έτσι κι αλλιώς δεν χρησιμεύει στην εξουσία. Αυτή η άγραφή διαταγή αλλοιώνει σημαντικά την χρήση της πόλης».¹³⁰

Το ερώτημα που γεννάται είναι πως είναι δυνατό να συναινεί και να παραδίδεται ο συνειδητός άνθρωπος τόσο αβίαστα στη χειραγώγηση και ταυτόχρονη επιτήρησή του. Από τη στιγμή που εισέρχεται στο εμπορικό κέντρο παύει να είναι συνειδητός και αποκόπτεται από την εκτός των τειχών πραγματικότητα. Εισέρχεται σε ένα κόσμο φαντασμαγορικό, πολλά υποσχόμενο, επιθυμητό και ιδανικό. Μπαίνει στη «γη της επαγγελίας» και για όσο βιώνει αυτή την εμπειρία αισθάνεται προνομιούχος, μοναδικός. Ο χρόνος δεν έχει προηγούμενο και επόμενο, είναι μόνο το τώρα: ζήσε το τώρα, κατανάλωσε τώρα. Μέσα στον ντελίριο της κατανάλωσης ο άνθρωπος σχεδόν ξεχνάει ότι επιτηρείται παντού και ανά πάσα στιγμή, μαθαίνει να ζει με την πανταχού παρούσα κάμερα κι έτσι, δε δίνει σημασία και γρήγορα το θεωρεί δεδομένο, για λόγους και δικής του «ασφάλειας». Σε αυτή την «άνοια» συντελεί ο συνδυασμός της φαντασμαγορίας των χώρων, των εικόνων και των προϊόντων. Ο ίδιος ο χώρος συνιστά μια αναπαράσταση του καθημερινού, μια προσομοίωση της πραγματικής ζωής και η περιπλάνηση στους εμπορικούς διαδρόμους αντικαθιστά τη φυσική ροή στους δρόμους και στο

¹³⁰ Μιτζάλης Νικόλας, «Πανοπτισμός και αστικός χώρος», περιοδικό *greek architects*, www.greekarchitects.gr

δημόσιο χώρο.¹³¹ «Συνέπεια αυτής της πραγματικότητας είναι η ακύρωση του δημόσιου χώρου, ο οποίος αντικαθίσταται σταδιακά από τους «φυλασσόμενους» αυτόνομους υπερ-χώρους που καταργούν τον αυθορμητισμό και οδηγούν σε τυποποιημένες, ελεγχόμενες συμπεριφορές».¹³² Ο συνειδητός άνθρωπος εξαπατάται και από κάτι άλλο: το mall, όντας προσβάσιμο και ανοιχτό προς όλες τις πιθανές αγοραστικές ομάδες, φαντάζει ως δημοκρατικός κοινωνικός χώρος, μια όαση ελευθερίας μέσα σε μια κατασκευασμένη θεατρικότητα.¹³³

3.B.8 Ο νέος δημόσιος χώρος

«...δεν άλλαξαν μόνο οι εμπορικές σχέσεις, αλλά και οι σχέσεις κοινωνικής επαφής, ενδεχομένως και η ιδέα μας για την πόλη».¹³⁴

Ως μικρογραφία της πόλης, το mall θα έπρεπε να συνιστά ένα δημόσιο χώρο, με τα χαρακτηριστικά, τις ιδιότητες και την κοινωνική

¹³¹ «Η υπεραγορά μοιάζει με εργοστάσιο το οποίο, αντί να ενώνεται με τη σειρά παραγωγής σε συνεχή λογικά όρια, οι επισκέπτες το διαπερνούν δημιουργώντας έναν ομοιογενή χώρο δομής, κοινωνικής ζωής και κυκλοφορίας. Ένας χώρος ο οποίος δεν ορίζεται από την ιστορικότητα ή την ταυτότητα, αλλά από άτοπο υπερμοντερνισμό». Θεοδωράκη Καρολίνα, Θεοδωράκη-Πάτση Τζούλια, «Υπεραγορά: η τυποποίηση της ψευδαίσθησης», *ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ*, τεύχος 58, Ιούλιος/Αύγουστος 2006, σελ. 75

¹³² Θεοδωράκη Καρολίνα, Θεοδωράκη-Πάτση Τζούλια, *ό.π.*, σελ. 77

¹³³ «Η θαυμαστή ολότητα του ατόμου δεν ακρωτηριάζεται, δεν καταστέλλεται, δεν αλλοιώνεται από το κοινωνικό μας σύστημα, αλλά το άτομο κατασκευάζεται εκεί φροντισμένα, σύμφωνα με μια ολόκληρη τακτική που αφορά τις δυνάμεις και τα σώματα. Είμαστε πολύ λιγότερο Έλληνες απ' ό,τι το φανταζόμαστε. Δεν βρισκόμαστε ούτε στις κερκίδες ούτε στη σκηνή, αλλά μέσα στην πανοπτική μηχανή, πολιορκημένοι από τις εξουσιαστικές της ενέργειες των οποίων εμείς οι ίδιοι είμαστε οι φορείς, μια και είμαστε ένας από τους μηχανισμούς της». Foucault Michel, *ό.π.*, σελ. 285

¹³⁴ Γιώργος Σημαιοφορίδης, Από το παζάρι στα εμπορικά κέντρα, *περιοδικό Αρχιτέκτονες*, τεύχος 58, Ιούλιος-Αύγουστος 2006, σελ. 72

κινητικότητα της. Ας θυμηθούμε επίσης, ότι η ιδέα του Gruen πρότεινε ένα τοπικό ενισχυμένο κέντρο εμπορικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, ως πυρήνα της καθημερινής ζωής των κατοίκων στα αχανή και απομακρυσμένα προάστια που θα επικοινωνούσαν μέσω αυτού. Αν και η ιδέα εκφυλίστηκε στις πολλαπλές εφαρμογές της με τη δημιουργία της τυπολογίας του mall, η αρχική του σύλληψη εξακολουθεί να προβάλλεται ως ένας από τους στόχους δημιουργίας των υπερτοπικών αγορών. Το αποτέλεσμα είναι παράδοξο για τους λόγους που θα αναζητήσουμε παρακάτω.

Η πρώτη διαφορά του mall με την αγορά της πόλης είναι ότι ο επισκέπτης δεν κυκλοφορεί εντός κατά βούληση, αλλά κατευθυνόμενα όπως είδαμε προηγουμένως. Η ζωντανή ροή της πόλης αντικαθίσταται από ένα προδιαγεγραμμένο δρομολόγιο κυκλικής ανοδικής τροχιάς. «Η θεματική ταξινόμηση και η ιεραρχική τοποθέτηση των προϊόντων στις βιτρίνες των διαδρόμων, προκαλούν στον καταναλωτή αδρανειακούς καταναγκασμούς, σύμφωνα με τους οποίους θα πάει λογικά από το ένα αντικείμενο στο άλλο».¹³⁵ Αν και κάποιος μπορεί να στοιχειοθετήσει την προσωπική του περιπλάνηση με βάση τα γούστα, τις προτιμήσεις και τις ανάγκες της συγκεκριμένης ημέρας, εντούτοις οι ελευθερίες επιλογών και διάδρασης δεν είναι απεριόριστες. Επίσης είδαμε ότι η περιπλάνηση, η ανάπαυση και ο χρόνος παραμονής από επιλογή σε επιλογή καθορίζονται χρονικά και χωρικά, δεν είναι ελεύθερα διαχειρίσιμα και συνδέονται άμεσα με την κατανάλωση.

Κατά δεύτερον, ο δυνάμει κοινωνικός, πολιτικός και πολιτιστικός χώρος της πόλης είναι διαδραστικός. Αντίθετα στο mall, οι δειγματοληπτικές επιλογές-προτάσεις αποκλείουν κάποια και ενισχύουν

¹³⁵ Το πείραμα της Ανατολικής Θεσσαλονίκης, <http://www.blackout.gr/keimena/26>

περισσότερο κάποια άλλα πεδία.¹³⁶ Εδώ δεν θα συμβεί τίποτα το απρόοπτο, δεν θα πραγματοποιηθούν συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, ούτε πολιτικές διαδηλώσεις. Δεν θα ακουστεί ποτέ πολιτικός λόγος ούτε θα θιγεί το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού, των μειονοτήτων και των μεταναστών. Όλα αυτά θα ήταν ανεπιθύμητες παρεμβολές για την ασφαλή, τακτοποιημένη, αποδοτική λύση του mall. Πουθενά δε θα συναντήσουμε αφορμές για περαιτέρω σκέψη και προβληματισμό. Η κούραση από τα ψώνια, οδηγεί απ' ευθείας στην αναψυχή του διασκορπισμού μεταξύ κινηματογραφικών αιθουσών, καφέ-εστιατορίων και λούνα πάρκ, με μοναδική εξαίρεση πολιτιστικής πρότασης το Forum της Fnac. Η συμμετοχή στα κοινά αντικαθίσταται από τη συμμετοχή στην κατανάλωση, τη μοναδική ουσιαστικά επιλογή μέσα στη φαινομενικότητα των πολλών που προτείνονται.

Η πρόταση του mall ως τόπου κοινωνικής συνεύρεσης και ως πεδίο συγκρότησης των απομακρυσμένων προαστιακών κοινοτήτων είναι εν μέρει πραγματική. Τα προάστια ως υπνυπόλεις, χώροι απομόνωσης και απόσυρσης μετά την εργασία, χρειάζονται κέντρα κοινωνικών δραστηριοτήτων. Σε αυτή την ανάγκη στηρίζεται το μοντέλο του προαστιακού εμπορικού κέντρου, που όμως δεν αφορά μόνο το προάστιο. Η προσβασιμότητα του από τους αυτοκινητόδρομους ταχείας κυκλοφορίας και τα μέσα μαζικής μεταφοράς, το καθιστά αυτόματα περισσότερο υπερτοπικό και λιγότερο προαστιακό.

¹³⁶ «Οι αρχιτεκτονικές αυτές κατασκευές προδιαγράφουν νέους τρόπους κατοίκησης και εμπειρίας του χώρου. Σε αυτούς εξαλείφονται οι έννοιες της κοινωνικής ζωής, της συμμετοχής και της διεκδίκησης και κυρίαρχη αναδύεται η μαζική κατανάλωση ταυτόχρονα με την εμπειρία του χώρου μέσα από μια επαναλαμβανόμενη και ομοιοτυπική δράση του ατόμου, χαρακτηριστικά που σύμφωνα με τον M. Auge αποδίδονται στις περιοχές μη-τόπους». Μαγδαλένα Πανταζή, Αλεξία Φιλίππου, ό.π., σελ. 83

Η συζήτηση για το δημόσιο ή ιδιωτικό χαρακτήρα του mall έχει πολλές προεκτάσεις και ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τους πραγματικούς στόχους των επιχειρήσεων. Οι νέες γενικευμένες μορφές εμπορικών δραστηριοτήτων στο σώμα των πόλεων εξασθενούν το δημόσιο βίο, με αποτέλεσμα τα νέα χωρικά εσωστρεφή πρότυπα που προβάλλονται να χρησιμοποιούν την ψευδοεπίφαση ενός δημόσιου χώρου που στην ουσία του είναι μόνο ιδιωτικός.

Το αθηναϊκό μοντέλο ακολουθεί τα αμερικάνικα πρότυπα και μάλιστα εν σπέρματι¹³⁷ την τελευταία ενισχυμένη εκδοχή, με βάση την οποία στο μοντέλο βάσης αναγκαστικά ενσωματώνονται και δημόσιες χρήσεις. Στην Αμερική, στην πρακτική εφαρμογή του ερωτήματος αν το mall είναι δημόσιος ή ιδιωτικός χώρος, δημιουργήθηκαν επεισόδια που οδήγησαν σε δικαστικές διαμάχες. Παραθέτουμε το σχετικό απόσπασμα από το υπό έκδοση άρθρο της Μαρίας Θεοδώρου, με τίτλο *Idiotopias – Ιδιωτοπίες: Με την ευκαιρία της Αθηναϊκής Εμπειρίας των Shopping Malls*: «Πρόκειται για μονοδιάστατους απόλυτα ελεγχόμενους ιδιωτικούς χώρους κατανάλωσης, γεγονός που στην Αμερική έγινε εμφανές στις περιπτώσεις που πολίτες επιχειρήσαν να χρησιμοποιήσουν το Shopping Mall ως δημόσιο χώρο. Καθώς στα malls συγκεντρώνονται πολλά άτομα, μια διαμαρτυρία για οποιοδήποτε κοινωνικό ή πολιτικό θέμα μπορεί να έχει ένα κοινό. Όμως κάθε φορά που τέτοιες δημόσιες χρήσεις επιχειρήθηκαν, οι πολίτες που τις οργάνωσαν, ακόμα κι όταν επρόκειτο απλά για διανομή φυλλαδίων, συνελήφθησαν και τους απαγγέλθηκαν κατηγορίες. Με αυτή την αφορμή, οι ιδιοκτήτες των Shopping Malls αναγκάστηκαν να υποστηρίξουν ανοικτά την άποψη ότι τα Malls είναι

¹³⁷ Το βασικό σχήμα του εμπορικού κέντρου πλαισιώνει το συγκρότημα πρότυπων κατοικιών Ήλιδα, ενώ όσον αφορά στις υπηρεσίες δημόσιου χαρακτήρα, όπως έχουμε δει, υπάρχει ταχυδρομείο. Δεν θα ήταν παράτολμο να προβλέψουμε ότι εξελικτικά οι υπηρεσίες αυτές θα επεκταθούν, ενσωματώνοντας και άλλες, προκειμένου να ανταποκριθεί το βασικό σχήμα στη νέα γραμμή του αμερικάνικου μοντέλου.

καθαρά ιδιωτικοί χώροι, ώστε το δικαστήριο να χρησιμοποιήσει αυτή την δήλωση ως επιχείρημα για την έκδοση θετικής για τους ιδιοκτήτες απόφασης».¹³⁸

Παραμένουμε στην Αμερική, για να σημειώσουμε ότι οι νέοι τρόποι αγοραστικών επιλογών μέσω διαδικτύου (ηλεκτρονικές αγορές) απειλούν την επισκεψιμότητα των malls, που οδήγησε στην κρίση τους κατά τη δεκαετία του 1990. 'Dead malls' ή αλλιώς 'greyfields' ονομάστηκαν τα malls με πτωτική αγοραστική κίνηση, που, κατά κύριο λόγο, έχουν χάσει τις μεγάλες επωνυμίες – άγκυρες. Οι τελευταίες, προτίμησαν να μετοικίσουν σε νέα ανερχόμενα μοντέλα, σε προνομιακές κινητικά περιοχές. Χωρίς αυτές, τα μικρότερα καταστήματα δεν δύνανται να τραβήξουν το ενδιαφέρον του μαζικού καταναλωτικού κοινού. Παράλληλη αιτία έκπτωσης του καταστήματος είναι και η κοινωνικο-οικονομική παρακμή του περιβάλλοντος προαστίου στο οποίο αυτό ανήκει και βέβαια ο ανταγωνισμός με την εισχώρηση νέων εξελιγμένων μοντέλων σε κοντινές περιοχές (outlet malls, big-box). Π.χ. το μοντέλο big-box λανσάρεται από τις μεγάλες αλυσίδες που προτιμούν να καταλαμβάνουν το δικό τους αποκλειστικό χώρο αντί να συμπεριλαμβάνονται σε ένα mall με άλλες εμπορικές άγκυρες. Έσχατη λύση για τα dead malls πριν το οριστικό γκρέμισμα, είναι η επαναδιαμόρφωσή τους με βάση νέες αρχιτεκτονικές και διακοσμητικές παρεμβάσεις, αλλά και η συμπόρευσή τους με τις νέες τάσεις μείξης χρήσεων, έτσι ώστε να γίνουν και πάλι ελκυστικά για ενοικιαστές και καταναλωτές.¹³⁹

Συμπερασματικά, η διεκδίκηση του δημόσιου χαρακτήρα, η ανάπτυξη των ηλεκτρονικών αγορών και η εισχώρηση εξελιγμένων

¹³⁸ Μαρία Θεοδώρου, www.nea-poli.gr/files/pdf/theodorou%202.pdf

¹³⁹ Πηγή πληροφοριών: http://en.wikipedia.org/wiki/Dead_mall

μοντέλων, οδηγεί στην αναγκαστική μείξη δημόσιου και ιδιωτικού,¹⁴⁰ που θα επηρεάσει τη μορφή και λειτουργία και του αθηναϊκού mall κατά τα επόμενα χρόνια. Παρ' όλ' αυτά, η ενσωμάτωση κάποιων λειτουργιών δημόσιου χαρακτήρα, δεν προβλέπεται να αλλάξει ουσιαστικά τη βάση της φιλοσοφίας του εμπορικού κέντρου. Αντιθέτως θα ενισχυθούν ακόμα περισσότερο τα ιδιωτικά συμφέροντα, με παράταση χρόνου κερδοφορίας, ενώ η πραγματική δημόσια ζωή στην πόλη θα ατονήσει ακόμα περισσότερο. Η κατανάλωση ως στόχος θα ενσωματωθεί ακόμη και στις εκπαιδευτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές ή όποιες δραστηριότητες συμπλεύσουν χωρικά με το mall.¹⁴¹ «Ο δημόσιος χώρος γίνεται εξάρτημα της αγοράς και για να είναι σίγουρη η χρήση του, αποτραβιέται από την πόλη για να περικλειστεί στα αυστηρά καθορισμένα όρια της αγοράς».¹⁴² Το ανησυχητικότερο όλων είναι ότι με την πάροδο του χρόνου, ο προτεινόμενος αυτός τρόπος κατανάλωσης – διαβίωσης – ψυχαγωγίας, θα αποτελέσει δεδομένη και αναντίρροπη επιλογή. Ιδιαίτερα οι νεανικές ηλικίες που επιλέγουν το mall ως τόπο συνάντησης και ψυχαγωγίας,

¹⁴⁰ «Τα αποτελέσματα αυτής της εξέλιξης (δικαστικές αντιδικίες μεταξύ πολιτών και επιχειρηματιών) ανάγκασαν του επιχειρηματίες να ενσωματώσουν περισσότερες λειτουργίες διασκέδασης και ταυτόχρονα να ξεκινήσουν να αναζητούν τρόπους μεταβολής των Shopping Malls ώστε να ενσωματώνουν δημόσιες χρήσεις, όπως εκπαιδευτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές δραστηριότητες. Η επιβίωση των Malls στην Αμερική φαίνεται να εξαρτάται σήμερα από την δημιουργία ενός εναλλακτικού συμβιβαστικού μοντέλου όπου ιδιωτικά συμφέροντα και δημόσιες λειτουργίες εμπλέκονται». Μαρία Θεοδώρου, ό.π.

¹⁴¹ «Έτσι λοιπόν, το πολιτιστικό κέντρο, ο τόπος θρησκευτικής λατρείας, ο κινηματογράφος, το μπόουλινγκ, η παραδοσιακή ταβέρνα, τα happenings γίνονται αναπόσπαστο κομμάτι. Το mall μπορεί να τα συμπεριλάβει όλα καλειδοσκοπικά, σκηνοθετώντας ένα ολοκληρωμένο εμπορικό μυθιστόρημα. Η επίσκεψη γίνεται πλέον με την άγρια ελπίδα ότι θα εξελιχθεί σε μια χαρούμενη εκδρομή. Ακόμα περισσότερο το mall γίνεται ο τόπος που συναντιέται το σαββατοκύριακο η οικογένεια, που φλερτάρουν οι έφηβοι των προαστίων, που παντρεύονται νεόπλουτα ζευγάρια, συνιστά της έξοδο από την άνοστη τιμωμένη ζωή και την πρόσβαση στην ολοκληρωμένη εμπειρία». Το πείραμα της Ανατολικής Θεσσαλονίκης, ό.π.

¹⁴² Μαγδαλένα Πανταζή, Αλεξία Φιλίππου, ό.π., σελ. 83

εκπαιδεύονται σε μακρόχρονη αποδοχή και δια βίου υποστήριξη αυτής της ασφαλούς και ελεγχόμενης χωρικής λύσης.¹⁴³

Με βάση όλα τα παραπάνω, γίνεται φανερό, ότι η εσωτερική διάρθρωση του mall αποτελεί μόνο μια εικονική προσομοίωση της πραγματικής πόλης. Γι' αυτό και ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός περιλαμβάνει δρόμους, στοές, πλατείες, ελεύθερους χώρους (όχι χωρίς κατανάλωση), σε μια λογική διάρθρωσης και ακολουθίας ιδεώδους πόλης. «Μετά την ολοκληρωμένη εμπειρία, στόχος της επόμενης γενιάς εμπορικών κέντρων είναι το πέρασμα στην ολοκληρωμένη εμπορική ζωή, όπου εργασία, κατοικία, κατανάλωση, κοινωνικές σχέσεις, ψυχαγωγία αναμειγνύονται καθ' ολοκληρία σε ένα ενιαίο σύνολο. Όλες οι δραστηριότητες συνοψίζονται, συστηματικά συνδυασμένες και συγκεντρωμένες γύρω από τη θεμελιώδη έννοια ατμόσφαιρα, η αναπαράσταση γίνεται όσο ποτέ πραγματικότητα. Η καταναλωτική πράξη στα νέα mall γίνεται χαρά, τέχνη και τεχνική, γίνεται επιδεξιότητα, αποφασιστικότητα, δεξιοτεχνία, γίνεται κάτι πολύ περισσότερο από το να αγοράζει κανείς απλώς ένα παντελόνι, γίνεται απόλαυση, δημιουργία, ελευθερία, μια από τις μεγάλες περιπέτειες της ζωής μας».¹⁴⁴

¹⁴³ «Τα άτομα εκπαιδεύονται να αποδέχονται χωρίς αντίρρηση κανόνες που συγκροτούνται από τους ιδιοκτήτες αυτών των χώρων με την απειλή να εκδιωχθούν και να μηνυθούν αν δεν το κάνουν. Ο κίνδυνος είναι ότι τα άτομα μαθαίνουν να υπακούν κανόνες όχι ως επιλογή αλλά ως μοναδική τυπική επιλογή που γίνεται συνήθεια. Η αποδοχή της μοναδικής τυπικής επιλογής εμποδίζει τα άτομα να σκεφτούν τις ουσιαστικές επιλογές, δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούνται οι κανόνες στους οποίους καλούνται να πειθαρχήσουν με αποτέλεσμα να εκμηδενίζονται οι πιθανότητες να τους αμφισβητήσουν και να επιχειρήσουν να τους μεταβάλλουν». Μαρία Θεοδώρου, ό.π.

¹⁴⁴ Το πείραμα της Ανατολικής Θεσσαλονίκης, ό.π.

Επίλογος

Θα ήταν εξαιρετικά επηρμένο να ισχυριστούμε ότι δίνουμε μια λέξη του τέλους. Αλλά πιστεύω πως έχουμε διανύσει μια διαδρομή στην οποία οι όροι έχουν μετατραπεί οι μεν στους δε ελικοειδώς. Δεν έχουμε προχωρήσει ούτε κατά ένα βήμα για να πλησιάσουμε σε μια ενδεχόμενη τελικότητα. Έχουμε απλώς διανύσει ορισμένα παραδείγματα που έχουν το τέλος τους μόνο τη στιγμή των μεταμορφώσεών τους. Γιατί αν οι έννοιες πεθαίνουν, πεθαίνουν τον ωραίο τους θάνατο, αν μου επιτρέπετε την έκφραση, περνώντας από τη μία μορφή στην άλλη – πράγμα που εξακολουθεί να είναι ο καλύτερος τρόπος σκέψης. Αρα δεν υπάρχει τέλος, δεν υπάρχει κατάληξη.

(Jean Baudrillard, Συνθήματα)

Έναυσμα της παρούσας μελέτης αποτέλεσε η είσοδος της τυπολογίας των malls στην ελληνική πραγματικότητα. Με αφορμή αυτό ανατρέξαμε στην καταγωγή και τις αναφορές του μοντέλου, στην ιστορική του εξέλιξη και στις παράπλευρες συνθήκες που ενίσχυσαν τη δημιουργία και εξάπλωσή του σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ο χώρος, και οι σχεδιαστικές επιλογές που του έδωσαν μορφή, αναγνωρίστηκε ως πεδίο εγγραφής των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών φαινομένων που θα μας αποκάλυπτε τις δυνάμεις εκείνες που γέννησαν τη νέα αυτή τυπολογία. Λειτουργήσε ως κείμενο άντλησης πληροφοριών για να ορίσουμε την καθημερινότητα και τη λειτουργία του εμπορίου, την κατανάλωση και τη βίωση του δημόσιου χώρου. Έγινε ο οδηγός μας στις «ρίζες» της σύγχρονης μορφής της πόλης και του σύγχρονου τρόπου ζωής.

Στο χώρο αναγνωρίσαμε τις δυνάμεις που όρισαν τη μορφή του, όπως τη βιομηχανική επανάσταση, τον καπιταλισμό και την αστικοποίηση. Ο δημόσιος χώρος μας υπέδειξε τη χρήση του από τους ανθρώπους και ανέδειξε τον κομβικό ρόλο που διαδραμάτισε η κατανάλωση στη μετάλλαξη της πόλης και στον ορισμό προτύπων – τρόπων ζωής.

Με τον τρόπο αυτό κάναμε τη μετάβαση στην σύγχρονη πόλη, όπου νέες μορφές - μοντέλα αστικού χώρου και νέες αξίες αναδύονται, ενώ κάποιες παλιότερες αποδυναμώνονται. Η κατανάλωση σε αυτό νέο πεδίο γίνεται μια ενεργητική σχέση όχι μόνο με τα αντικείμενα αλλά και με τη συλλογικότητα και τον κόσμο, μια δραστηριότητα η οποία αντανακλά σχέσεις και αξίες του πολιτισμού μας.

Σε αυτό το πλαίσιο, τέλος, αναγνωρίσαμε τα mall ως τη χωρική έκφραση αυτών των νέων μοντέλων και αξιών και ακόμα παραπέρα, ως πρότυπο πόλης, ως προσομοίωσης που τείνει να γίνει πραγματικότητα.

Σίγουρα καταλήγοντας σε ένα τέτοιο συμπέρασμα αναδύονται νέα ακόμη πιο περίπλοκα ερωτήματα για τον μελλοντικό τρόπο ζωής και για την εμπειρία της αστικότητας. Πόση έκταση θα πάρει και κατά πόσο θα επιβληθεί στη δημόσια ζωή η προσομοίωση; Υπάρχει αλήθεια φόβος για την εξάλειψη των μορφών της πόλης όπως τις αναγνωρίζουμε έως σήμερα; Θα υπάρχουν στο μέλλον κινήματα που θα μπορέσουν να διεκδικήσουν έναν άλλο τρόπο ζωής ή η ύπνωση και η συγκαταβατική αποδοχή θα γίνουν η συνθήκη;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Baudrillard Jean, Nouvel Jean, Τα Μοναδικά Αντικείμενα, future, Αθήνα, 2005.
2. Baudrillard Jean, Η Καταναλωτική Κοινωνία, Νησίδες, Αθήνα, 2000.
3. Benjamin Walter, Παρίσι, πρωτεύουσα του 19ου αιώνα (Σύνοψη 1939), πηγή: www.disobey.net/hotel_des_entragers/ksi4.pdf
4. Buck-Morss Susan, *The Dialectics of Seeing*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 1991.
5. Cacciari Massimo, *Μητρόπολις*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 1998.
6. Castells Manuel, *Πόλη και Κοινωνία – Ιδεολογία, Κοινωνική Θεωρία και Σχεδιασμός*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.
7. Derruau Max, *Ανθρωπογεωγραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2004.
8. Foucault Michel, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Ράππα, 1989.
9. Furneaux Jordan Robert, *Western Architecture: A Concise History*, Thames and Hudson, London, 1988
10. Hall Peter, *Cities of Tomorrow*, Blackwell Publishing, Third edition in 2001, online book: <http://books.google.gr/>
11. Hall Tim, *Αστική Γεωγραφία*, Εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2005.
12. Le Corbusier, *Η Χάρτα των Αθηνών*, Ύψιλον/Βιβλία, Αθήνα, 2003.
13. Miles, Hall, Borden (επιμ.), *The City Cultures Reader*, London and New York: Routledge, 2000.
14. Savage Mike, Warde Alan, *Αστική Κοινωνιολογία, Καπιταλισμός και Νεοτερικότητα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
15. Sennett Richard, *Η Τυραννία της Οικειότητας*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999.
16. Simmel Georg, Ritter Joachim, Combrich Ernst, *Το Τοπίο, Ποταμός*, Αθήνα, 2004.
17. Simmel Georg, *Πόλη και Ψυχή, Έρασμος*, Αθήνα, 1993.
18. Stevenson Deborah, *Πόλεις και Αστικοί Πολιτισμοί*, Κριτική, Αθήνα 2007
19. Toti Gianni, *Ο ελεύθερος χρόνος*, Μνήμη, Αθήνα, 1985
20. Vaneigem Raoul, *Εγκώμιο της εκλεπτυσμένης τεμπελιάς*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1997
21. Vaneigem Raoul, *Η επανάσταση στην καθημερινή ζωή*, Ακμων, Αθήνα
22. Watson S. και Gibson K. (επιμ.), *Postmodern Cities and Spaces*, Oxford: Blackwell, 1995.
23. Weder Max, *Η Πόλη*, Κένταυρος, Αθήνα, 2003.
24. Γεωργούλης Δ. (επιμ.), *Συγκριτικές Προσεγγίσεις στη Θεωρία και τη Φιλοσοφία του Αστικού Σχεδιασμού*, Παπαζήση, Αθήνα, 2006.

25. Κάλμπαρη Χριστίνα, Ντάφλος Κώστας (επιμ.), *Η Μετάβαση της Αθήνας, Futura, Αθήνα, 2005.*
26. Κομνηνός Νίκος, *Θεωρία της Αστικότητας 2, Αστικός Προγραμματισμός και Κοινωνική Ρύθμιση, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 1986.*
27. Κομνηνός Νίκος, *Θεωρία της Αστικότητας 3, Αστικός Σχεδιασμός και Κατασκευή της Πόλης, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 1986.*
28. Κονταράτος Σάββας, Wang Wilfried, (επιμ.), *Αρχιτεκτονική του 20^{ου} αιώνα, Ελλάδα, έκδοση Ελληνικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτονικής, Deutsches Arkitektur – Museum & Prestel, Αθήνα, 2000.*
29. Λέφας Παύλος, Siebel Walter, Binde, Jerome, *Αύριο οι Πόλεις, Πλέθρον, Αθήνα, 2003.*
30. Νικολαΐδου Σήλια, *Κοινωνική Οργάνωση του Αστικού Χώρου, Παπαζήση, Αθήνα, 1993.*
31. Νικολινάκος Μ. (επιμέλεια), *Οικονομική Ανάπτυξη και Μετανάστευση στην Ελλάδα, Κάλβος, Αθήνα 1974.*
32. Ντεμπόρ Γκυ, *Η Κοινωνία του Θεάματος, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1986.*
33. Παναγιωτόπουλος Νίκος(επιμ.), *Πολιτισμός και Αγορά, Πατάκη, Αθήνα, 2003.*
34. Παπαϊωάννου Τάσης, *Η Αρχιτεκτονική του Καθημερινού, Καστανιώτη, Αθήνα, 2005.*
35. Σημαιοφορίδης Γιώργος, *Διελεύσεις – Κείμενα για την Αρχιτεκτονική και τη Μεταπόλη, Metapolis Press, Αθήνα, 2005.*
36. Σταυρίδης Σταύρος (επιμ.), *Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.*
37. Σταυρίδης Σταύρος, *Η Συμβολική Σχέση με τον Χώρο – Πώς οι Κοινωνικές Αξίες Διαμορφώνουν και Ερμηνεύουν τον Χώρο, Κάλβος, Αθήνα, 1990.*
38. Τερκενλή Θεανώ, *Το Πολιτισμικό Τοπίο: Γεωγραφικές Προσεγγίσεις, Παπαζήση, Αθήνα, 1996.*
39. Τσαγκαράτος Σπύρος, *Πολεοδομικά Τετράδια, Νεφέλη, Αθήνα, 2001.*
40. Χαστάογλου Βίλμα, *Κοινωνικές Θεωρίες για τον Αστικό Χώρο – Κριτική Ανάλυση, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1982.*

